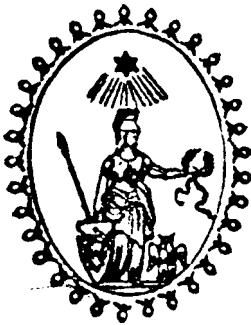

1.6844

TRANSILVANIA

ANUL 74

FEBRUARIE

Nr. 2-1943

SIBIU

Ion Vlasie: Crișan

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

TEMEIURI ISTORICE ALE IDEII NAȚIONALE

Sunt acum mai bine de șaizeci de ani, Ernest Renan se întreba într'o conferință, care a rămas una dintre cele mai desăvârșite ale scrierilor sale: „Ce este o națiune?” — Printre temeiurile acestei idei care constituie o legătură atât de statornică a comunităților omenești, cele istorice se așează, pentru marele gânditor francez, la locul de căpetenie.

Națiunea pe care în ultimă analiză o definește pentru el conștiința morală, ce rezultă dintr'un principiu spiritual, este opera unui îndelungat proces istoric, în care atâtea elemente constitutive — pământul, limba, rasa, factori istorici individuali — un rege, o dinastie — sau colectivi: influențe ale credinței religioase, ale vieții economice, își aduc contribuția. Dar a fost nevoie ca veacurile să frământeze și să plămădească vieața a zeci și sute de generații, au trebuit să răsară și să apună uriașe împărății, biserica creștină să lumineze întunerecul năvălirilor cu idealul ei de înfrățire universală, gândirea laică să se desfacă la rândul ei din universalismul credinții, într'o renaștere a cugețării filosofice, Reforma să insuflă graiul viu rugăciunii, înțepenite în litera moartă a scripturii, în sfârșit, revoluția să sfărme ordinea tradițională a monarhiilor de drept divin, pentru ca ideea națională să stăpânească în cele din urmă cursul istoriei moderne. „Naționalitatea — a scris mai de curând un istoric german — nu a fost creată de stat și de istorie din nimic. Ea e mai degrabă întemeiată de natură în comunitatea de limbă și este elaborată mai încet sau mai repede de voința destinului, așa cum desprinde sculptorul statuia din blocul de marmură”.

Această mână a sculptorului, cârmuită de ursită, este istoria; odată cu existența fiecărui popor, tiparul ei îi impune voința de a fi o națiune, ce se afirmă cu atât mai limpede, cu cât se deșteaptă, în pragul veacurilor mai noi, conștiința despre puterile, întinderea și menirea sa, într'un cuvânt despre sine-insuși. Dar, întocmai după cum sculptorul nu-și poate înfăptui gândul, dacă dalta nu află pregătit pentru desăvârșire blocul masiv, din care mâna artistului va desface tot mai

deslușit liniile armonioase ale formelor ce le-a întrevăzut inchipuirea sa, istoria nu poate constitui o națiune, dacă elementele ei temeinice nu alcătuiesc masivul de stâncă menit să înfrunte vremurile. Ea înalță uneori și chipuri de lut, cărora îi place să le dea înfățișarea trăinicieii, dar vârtejurile și furtunile ce tot ea le deslănțuie le risipesc cu aceeași ușurință, cu care au fost ridicate: numai ceea ce răsare organic, firesc, din porunca legilor pământului, din chemarea sângelui și a graiului comun, poate trăi peste vremuri. De asemenea, fără mâna care îl coplește și îi dă chip grăitor, nici blocul de piatră nu e altceva decât o arătare a naturii: tot astfel, pentru ca din temeiurile organice ce alcătuiesc ființa unui neam, să răsară conștiința sa de unitate și de destin, e nevoie de pecetea istoriei, cu luptele și jertfele ei, cu șirul ei îndelungat de înfrângeri și de biruinți.

Și tot Renan amintește, în aceeași scriere, ce cuprinde, până astăzi, cea mai completă definiție a conceptului de națiune, că mai mult unesc suferințele și durerile îndurate laolaltă și că din amintirea lor se alcătuiește mai trainic cheagul care leagă semințiile răzlețe într-o singură unitate națională.

Decât, în această considerare a temeiurilor istorice și a însemnătății lor, nu se potrivește același tipar pentru toate națiunile. Unele sunt cu adevărat o creațiune a istoriei, a elementelor de întâmplare ce se leagă, întotdeauna, de existența sau de neexistența unui om, de soarta schimbătoare a armelor, de împrejurarea — norocoasă sau fatală, după cazuri — a unei nunți împărătești, a unei moșteniri de familie domnitoare. Prin faptul că o ramură s'a desprins, la mijlocul veacului al XIV-lea, din neamul regesc de Valois, care stăpâna în Franța Capețienilor și a înflorit ca o dinastie deosebită a ducilor de Burgundia, s'a dezvoltat particularismul ce a dus, în timpurile moderne, la alcătuirea Țărilor de Jos, din care s'au dezvoltat, la rândul lor, națiunile olandeză și belgiană — deosebite ele-inseși și de Franța și de Imperiu. Iar râvna comună de libertate și împotrivirea la încălcările aceluiasi asupritor au constituit, în creierul Alpilor, nucleul Confederației elvețiene, singur exemplu în Europa al unei comunități naționale ce a cuprins de atunci în legăturile ei, într'o egală înfrățire, limbi și culturi deosebite, unite însă de temeiurile comune ale istoriei.

Dar Franța însăși, născută pe pământul Galiilor, a cărui unitate o întrevăzuse din timpuri străvechi descrierea lui Strabon, și-ar fi căpătat oare ființa națională de ieri și de astăzi, fără îndelungata stăpânire a regilor capețieni cari i-au adunat provinciile, veac de veac, generație de generație și au trăs hotarele ce au ajuns să fie considerate „naturale”? „Această mare regalitate franceză a fost atât de pu-

ternic națională, — scrie Renan — încât a doua zi după căderea ei, națiunea s'a putut menține fără ea... Astfel s'a putut îndeplini operațiunea cea mai îndrăzneată care a fost practică în istorie, în proporții ce nu s'ar putea asemui decât cu ceea ce ar fi, în fiziologie, încercarea de a face să trăiască un corp căruia i-ai fi luat inima și creierii”.

Istoria înseamnă însă, uneori, în opera de încheiere ce o îndeplinește în timp și în spațiu, pecetea unei voințe dinafară, adunarea silnică de noroade și ținuturi prin puterea biruitoare a unui cuceritor.

Să ne oprim o clipă la națiunile ce ne învecinează: două din ele, la Răsărit și la Apus, ni se înfățișează drept creațiuni exclusive ale istoriei, ale cărei temeuri singure le lămuresc creșterea și dezvoltarea, datorite voinței brutale a factorului întâmplător — cuceritorul, războaiele și asupririle sale. „Tătarii lui Ginghiz-Han, — scrie unul din cei mai recentii istorici ai săi, — au făcut imperiul rusesc. Nu e niciun motiv de a crede că fără ei, Rusia ar fi reușit vreodată să-și adune bucățile împrăștiate.

„Ea era împărțită în șasezeci și patru de principate, din care niciunul nu avea vreun drept de supremație. În Franța, cel puțin, seniorii capețieni erau singurii regi, moștenitori ai lui Carol cel Mare. Nimic asemănător nu se afla în Rusia. Cnejii Moscovei au căpătat hegemonia pentru că hanul din Sarai, care a fost două sute patruzeci de ani adevăratul Țar al Rusiei, a făcut din ei, pentru înlesnirea sa, strângătorii de bir și agenții săi de execuție în ce privește finanțele și poliția. Vechili ai stăpânului, înjosirea lor le-a făcut mărirea, autocrația lor a ieșit din robie. A venit o zi în care, tremurând, și-au dobândit neatârănarea, dar numai atunci când stăpânul a ajuns la ultimul grad de slăbiciune, după ce Turcii Osmanlii i-au răpit Crimeea și coastele Mării Negre. Atunci, cneazul rus se lăasă dus, împotriva voiei lui, de boierii și vlădicii săi, împotriva hanului tătăresc. A fugit îndată ce a zărit oștile vrăjmașe, dar acestea făcând la fel, legătura de vasalitate a fost ruptă pentru totdeauna și vătaful a rămas căpetenia slugilor”.

De atunci a început „adunarea țărilor rusești”, pornită în veacul al XVI-lea și urmată sub Romanovi și moștenitorii lor; avem astfel exemplul unei unități naționale, aceea a Rusiei, întemeiate de voința cuceritorului asiatic, continuată de autocrația dinastiilor ce i-au urmat, menținută, peste frământările revoluției și fărâmițarea etnică ce o vădește constituția federativă a Uniunii Sovietice, de autoritatea deopotrivă de centralizatoare și de autocratică a partidului comunist și a conducătorilor săi. De aceea, spațiul ei îmbrățișează întreaga Eurasie, de aceea hotarele i se întind sau i se strâmtează după cum tăria sau slăbiciunea îi stăpânesc armatele, de aceea istoria, ale cărei temeuri

sunt mereu cercetate de către vecinii noștri, așează într'o neîntreruptă continuitate țelurile și metodele de cârmuire ale lui Ivan Groaznicul, Petru cel Mare, Lenin și Stalin.

Dacă ne întoarcem acum spre Apus, vom privi de asemenea o națiune ale cărei temeuri aparțin istoriei și numai ei, ba încă urcate în depărtările în care însemnarea cronice este învăluită de farmecul legendei.

Astfel și basmul ajunge să fie temeiu de istorie și de stat.

„A fost odată o coroană minunată, trimisă de Papa dela Roma unui rege puternic, — spune povestea — botezat de curând cu norodul său, descălecat din pustiuri, în dreaptă credință, ca un dar și un semn al misiunii deosebite ce i-a fost hărăzită, — lui și urmașilor săi cei mai depărtați, — de-a aduna sub stăpânirea poporului său ales între toate, neamurile celelalte ce locuiau în ținuturile de margine ale Dunării și ale Carpaților...”

Aci însă, temeurile legendei s'au dovedit mai puternice chiar decât acele ale istoriei. Istoricii au putut descoperi că hrisovul de trimiteră a fost plăsmuit, șase veacuri mai târziu, de un călugăr cu bogată închipuire, dornic de a făuri noi drepturi bisericii sale, sau că însăși coroana poartă în jurul ei, în chipuri smălțuite, icoane ale Bizanțului, iar nu ale Romei. Zădarnică le e truda: coroana rămâne și acum nu mai puțin strălucitoare, nu mai puțin fermecată, nu mai puțin sfântă... Există chiar o doctrină a ei, turnată în litera unor dogme ce stăruiesc peste prefacerile adânci ale atâtor veacuri: numai privilegiații acelei Coroane se învrednicesc de calitatea de membri deplin ai națiunii, ce e refuzată prostimei de altă obârșie sau de altă lege. Ce s'ar alege din unitatea și ființa însăși a unei asemenea alcătuirii, de nu și-ar căuta temeul ei în istorie, măcar în aceea care s'a scris, dacă nu în aceea care a fost adevăratul?

Mai sunt însă și alte deveniri de națiuni, pe care istoria le-a ajutat mai puțin sau aproape deloc, în dezvoltarea lor. Peste numeroasele triburi de neam germanic s'a așezat în două rânduri, în depărtatul Veac de Mijloc, stăpânirea imperiului unic; dar deși era de „națiune germană”, deși capul său aparținea unui neam domnitor de origină germană — din Saxonia, Franconia, Suabia, sau dela marginile de Apus sau de Miază-zi ale ținuturilor locuite de Germani — Habsburgi sau Luxemburgi, — acest imperiu era roman, de cuprindere universală, în rivalitate cu pontificele roman pentru conducerea întregii lumi a Apusului; Împăratul mergea la Roma să se încoroneze, iar până să capete suprema consacrare, titlul său era acel de „Rege al Romanilor”. Iar când uriașa alcătuire întemeiată pe tradiția imperială a fost tot mai mult lipsită de înțelesul ei, a rămas puzderia statelor, stătulețelor, prin-

cipatelor, episcopiiilor și orașelor libere, cu teritoriile și stăpânirile lor încurcate mai rău decât au fost vreodată hotărnicile unor gospodării de megieși. Au trebuit sgudivirile războaielor napoleoniene și noua orânduire a cuceritorului, ca peste mulțimea particularismelor nepuțincoase, create de istorie și menținute de tradiții dinastice, regionale, orășenești, să se ridice glasul unui Fichte în cuvântările sale către națiunea germană, sau geniul poetic al lui Arndt să definească până unde se întinde patria Germanului. Unitatea germană, care de abia în zilele noastre și-a văzut desăvârșirea, n'a fost creată de istorie, ci a trebuit, pentru a lua ființă, să dărâme istoria, să-și deschidă drumul larg și liber, înlăturând clădirile pitorești îngrămădite de veacuri de-a-lungul ulițelor strâmte ale Evului Mediu.

Tot astfel, istoria vremurilor medievale și moderne a făcut din Italia, în pragul secolului trecut, o „expresiune geografică”; pentru a lua ființă un regat unitar al Italiei, generația Risorgimentului, aceea a lui Mazzini, Garibaldi și Cavour a luptat la rândul ei împotriva tradițiilor îngrămădite de veacuri, unele de o vechime și de un renume ca acele ale patrimoniului Sfântului Scaun.

Națiunea italiană, revenind la unitatea romană a peninsulei, a trebuit și ea să șteargă istoria a cincisprezece secole de fărâmițare în regate, ducate, republici, din care unele dobândiseră ele înseși o strălucire ce depășise țărmurile Mediteranei.

E adevărat că s'a spus în anii din urmă în Italia că „națiunea e creată de Stat, care dă poporului, conștient de propria sa unitate morală, o voință și deci o existență efectivă”. Dar pentru ca acest Stat unitar, organizator și îndrumător să poată avea el însuși ființă, a trebuit, mai întâi, să ia naștere conștiința morală a poporului care, împotriva statelor și stăpânirilor, pământene și străine, a creat națiunea italiană, pentru ca aceasta, prin voința ei, să-și dea forme de stat ce răspundeau nevoilor și năzuințelor sale.

După aceleași legi s'au îndrumat și destinele națiunii române. S'a scris, nu de mult, — cu ce gând și cu ce scop, e de prisos să o amintim aci — că istoria Românilor nu e decât o înșirare, fără temeiu, de împrejurări norocoase — *sors bona, nihil aliud*, norocul și nimic altceva. S'a vorbit de o „România a Congresului”, creațiune artificială a voinții marilor puteri, la punctul de întretăiere al sferelor lor de interese. S'a spus că niciun femeiu istoric nu poate îndreptăți existența națiunii, „numite numai din secolul al XIX-lea, română”. Și este adevărat că dacă întâmplările istoriei i-au creat pe alții, pe noi aceste împrejurări ne-au vitregit. Atât de mare ne-a fost norocul, că au trebuit să curgă treisprezece veacuri pentru ca unitatea ținuturilor de baștină, intrunite

în hotarele romane ale Daciei, să fie iarăși înfăptuită în clipa fulgerătoare a cuceririlor lui Mihai Viteazul, pentru ca trei sute de ani mai târziu, să le cuprindă pentru durata unei generații, România Mare a Regelui Ferdinand.

Pe alții, împrejurările și istoria i-au adus să lepede sălbătăcia primitivă și să îmbrace haina strălucită a culturii latine; noi, ne-am născut și am rămas latini, împotriva împrejurărilor, împotriva istoriei. Istoria Evului Mediu și a veacurilor moderne a făcut din țările noastre „expresiunea diplomatică” ce o constituiau la începutul secolului trecut Principatele dunărene, învecinate cu bogate provincii locuite de Români, împărțite între stăpânitori și imperii străine.

Temeiul existenței noastre ca națiune se află, de veacuri, în comunitatea de sânge și de graiu, în conștiința ce o vădesc cuvintele cronicarului, despre „neamul seminției, limba, care trăiește până acum în Moldova și în Țara Românească și norodul cât este în Ardeal, cu acest nume român”. Am trebuit și noi, ca și Germania vremurilor apropiate, ca și Italia renăscută din cenușile fărâmițării sale, să înlăturăm nedreptățile istoriei, pentru ca să făurim biruința drepturilor noastre și să o înscrim ca un nou temei istoric al țării și duratei lor.

Astfel privite, temeiurile istorice pot constitui un factor de seamă, uneori chiar cel de căpetenie, al alcătuirii unei comunități naționale; cu atât mai puternice sunt însă temeiurile care, înafară de cursul istoriei și adesea împotriva lui, ajung totuși, peste secole, să întemeieze și să închege o națiune. Aceasta a fost ursita poporului român: biruitor al piedicilor ce i le-a ridicat în cale istoria a două milenii, el a putut înființa națiunea și statul de ieri; afe în conștiința acestor lupte uriașe și a greutăților și primejdiilor fără seamă ce le-au înfruntat generațiile strămoșilor, puterea și nădejdea de a birui deopotrivă pe acele ce-l împresoară astăzi. A spus-o doar în pragul acestui nou an de încercări și de jertfe, Acel ce reprezintă mai presus de orice și de oricine, temeiul istoric al existenței noastre naționale, Regele:

„Poporul român poate aștepta, cu incredere, împlinirea hotărîrilor destinului, atâta vreme cât el va fi decis să se apere cu prețul sângelui împotriva acelor ce-i încalcă bunul și drepturile sale; atâta vreme cât va rămâne credincios spiritului creștin și virtuților pe care și-a întemeiat viața în decursul istoriei sale; atâta vreme cât nu va dori ce este al altuia, mulțumindu-se cu ceea ce este al său; atâta vreme, în sfârșit, cât va ști să trăiască în bună înțelegere cu acei care îi respectă drepturile. Și, în adâncul sufletului său, poporul român a rămas credincios acestui spirit și acestor virtuți”.

ETAPELE CUCERIRII INDEPENDENȚEI

Ori care ar fi originea prezenței României în spațiul cuprins între Tisa, Dunăre și Nistru, un fapt nu-l pot contesta, cu bună credință, chiar cei mai aprigi potrivnici ai ideii continuității Românilor pe aceste meleaguri, și anume, prezența lor aici încă înainte de finele secolului al XIII-lea.

Este adevărat că această populațiune românească nu forma atunci un singur tot politic. Dar nu mai puțin adevărat este, că ea forma majoritatea populațiunii din aceste părți și că această majoritate vorbea aceeași limbă — fără dialecte, — avea aceleași obiceiuri și aceleași tradiții — printre care cea mai de seamă era aceea a unei aceeași origini romane — precum avea și un același folklor.

Așezată la capătul drumurilor comerciale ce legau Marea Neagră cu Centrul și cu Apusul Europei, înconjurată de stăpâniri puternice: tătară, turcă, polonă și mai târziu rusă, maghiară și ulterior austro-ungară, care ținteau a fi, fiecare dintre ele, stăpâne a teritoriilor străbătute de Dunărea de Jos, Româniea a trebuit, mai înainte și mai presus de orice, să ființeze.

În sforțările ce le-a făcut pentru apărarea ființei sale, ea a folosit pe rând sau deopotrivă armele cât și mijloacele politice. Iar când împrejurările nu i-au mai îngăduit să folosească pe cele dintâi, ea s'a slujit de cele de al doilea.

Dibăciei cu care Românii s'au folosit de aceste din urmă mijloace se datorește, cum a documentat și slăvit un istoric străin, T. W. Riker, în cartea sa *The making of Roumania*, unirea din 1859 a Moldovei cu Țara Românească. Această unire nu e decât primul pas în drumul spre alcătuirea politică firească a neamului, căci Româniea nu putea să-și îndeplinească rostul la care era chemată prin așezarea ei la gurile Dunării atâta vreme cât nu era întrunită într'un singur tot. Dar unirea aceasta într'un singur tot, realizată întâi pe planul intelectual

și ideal prin înființarea, în 1866, a Societății Academice Române (azi Academia Română) ce cuprindea în sânul ei reprezentanți ai Românilor de pretutindeni, nu se putea realiza pe planul politic decât în jurul unui sâmbure neatârnat.

Nevoia neatârării acestui sâmbure a fost simțită de mult de căpeteniile neamului și credința în realizarea ei a luat un deosebit avânt, mai ales după începuturile de emancipare aduse de evenimentele anilor 1821, 1848 și 1859. Scopul războaielor de față este de a arăta cum a fost pregătită neatârarea României, unită prin actul din 24 Ianuarie 1859, cum a fost făptuită și ce urmări a avut ea.

Dar înainte de a face această expunere, sunt nevoit să mă ridic în contra unei idei foarte mult răspândită și datorată mai cu seamă chipului greșit cum înfățișează manualele școlare de istorie îndeplinirea neatârării noastre. În adevăr, dacă ne luăm după aceste manuale și dacă cercetăm mai de aproape cunoștințele în această privință a marelui majorității a concetățenilor noștri, neatârarea României s'a dobândit mai mult sau mai puțin pe neașteptate, prin războiul din 1877—1878.

Adevărul istoric este însă cu totul altul. Neatârarea s'a dobândit printr'o lungă și statornică luptă pe planul politic, luptă începută îndată după unirea din 1859, și s'a isprăvit prin războiul din 1877—1878 care a alcătuit faza hotăritoare și finală a acestei lupte.

Expunerea faptelor care urmează va dovedi acest adevăr.

Prin unirea din 1859 Moldovenii și Muntenii arătaseră față că înțelegeau să desăvârșească prin ei înșiși — cu toată opunerea puterii suzerane și a celorlalte puteri ce o susțineau, înfăptuirile ce erau trebuincioase propășirii neamului. A fost primul mare act de emancipare, primul pas spre neatârare. Tenacitatea și dibăcia Domnitorului Cuza și a sfetnicilor săi au adus pe de o parte recunoașterea în 1862 a actului de unire, iar pe de alta au săvârșit un nou act de emancipare prin secularizarea averilor mănăstirilor grecești în 1863.

Tot prin actele de emancipare din acea vreme trebuie socotită întemeierea universităților din Iași (1860) și București (1864).

Pentru a păși mai departe pe drumul spre neatârare, era nevoie ca în capul Statului român să se găsească un Domnitor, care să nu mai întâmpine opozițiunea internă ce se arăta de o bucată de vreme Domnitorului Cuza. Trebuia un Domnitor cu legături de rudenie în familiile domnitoare din Europa care să-l pună în raporturi deosebite față de Sultanul din Constantinopol.

Prin alegerea prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen s'a realizat nu numai, contra voinții puterii suzerane, un nou pas spre neatârare, dar s'a căpătat și un destoinic stegar al luptei pentru do-

bândirea ei. În adevăr, mai înainte de a păși pe pământul noii sale patrii, tânărul Domnitor arată Regelui Prusiei, la 6/18 Aprilie 1866, că era hotărât să cucerească prin forța armelor, pe câmpul de luptă, neatârănarea țării care-l alesese ca Domn.

În situațiunea de atunci a Europei și în starea în care se găsea România, cucerirea acestei neatârănări nu se putea face de azi pe mâine.

Cu toată nestatornicia guvernelor noastre din primii cinci ani ai noii domnii, Domnitorul Carol a urmărit cu dârzenie împlinirea dorinței sale de neatârănare, până în pragul războiului din 1877—1878.

Azi, când depărtarea de acele vremuri și cunoașterea multor documente ne îngăduie să vedem lucrurile în întregul lor, și să nu fim seamă de diferitele incidente și de pasiunea luptelor politice de atunci, se desprinde luminos că primii unsprezece ani ai domniei lui Carol I au fost folosiți aproape numai pentru pregătirea neatârănării dorite.

În adevăr care sunt îndeplinirile de căpetenie și acțiunile mai de seamă ale acestor unsprezece ani?

De unde, în domnia precedentă și în primii ani de domnie ai lui Carol I, situațiunea politică este caracterizată prin nestabilitatea guvernelor (cincisprezece guverne cu numeroase remanieri parțiale din 1862 până în 1871), din Martie 1871 până în Martie 1876, găsim un singur guvern, acela prezidat de L. Catargi. Stabilitatea și deci continuitatea acțiunii guvernamentale, devenise nu numai o posibilitate, dar chiar un fapt.

Cu toate greutățile financiare din acești dintâi ani, greutăți firești unui stat nou, lipsit aproape de toate alcătuirile trebuincioase și chemat să le creeze în scurtă vreme, starea visteriei s'a îmbunătățit simțitor. A fost astfel cu puțință să se înceapă rețeaua de căi ferate, cum și să se desvolte aceea a șoselelor și a liniilor telegrafice. O mulțime de alte realizări au făcut ca România să capete până în 1877 o alcătuire internă în stare să înfrunte criza unui războiu.

O altă acțiune, care se desprinde ca un fir roșu în anii ce desparte urcarea pe tron a Domnitorului Carol de începutul războiului de neatârănare, este aceea a dezvoltării puterii noastre armate. Dela o armată de 17 batalioane, 12 escadroane, 6 baterii și 1 batalion de geniu, cu un armament învechit și incomplet, găsită de domnitor în Mai 1866, efectivele crescuseră simțitor (cu toată îndatorirea ce fusese silit Domnitorul să ieie față de Poartă de a nu depăși un număr efectiv de 30.000 de oameni). Armata română era alcătuită, în primăvara anului 1877 din 52 batalioane, 42 escadroane, 24 baterii, 1 batalion de geniu, apoi trupe și servicii auxiliare. Această armată era înzestrată cu un armament cu totul modern de artilerie și numai în parte modern pentru

infanterie. Pregătirea tactică nu era inferioară celei a armatei rusești, de pildă, iar moralul încă era foarte bun.

Dar unde se poate vedea mai bine continuitatea acțiunii pentru căpătarea neatârării este din cercetarea politicii externe a României. Această acțiune a avut — și nu putea să fie altfel — două fețe bine deosebite. Pe de o parte o apropiere a României de acele puteri ce urmau să aibă un cuvânt hotărîtor în rezolvirea viitoarei crize europene sau care aveau aceleași interese ca dânsa, pe de alta ruperea, pe rînd, a cât mai multora dintre cătușele care țineau România în stare de atârnaire, nu numai de Constantinopol dar și de alte capitale europene.

Clar văzător, Domnitorul Carol și-a dat seama că Rusia nu putea decât să caute a răzbuna înfrîngerea din Crimeea. Sfătuit de tatăl său și de Bismarck, el căută să se apropie de vecinul răsăritean. Scrisori către Țar, misiuni speciale ca acelea ale episcopului Melhisedec și a generalului I. Em. Florescu, vizite personale ca aceea dela Livadia, aduc după ele nu numai manifestări protocolare, ca salutarea Domnitorului la Iași de un trimis al Țarului, ca prezența la manevrele din 1874 a colonelului Bubrikow, care va juca un rol însemnat de legătură în preziua și în timpul războiului din 1877—1878, ci și îndepliniri folositoare.

Așa Țarul îngăduie transportul din Germania prin Rusia a armamentului nostru, transport neîngăduit nici de Austro-Ungaria și nici de Turcia. De asemenea Rusia primește (29 Decembrie 1869) desființarea jurisdicțiunii consulare rusești în România cum primește numirea unui agent diplomatic român la Petersburg (1874) și în sfârșit încheie o convențiune comercială cu România.

Celelalte mari puteri europene sunt astfel nevoite să facă aceleași concesii — prin care se rup, rînd pe rînd, anumite cătușe — iar unele din ele încheie la rîndul lor convențiuni comerciale cu România (Austro-Ungaria, Franța), trecînd peste protestările Turciei.

Sigur de eventualul sprijin al Germaniei față de vreo acțiune ostilă a Austro-Ungariei, cu care totuși s'au întreținut relațiuni normale, Domnitorul a văzut cu ochi buni (semnînd chiar o convenție ce s'ar numi azi un pact de amicitie și neutralitate cu Serbia) propunerile Greciei, Serbiei și Muntenegrului privitoare la o atitudine identică față de Poarta Otomană.

Pe de altă parte, fie prin negociațiuni directe, fie cu sprijinul marilor puteri, România smulge pe rînd Turciei: recunoașterea titlului de România (în loc de Principatele-Unite care avea o însemnătate de provizorat), recunoașterea dreptului ca reprezentantul său la Constan-

tinopol să aibă denumirea de „agent diplomatic” și să nu fie considerat un „capuchihaia”. În sfârșit prin fapte indeplinite ca: crearea medaliilor pentru XVIII și XXV de ani de serviciu militar și Bene-Merenti, prin baterea de monete cu efigia Prințului Carol (batere a cărui istoric a fost arătat atât de luminos de d-l Victor Slăvescu), prin retragerea exequator-ului consulului grec din Brăila (26 August 1872), prin refuzul Domnitorului de a mai primi vreo scrisoare vizirială (3/15 Octomvrie 1873), se rup noui cătușe.

Cuvântarea domnitorului la inaugurarea statuii lui Mihai Viteazul (8/20 Noemvrie 1874), dăruirea către orașul Iași a bustului lui Gr. Ghika-Voevod (cel ucis în 1777) și o sumă de alte manifestări înfățișează calea pe care se îndreaptă țara sub imboldul lui Carol I. Acesta de altfel nu-și ascunde gândurile și vorbește fățiș chiar unora din cei ce sunt potrivnici ideii emancipării noastre, cum a vorbit contelui Andrassy (Iunie 1873), de gândul ce-l are de a câștiga neatârnamea țării sale.

În această operă de pregătire, Carol I a avut pe rând concursul diferitelor guverne, ale căror membri, dacă s'au luptat (împreună cu partidele din care făceau parte) unii contra altora în chestiunile interne, au avut în schimb o atitudine de continuitate în acțiunile externe. A cita pe cei ce au luat parte cu destoinicie la luptele pentru ruperea cătușelor și întărirea României ar fi a înșira tot personalul politic al acelor ani. Socotesc totuși că mai ales trei dintre oamenii politici ai vremii s'au deosebit prin acțiunea lor: Lascăr Catargi, prin împiedecarea Domnitorului de a abdica în 1871 și prin asigurarea stabilității guvernului între Martie 1871 și Martie 1876, Ion Em. Florescu prin pregătirea armatei și Ion C. Brătianu prin înfățișarea unor potrivite norme politice și prin dinamismul său. Dealtmîntrelea acesta din urmă va avea, curând, un rol de căpetenie în făptuirea războiului, rol pe care îl va îndeplini cu deosebită destoinicie.

Faptele arătau, încă din anul 1875, că criza balcanică, endemică și latentă până atunci, se apropia de un desnodământ, desnodământ ce putea fi și războiul dorit de Domnitorul Carol. Această dorință nu mai era un secret chiar pentru acei care nu o puteau deduce din succesiunea faptelor. Pe de o parte o dase în vileag și o criticase, presa, vorbind chiar de un eventual schimb al Basarabiei contra Dobrogei (*Românul* din 2 și 15 Noemvrie 1875 și din 10 Ianuarie 1876). Pe de altă parte se pusese întrebarea în consiliul de miniștri în ultimele săptămâni ale anului 1875, ce va avea de făcut România în viitorul apropiat. Guvernul nu luă nicio hotărîre, majoritatea fiind pentru neutralitate. Domnitorul se convinse astfel că nu putea face războiul având

un guvern conservator la cârmă. El contribui la înlocuirea lui, în Aprilie 1877 printr'un guvern liberal prezidat mai întâi de Manolache Kostake-Epureanu și apoi de I. C. Brătianu. Convins de nevoia războiului, dinamic, admirabil secundat de nedespărțitul său tovarăș C. A. Rosetti și urmat de un partid disciplinat, Brătianu putea să-i deie și a dat țării guvernul puternic de care era nevoie în criza ce se apropia cu pași mari.

Când, în toamna anului 1876, a izbucnit războiul sârbo-turc, se văzu că clipa hotăritoare sosise. Spre a asigura teritoriul în contra vreunei încălcări și, sub pretext de manevre, guvernul român hotărî (Octomvrie 1876) concentrarea elementelor dela vatră și făcu ca armata să ieie un dispozitiv de acoperire pe Dunăre, cu diviziile 1, 2, 3. Totodată aduse divizia 4-a (din Moldova) la Focșani. Pe de altă parte Brătianu negocia în secret cu Nelidow o convențiune de trecere a armatelor rusești prin România (convenție iscălită de M. Kogălniceanu la 4/16 Aprilie 1877). De asemenea se luă legătură cu Cartierul General Rus, așezat la Chișinău. Scopul convorbirilor militare româno-rusești era stabilirea măsurilor de pază prin care Românii urmau deopotrivă să-și apere teritoriul contra unui atac turcesc și să alcătuiască un scut la adăpostul căruia armata rusească avea să înainteze prin România și să-și execute desfășurarea strategică.

Armatele rusești trecură Prutul în ziua de 11/23 Aprilie. Conform înțelegerii luate cu Cartierul General Rus, trupele române continuară să acopere pe Dunăre înaintarea armatei imperiale, lăsând apoi această acoperire pe seama trupelor rusești, pe măsură ce acestea soseau. Ai noștri trecură atunci în Oltenia, de unde armata română acoperea dreapta dispozitivului rusec.

Cu prilejul acoperirii înaintării rusești, trupele românești primiră botezul focului, Turcii deschizând focul asupra orașelor noastre de pe marginea Dunării și încercând să facă incursii pe malul nostru. Cu foc la foc și cu incursii pe malul bulgăresc răspunseră și ai noștri. Bombardarea ca și incursiile, dădură prilejul potrivit pentru ruperea relațiilor cu Turcia și pentru proclamarea neatârării, făptuită la 10 Mai. Turcia nu recunoscă actul nostru unilateral. Acesta nu fu recunoscut nici de marile puteri europene și nici chiar de Rusia alături de care mergeam, dar nu tocmai în chipul cum l-ar fi dorit aceasta. În adevăr Rușii primiseră ca să le acoperim înaintarea, dar nu voiau ca să luăm parte la războiu decât, fie în condiții umilitoare — să escortăm prizonierii ce ar face ei sau să facem alte servicii de etape — fie cu uni-tățile noastre contopite în ale lor și sub comanda lor. Asemenea condițiuni nu puteau fi primite și nici nu s'au acceptat.

Oștirile Țarului trăcură Dunărea și se avântară într'un iureș repede spre Balcani.

În acest timp, trupele noastre adunate în Oltenia își desăvârșeau instrucția și prin paza ce o făceau pe Dunăre se oțeau și se puneau în atmosfera de războiu. Nu trebuie uitat că majoritatea infanteriei (32 de batalioane față de 20 permanente) și a cavaleriei (32 de escadroane față de 10 permanente) era compusă din schimbași, a căror pregătire era mult mai slabă. Lunga concentrare din toamna 1876 și cele patru luni de așteptare mobilizați în lungul Dunării și în Oltenia îngăduiră să se desăvârșească pregătirea de războiu și a acestor unități.

În luna Iulie, semeția Rușilor își găsi pedeapsa. Opriti în Balcani, amenințați în flancul lor stâng de grupul turcesc din cadrilaterul bulgar, ei fuseseră bătuți la 8/20 și la 18/30 Iulie de armata lui Osman Pașa în fața Plevnei, armată ce amenința acum linia de retragere a Rușilor peste Dunăre.

Nemai având alte trupe disponibile, Rușii fură nevoiți să facă apel la ajutorul celor patru divizii române, intacte, antrenate și dornice de a intra în foc. Ceasul de cumpănă sosisese.

Putea-va izbândi tânăra armată română acolo unde fusese înfrântă trupele, cu vechi tradiții militare, ale țarului moscovit? Putea-vor ele ține piept trupelor lui Osman Pașa care se arătaseră atât de destoinice și de priceput conduse?

Opinia publică și mai ales cea exprimată prin presa conservatoare ca și aproape toți oamenii politici erau pentru o atitudine de prudență, de neangajare peste Dunăre. Și chiar șefii armatei adunați de Domnitor, la Corabia, la 19 August, se pronunțară contra trecerii Dunării. Singuri Domnitorul, I. C. Brătianu și maiorul Iacob Lahovary, șeful biroului operațiilor dela Marele Cartier, se pronunțară pentru darea ajutorului cerut, cu din ce în ce mai multă stăruință și pentru trecerea Dunării. Ei o impuseră. Cum au dovedit faptele era soluția cea mai bună, căci era singura cale pe care se putea *cuceri* și nu căpăta din mila altuia, neatârănarea.

S'a făcut vină ulterior lui I. C. Brătianu că nu s'a folosit de acest prilej, când Rusia era la aman, spre a o sili să subscrie un angajament prin care Basarabia de Sud să rămână în posesiunea noastră. De sigur că Rușii, în situația în care se aflau, ar fi dat garanția cerută, dar tot atât de sigur este că nu ar fi respectat-o mai mult, decât au respectat textul art. 2 din convenția din 4/16 Aprilie 1877, care spunea:

„Guvernul Majestații Sale Impăratului tuturor Rușilor se obligă a „menține și a face să se respecte drepturile politice ale Statului Român,

„astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum „și a menține și a apăra integritatea actuală a României“.

! Critica post-factum e totdeauna ușoară.

Dar putea oare Domnitorul, care încă dela începutul domniei sale se hotărâse să cucerească neatârnairea pe câmpul de luptă, putea oare Brătianu, increzător în destoinicia neamului său, să nu fie convinși de folosul acestui războiu pentru desăvârșirea unirii prin vărsarea sângelui în comun al Moldovenilor și Muntenilor? Puteau oare ei să nu prevadă prestigiul ce-l va căpăta România, nu numai în fața Europei, dar mai cu seamă în fața restului Românimii prin confirmarea neatârării pe câmpul de luptă? Putea oare ofițerimea tânără, dornică de a intra în luptă, ce vorbea prin glasul maiorului I. Lahovary, să nu tragă folos din prilejul neasemuit ce i se prezenta prin cererea de ajutor a Rușilor? Cred că nu. Și aceasta cu atât mai mult cu cât o înfrângere covârșitoare a Rusiei ar fi transportat războiul în țara noastră și ar fi amânat, în cazul cel mai bun, neatârnairea dorită. În fine intrarea noastră în luptă mai era îndreptățită prin aceea că planul de acțiune nu putea fi altul, deocamdată, decât acela de a opri pe Turci și de a câștiga timp până ce marile efective de care dispunea Rusia puteau fi mobilizate și aduse pe câmpul de luptă.

Dar dacă întâmplările următoare au dat dreptate hotărârii principiale de a merge în ajutorul Rusiei, nu mi se pare tot atât de justificat chipul cum au fost indeplinite operațiunile ce au urmat.

În adevăr, în momentul când ne-am hotărît să trecem Dunărea, grupul vrăjmaș cel mai primejdios pentru aliați, atât prin poziția pe care o ocupa cât și prin destoinicia și prestigiul comandantului său, era armata dela Plevna, comandată de Osman Pașa. Aceasta trebuia deci scoasă din luptă sau cel puțin ținută locului. Bătăliile dela 8/20 și 18/30 Iulie arătaseră însă că Osman Pașa ocupa o poziție puternică și bine întărită. Rușii cereau ca trupele noastre să vină la Plevna și împreună cu ale lor, să atace pe Turci și să-i gonească de acolo. Domnitorul și statul său major însă, sub impresiunea pretențiilor anterioare rusești de a contopi unitățile noastre cu cele rusești, doreau să aibă o linie de operație independentă, dar în legătură apropiată cu Rușii. De aceea voiau ca armata română să înainteze între Vid și Isker, deoarece prin această înaintare s'ar fi tăiat comunicațiile lui Osman Pașa cu Vidinul și ulterior cu Sofia. Statul major rus se opuse cu dârzenie acestui prim plan care ar fi expus, după părerea sa, armata română (izolată și căreia Rușii nu i-ar fi putut veni în ajutor) la o înfrângere. Domnitorul, însărcinat între timp cu comanda trupelor româno-ruse de pe teatrul de Vest, cedă și aduse trupele române la Plevna,

unde ele luară pozițiile la dreapta Rușilor, dela Grivița până în Vid. El era de părere că nu se atace Plevna, ci să se împresoare și să aștepte venirea trupelor din Rusia. Rușii aveau însă nevoie de un succes spre a ridica moralul trupelor lor și spre a recâștiga ceva din prestigiul lor mult scăzut. Domnitorul fu nevoit să cedeze, mai ales pentru că Rușii făceau aluzii că i-ar fi frică să bage pe ai săi în luptă.

Urmară o serie de atacuri, atacuri ce avură drept urmare pierderi sângeroase și o singură izbândă, aceea din fața Griviței, câștigată de Români. Acest singur succes, avântul cu care Românii se aruncară în foc la 27 și 30 August, la 6 Septembrie și la 7 Octombrie, fură o revelațiune pentru lumea întreagă. După rezerva sau chiar bărfelile dela începutul războiului ale presei străine la adresa armatei noastre, ziarele din toată Europa schimbară felul de a vorbi și prestigiul nostru crescă. Totuși Plevna rămase necucerită și armata lui Osman Pașa continuă să fie un ghimpe în coasta armatei rusești. Fu nevoie să se renunțe la atacuri și să se recurgă la încercuirea Plevnei ce nu se desăvârși decât după sosirea de noi trupe rusești. Inchisă într'un cerc de fier și inflământată, armata lui Osman Pașa încercă să scape prin ruperea cercului ce o înconjură. Încercarea fu sângerosă oprită și Osman Pașa și vitejii săi ostași fură nevoiți să se predeie, predarea făcându-se către colonelul român Cerkez.

Întârzierea căderii Plevnei a fost pricinuită și de neacceptarea planului de operațiuni elaborat de Marele Cartier Român. În adevăr dacă cele trei divizii românești cu cele patru brigăzi de cavalerie ar fi înaintat, așa cum se propusese, între Isker și Vid și s'ar fi întărit pe o pozițiune la Vest de Vid (cum s'a întărit în fața Plevnei), ele ar fi putut nu numai rezista unui atac pornit de Osman Pașa, dar ar fi împiedicat intrarea a numeroaselor convoiuri pornite din Sofia, astfel că durata rezistenței lui Osman Pașa ar fi fost mult scurtată.

După căderea Plevnei, calea Rușilor spre Constantionopol era deschisă.

Armata română nu avea ce căuta în această înaintare, neavând nici organizațiunea ce i-ar fi îngăduit să se depărteze mult de baza sa de aprovizionare. Dar mai cu seamă din pricina tendințelor arătate de Ruși era nevoie, pe de o parte ca România să aibă în mâni un amanet (zalog), iar pe de altă parte era în interesul comun al reușitei operațiunilor ca regiunea dela Vest de Isker să fie curățită de trupele turcești aflate încă în acea parte.

De altfel încă din luna Octombrie, spre a desăvârși izolarea Plevnei de Vidin, un detașament românesc fusese trimis în lungul Dunării, spre Apus. Acțiunea acestui detașament a culminat prin cucerirea Rahovei

(Noemvrie 1877). Ea a fost continuată prin înaintarea trupelor românești care, după căderea Plevnei (28 Noemvrie 1877), s'au îndreptat, pe o vreme rece, pe viscol și pe drumuri întroenite, spre Vidin și Belogradcic, pe care ele le-au înconjurat. Completarea încercuirii Vidinului a dat loc la victorioasa luptă dela Smârdan (12 Ianuarie 1878), cea din urmă luptă dată de ostașii noștri în războiul de neatârnare.

Între timp armatele rusești, înfrângând ultimele rezistențe turcești și mai ales viscolul și nămeții, se apropiau cu pași repezi de Constantinopol. Turcii fură siliți să ceară armistițiul (19/30 Ianuarie 1878) și să primească apoi pacea dela San-Stefano (19 Februarie 1878), fără ca delegații noștri să fie primiți la negocierile care precedară încheierea acestor acte.

Nerecunoștința colosului moscovit pentru ajutorul ce i-am dat în clipe de grea cumpănă, nerespectarea dreptului firesc ce-l aveam de a lua parte la încheierea unei convențiuni și unui tratat, încheiere pe care și sacrificiile noastre sângeroase le făcuseră cu putință, ne arătau, ca și crearea unei Bulgariei exagerat de mari, năzuințe rusești primejdioase pentru viitorul României.

Conducerea politică rusească își dăduse între timp jocul pe față cerând formal cedarea Basarabiei de Jos, recăpătată în 1856, și oferind în schimb Dobrogea. Un strigăt de indignare și de protestare străbătu țara. Protestele țării, protestele guvernului, nu avură însă niciun ecou la guvernele europene și exasperară pe Ruși, care amenințară că vor desarma armata română. Domnitorul dădu un răspuns demn acestei amenințări și luă măsurile convenite pentru a opune rezistență oricărei încercări de punere în aplicare a acestei amenințări. Aceste măsuri începuseră încă de câțva timp și au constatat în concentrarea celor patru divizii de infanterie în zona Curtea de Argeș—Câmpulung—Pitești—Târgoviște cu cavaleria înainte spre Sud-Est.

Noul congres de pace, întrunit la Berlin, revizui tratatul dela San-Stefano, dar consfinți luarea Basarabiei de Sud.

S'a discutat și se va discuta probabil încă mult (de acum înainte probabil numai între istorici) asupra faptului dacă a fost cuminte rezistența noastră în privința cedării Basarabiei. Sunt de părerea acelorora (din ce în ce mai numeroși de când s'au stins cei în viață atunci), care cred că I. C. Brătianu a făcut bine rezistând, căci a stabilit prin aceasta dreptul nostru imprescriptibil asupra Basarabiei, drept pe care l-am întărit acum din nou prin sângele vărsat pentru readucerea acestor provincii în cuprinsul României. Pe lângă această nelegiuire, noul tratat (13 Iulie 1878) impuse României, spre a-i recunoaște neatârnarea, unele condiții umilitoare și primejdioase pentru independența noastră istorică.

Aceste condiții constau mai ales în obligațiunea de a încetățeni pe Evrei. Este adevărat, că, din pricina vajnicei opozițiuni ce întâlnise această indatorire, în public și în parlament, având ca exponenți pe un V. Alecsandri, un V. Conta, un D. Rosetti Tescanu și alții, naturalizarea în masă fu împiedecată. Totuși calea fu deschisă și îngădui pătrunderea Evreimii din ce în ce mai mult în comerțul și industria română, pătrundere care, deși în aparență folositoare pentru Evrei, dădu naștere la reacțiunea firească pe care o cunoaștem.

Cu acest sacrificiu, de a cărui greutate ne-am dat seama numai în zilele noastre, neatârănarea ne-a fost recunoscută și țara noastră a putut să se declare regat și să înainteze în dezvoltarea sa. Planul Domnitorului Carol fusese adus la îndeplinire. În această îndeplinire rostul lui a fost cel mai de seamă. Dar nu trebuie uitat nici rostul guvernului L. Catargi din anii 1871—1876, nici rostul generalului Florescu și nici mai ales cuminența sănătoasă a poporului român și destoinicia și voinicia plugarului ostaș român. Rost de seamă a avut și I. C. Brătianu, căci el a trebuit să învingă toate greutățile, atât interne cât și externe, să aprovizioneze armata, să îmbărbăteze, să imboldească și să facă față numeroaselor lipsuri de oameni pregătiți pentru nevoile unui războiu.

Care fură pentru noi rezultatele războiului din 1877—1878 — în afară de recunoașterea neatârării și de proclamarea regatului?

Cel mai de seamă este acela pe care un contemporan îl arată astfel: „Și când se întorc dela războiu, soldații și olișerii, cu fala bi-
„ruinții smulse după atâtea jertfe, statul român are o armată și un
„popor, care a început să-și simtă misiunea, să se priceapă ca un întreg
„și să-și împământenescă pe Domnitorul, până atunci străin iar de
„acum înainte intrupat cu aspirarea națională ca o nădejde și o che-
„zășie a viitorului“.

Dar rezultatul a fost nu numai că Românii din regat au început să se simtă ca un întreg. El a mai fost că ei au căpătat un prestigiu mărit la Românii aflați sub dominațiuni străine și cu deosebire la cei din Austro-Ungaria. Aceștia participaseră și ei la războiu prin câțiva voluntari și prin daruri trimise Crucii Roșii Române. Din ce în ce numărul „Ardelenilor“, cum li se spunea, care veneau la studii în țara liberă, care intrau în cadrele statului nostru și care țineau sus ideea întregirii, creștea, cum creștea și credința firească de altfel și care a devenit o realitate, că acea întregire va veni prin acțiunea Regatului, atât de hulit mai târziu din pricina unor mici patimi politice.

O altă consecință, tradițională aș zice și reacțiunea firească a celor întâmplate, a fost alipirea României către acea grupare de puteri

care o putea sprijini față de năzuințele rusești. Așezată la gurile Dunării, era firesc de altfel ca România să se apropie de grupul de puteri care stăpâneau părțile de sus și de mijloc ale cursului acestui fluviu menit să înlesnească exportul spre Marea Neagră al produselor industriei puterilor zise centrale și să transporte în interiorul Europei grânele țărilor de pe cursul inferior al Dunării. Alipirea României la Tripla Alianță (August 1883), desemnată pe teren prin frontul întărit Focșani—Nămolosa—Galați și forturile din jurul Bucureștilor, a contribuit mult ca să-i asigure mai bine de treizeci de ani de dezvoltare pașnică, în care timp a luat naștere și a început să se desvolte industria română și mai ales aceea a extracției și rafinării petrolului.

Tot o consecință a războiului de neatârnamare și a proclamării numai de către partidul liberal, a regatului (14 Martie 1881), prin refuzul greșit al partidului conservator de a participa la guvern, a fost prelungirea menținerii la cârma Statului a partidului liberal, condus de I. C. Brătianu, a cărui guvernare de 12 ani, după cea de 5 ani a lui Catargi, a stabilit definitiv regimul în interior.

Increderea căpătată în propriile-i puteri, manifestată între altele prin întemeierea Școalei naționale de poduri și șosele — azi Școala Politehnică — stabilitatea guvernelor, dezvoltarea căilor de comunicații și în general a vieții economice, mărimea numărului școlilor și îmbunătățirea învățământului, au avut drept urmare și dezvoltarea producției literare, producție făcută posibilă și prin revenirea la izvorul totdeauna bogat al poeziei populare și prin curățirea limbii și îndreptarea chipului de a scrie, datorită acțiunii Junimii.

Incheind pot afirma, că Românii au dovedit dreptul lor la neatârnamare prin destoinicia politicii lor externe și prin vitejia de pe câmpul de luptă. Odată neatârnați, ei au alcătuit organul european de care era nevoie la gurile Dunării și sămburele în jurul căruia erau să se adune ramurile neamului aflate încă sub stăpâniri străine.

Am dovedit acum din nou că Românii au voință, putere și în-sușirile firești pentru îndeplinirea rostului lor în acest colț al lumii.

GENERAL R. ROSETTI

SCRISORI DELA OCTAVIAN TĂSLĂUANU

Vestea morții lui Oct. Tăslăuanu mi-a venit târziu aici, între străini. Am pornit cu gândurile departe în timp, când prin anul 1893 colegul meu de clasă la liceul din Brașov „Cescu”, un băiat chipeș și excelent gimnast, ne povestea anecdote de prin celelalte licee din Ardeal, pe care le cutreerese.

Din corespondența dela prieteni, pe care o păstrez, am scos plicul pe care scria Oct. Tăslăuanu și am recitat cele peste 50 de scrisori și cărți poștale primite dela el. In ele se cuprinde mai mult decât ceea ce m'ar interesa numai pe mine personal și cred că e bine să reproduc tocmai în această revistă, al cărei redactor fusese și el pe vremuri, pe când era secretar al Astrei, ceea ce ar putea servi ca material informativ vreunui istoric literar care ar vrea vreodată să reconstruiască tabloul vieții literare din Ardeal la începutul acestui veac.

Despre activitatea lui la Astra scrisorile cuprind prea puține date. Cu atât mai multe îmi comunica la Viena și la Cernăuți, unde mă aflam atunci, despre „Luceafărul”, de care se lega cu tot sufletul, știind cât de mult țineam și eu la această revistă.

Sunt două feluri de oameni prețioși pentru neamul lor. Oameni de talent, care răspândesc cu dărnicie darurile înăscute ale sufletului și inteligenții lor și organizatorii, care nu lasă să se părăduiască și să se destrame ceea ce talentele au creat. Tăslăuanu a fost înainte de toate un organizator. Rolul lui la „Luceafărul” îl aseamăn cu rolul lui Iacob Negruzzi la „Convorbiri Literare”. De sigur că personalitatea covârșitoare dela revista „Junimei” dela Iași n'a fost Iacob Negruzzi, ci Titu Maiorescu, precum de „Luceafărul” se leagă înainte de toate numele lui Oct. Goga, iar nu a celuilalt Octavian Tăslăuanu. Ceea ce a scris și iscălit Tăslăuanu în „Luceafărul”¹⁾ nu va figura prin anto-

¹⁾ Unele articole sunt semnate cu pseudonimul „Codru”.

logii. Gândindu-mă înapoi îmi aduc doar aminte de articolul „Două culturi”, care pe vremuri a stârnit o vâlvă întemeiată și discuții aprinse. În schimb însă cel ce pășind dela început în redacția „Luceafărului” cu toată masivitatea firii sale energice și a făcut din foaia câtorva studenți timizi dela Budapesta revista cea mai citită și cea mai prezentabilă din România, a fost Tăslăuanu. Încetul cu încetul a îndepărtat pe colaboratorii minori, a dat revistei o înfățișare europeană și a creat chiar în capitala Ungariei o tipografie proprie. El era cel ce scria nemăsuratele scrisori de încurajare colaboratorilor pe care-i prețuia, cel ce și asuma toate blestemele celor refuzați, cel ce căuta să sporească numărul abonaților, să descopere un clișeu necunoscut, cu un cuvânt cel ce toată vremea nu avea decât un singur gând: „Luceafărul”. Talent organizatoriu nu este în ultima analiză decât acest neconținut devotament pentru o cauză pe care o crezi bună și căreia îi sacrifici toate gândurile tale și toată purtarea ta de grijă.

Prin faptul că Oct. Tăslăuanu, după bacalaureatul luat în Ardeal, trecuse la Universitatea din București, el ajunsese să prețuiască, în opoziții cu unii Ardeleni de școală veche, frumusețea limbii din Vechiul Regat și eleganța de a se exprima a Românului crescut la școală franceză. Una din calitățile cele mai mari ale „Luceafărului” a fost că dela început s'a eliberat de ardelenisme și a făcut legătura intimă cu cultura românească de peste munți. Prin prietenii pe care le aveam cu generația tânără de scriitori din Țara veche, am putut contribui într-o oarecare măsură și eu la această perfectă unificare culturală, câștigând pentru „Luceafărul” câțiva dintre cei mai talentați scriitori bucureșteni.

Dar despre toate acestea vor vorbi mai bine scrisorile. Incep, reproducând-o în întregime, cu cea dintâi, scrisă din Budapesta la 17 Martie 1903:

„Viu cu o prea umilită rugămintă, pe care d'a capo te rog împlinește-o. Modesta și timida revistă, ce din mila câtorva tineri, nu tocmai siguri de forțele lor, viețuește sub pretentiosul nume de „Luceafărul” aici în Budapesta, a trecut în stăpânirea mea. Când m'am hotărit s'o iau în cârcă, mi-am făcut socoteala că-mi va succede să câștig și colaborarea câtorva prieteni cu reputație literară, cu ajutorul cărora să-i dăm o nouă putere de viață. Între acești prieteni — foști colegi, — ești și tu. M-ai îndatori foarte mult, dacă chiar pentru numărul viitor mi-ai putea trimite ceva. Sunt atâtea chestiuni actuale, la care ți-ai putea spune și tu cuvântul competent. De pildă chestiunea cu unificăriunea limbii etc.”.

Am început să le trimit pentru „Luceafărul” niște „Scrisori”. La 22/III 903 îmi comunică din Budapesta c'a primit întâiul articol și

mulțumește pentru el în numele redacției întregi. În concepția lui „Luceafărul” avea să devină revista studenților universitari de pretutindeni. De aceea îmi cere colaborări din partea studenților dela „România Jună” din Viena: scurte și „nelăudăroase”.

Din 10 Iunie 1903 într-o nouă scrisoare mulțumește pentru un nou articol trimis. E plină de căldura pe care acest redactor conștiințios o pune în scrisorile către puținii săi colaboratori. Se vede că primăvara începuse de vreme în 1903 căci se plânge că toți ceilalți redactori au ieșit la verdeață, lăsându-l pe el acasă cu toate grijile redacției.

La 14 Iulie 1903 îmi scrie că a primit dela Ulpuiu Traian M. hai, un poet de avant-gardă pe vremurile acelea, un articol îndreptat împotriva literaturii „țărănești, patriarhale și șoviniste”, așa cum o făcea Șt. O. Iosif în volumele lui „Patriarhale” și „A fost odată”. Deoarece poetul modernist — cu care de altfel mă găseam în foarte bune raporturi — mă lua și pe mine la vale, mă întreabă dacă trebuie să respingă articolul lui Mihai, ca să nu mă supere, sau să-i dea drumul, pentru ca să-mi dea prilej să-mi afirm într'un răspuns credințele care erau și ale „Luceafărului”. Îmi aduc aminte că articolul s'a publicat, iar răspunsul pe care i l-am dat lui U. T. Mihai, plin de vervă tinerască, a fost reprodus și în „Tribuna” dela Arad sub titlul: „Ulpuiu Traian Mihai, executat”. La sfârșitul scrisorii Tâslăuanu îmi scrie că C. Diaconovici își dăduse demisia din postul de secretar general al Asociațiunii din Sibiu și că sosise deci momentul ca să-mi realizez planul de a mă întoarce în Ardeal la acest post. Gândul de a mă pune în serviciul Astei mă ademenea de mult și eram gata să renunț pentru el la cariera universitară. Precum am aflat mai târziu, cel care s'a opus ca să fiu chemat la Sibiu a fost Partenie Cosma, iar motivul pe care l-a invocat, că nu știu destul unghurește.

Urmează scrisori în care-mi cere colaborări nouă și se plânge de Zaharia Bârsan — care era atunci la Viena — că nu-i trimite nimic, deși-i făgăduise. Seria numerilor speciale pe care a început-o „Luceafărul” trebuia să ia ființă cu un număr dedicat Reginei Carmen Sylva, pentru care ceruse un articol lui Il. Chendi. Acest număr își are tălcul lui. Tineretul din Ardeal nu preaslăvea numai pe poeta, Carmen Sylva, ci și pe regina României, Elisabeta. În curând aveau apoi să urmeze numerile speciale închinete lui Vlahuță și Coșbuc. În scrisoarea dela 8 Noemvrie 1903 pomeneste întâia oară pe Goga, arătându-și indignarea față de câțiva studenți români din Viena, care-i luaseră lui Goga în nume de rău că traducea din poetul unghur Madách.

La 12 Noemvrie 1903 îmi scrie că pregătește numărul de anul nou al „Luceafărului”, de 40 pagini, cu ilustrații originale și că a că-

știgat colaborarea lui Murnu, care venise la Budapesta. (Tata lui Murnu era preot în capitala Ungariei).

În scrisoarea dela 4 Decembrie Tăslăuanu îmi expune planurile lui de organizare a revistei, având ca redactor șef pe A. Ciura, ca redactor responsabil pe O. Goga, iar el fiind proprietar și editor. Aveau să fie și două comitete redacționale, unul intern (din care eram să fac parte și eu, împreună cu Murnu, Șt. O. Iosif, Z. Bârsan și alții) și un mare comitet de redactori externi. Primește propunerea pe care i-o făcusem, de a ține publicul cetitor din Ardeal la curent cu toate publicațiile importante românești într'o cronică cu scurte notițe și dări de seamă și mai ales de-a introduce o rubrică permanentă intitulată „foi răzlețe”, prin care să fie prezentat în fiecare număr al „Luceafărului” câte un scriitor tânăr de dincolo de Carpați. După o scurtă caracterizare a scriitorului avea să urmeze în aceste foi răzlețe reproducerea unui fragment din operă. În felul acesta aduceam în mod indirect la revista de dincoace de Carpați colaborarea scriitorilor din Țara veche și treceam cu cetitorii ardeleni munții în țara spre care privirile noastre trebuiau să fie neconținut ațintite. „Luceafărul” se încolona în rândurile publicațiilor stăpânite de o credință puternică în puterile neamului și în venirea zilei celei mari a unirii.

Cel care în redacția „Luceafărului” ducea tot greul redacțional și administrativ era Tăslăuanu. El îmi scria adesea că abia prididește cu lucrul, dar îl făcea bucuros și visurile lui cele mai fericitoare erau cele ce imaginau o mărire, îmbunătățire și răspândire tot mai mare a revistei. La 29 Ian. 1904 îmi scrie între altele despre numărul dedicat Carmen Sylvei, la care contribuise și Regina cu un articol, care însă n'a plăcut de loc.

Citez, cu mici omiteri, ceea ce-mi scria despre întâlnirea lui cu Iorga și despre cele văzute la București cu ocazia unei vizite. Toți despre cei ce-mi scria sunt morți acum și trecuți în domeniul istoriei literare :

„... În București am mai auzit multe lucruri ciudate. Între altele știu povestea lui Chendi cu „eu rîd, tu rîzi, el rîde” — și Ranetti, care a rîs în partea literară a „Epocii” de Chendi. Toată ceata asupriților a avut o zi de sărbătoare că l-au putut prinde și pe Ilarie cu ocaua mică. Chendi în rectificarea publicată în „Sămănătorul”, tam-nisam a făcut niște aluzii răutăcioase la adresa lui M. Dragomirescu, care n'a rămas dator. Chendi era să înceapă ofensiva. D-l Goga n'a admis lupta, fiind îndreptată asupra Junimiștilor, cu care el n'are niciun interes să se certe. Era pe aici-pe aici, să se spargă înfrățirea dela Sămănătorul. Chendi însă a fost așa de cuminte de a cedat. M. Dra-

gomirescu i-a răspuns lui Ch. într'o notiță la coada obișnuitei cronici teatrale de luni, în care îl făcea „un critic nevoiaș dela o revistă de provincie”.

La 25 Febr. îmi scrie încântat de scriitorii din București care i-au promis colaborarea: Nerva Hodoș, Bogdan-Duică, Bassarabescu, Sadoveanu, Iosif, Cioflec, Anghel, Chendi, P. V. Haneș, Scurtu, etc. În felul acesta „Luceafărul” devenea revista literară cu cei mai de seamă scriitori ai timpului. Foarte încântat era de vizita pe care i-a făcut-o lui Iorga. Bogdan-Duică nu aproba reproducerea schiței „Sâmburele” de I. A. Bassarabescu în „foi răzlețe”.

În Aprilie 1904 îmi scrie amărit: Cu „Luceafărul” tragem de moarte. Nu-s parale și lumea nu vrea să plătească. M'am plictisit și arhisăturat de literatură”. La 25 Nov. 1904 îmi cere o reprivire asupra mișcării literare din Ardeal în 1904, o foaie răsleață despre „Durerile înăbușite” ale lui Sadoveanu și un articol despre Vlahuță, pentru numărul special pe care i-l pregătea pentru începutul anului 1905, voind să facă cu el o surpriză plăcută „bătrânului cântăreț”. Din carta poștală datată 28 Nov.: „Pe Sadoveanu l-am angajat deja să scrie 10 povestiri cu subiect din revoluția lui Iancu cu 20 lei bucata. Scoatem și volume. Pe Chendi l-am rugat să scrie mișcarea literară din România în 1904. Nu știu dacă va vrea. Multă speranță n'am”.

„Luceafărul” începe să meargă mai bine. Deși singur la Consulatul românesc din Budapesta, unde era funcționar, Tăslăuanu duce aproape toată sarcina redacțională a revistei. Numerele speciale au prins. Se gândea la un număr despre Schiller, cu un articol al lui Bogdan-Duică despre influența lui Schiller asupra literaturii române. V. Cioflec îi propunea un număr închinat lui Coșbuc, pentru care îmi cerea un articol sau „cel puțin sfaturi”. Eu îi propuneam să scoatem un număr despre scriitorii români în viață, cu mici autobiografii și portrete, precum și cu răspunsuri la câteva întrebări privitoare la opera lor și la preferințele lor literare și artistice. Preocupat mereu de planuri mari, Tăslăuanu voia să editeze un „Panteon românesc”.

Un amănunt interesant din scrisoarea lui dela 21 Ian. 1905: „Zaharia Bârsan vrea să plece iară pentru totdeauna din țară. Îmi scrie că Vulcan i-a spus în față: N'ai talent, d-le Bârsan”. Acest episod are o importanță mai mare decât ar părea la întâia vedere.

Societatea pentru crearea unui fond de teatru român își ținea sub președinția lui Iosif Vulcan în fiecare an adunările generale, la care bătrânul frumos și elegant, care la Oradea continua să publice „Familia”, apărea cu întârzierea de rigoare și-și ținea cu voce tremură-

toare discursurile insuflețite. Asistența lua la cunoștință cu mulțumire că fondul pentru crearea unui teatru românesc, depus în hârtii de valoare la „Albina” a mai crescut cu câteva mii de coroane, asculta din când în când câte-o conferință, mai alegea câte un membru nou în comitet în locurile rămase vacante, asista la „seri de cunoștință”, la banchete, excursii și baluri și societatea își suspenda activitatea pentru un nou an. Un început de a ieși din acest stadiu pregătitor, care amenința să devină permanent, căci Ungurii nu permiteau înghețarea unui teatru românesc în Ardeal, s'a făcut atunci când s'au dat întâile burse la câțiva tineri talentați ca să studieze la școli speciale muzica sau arta dramatică. Ei aveau să formeze trupe ambulante cu turneuri prin orașele din Ardeal. Cât de fertilă a fost ideea aceasta s'a văzut la 1919, când trei din acești bursieri, Zaharia Bârsan, Ionel Crișanu și Aca de Barbu aveau să devină stâlpii Teatrului Național și Operei române din Cluj. La 1905 nu vedeau încă toți utilitatea acestor burse și nici nu recunoșteau cu toții talentele bursierilor. Într-o astfel de împrejurare, precum îmi comunica Tăslăuanu și președintele Societății pentru crearea unui fond de teatru românesc.

La 6 Febr. 1905 Tăslăuanu revine asupra numărului dedicat lui Gh. Coșbuc, care avea să apară de Sft. Gheorghe și pentru care izbutise să adune material prețios din Năsăud. În același timp îl preocupă ideea numărului scriitorilor în viață, cerându-mi textul scrisorii-tip pe care avea s'o trimeată fiecăruia în parte. Îmi comunică două liste de scriitori, cărora, după părerea lui, aveam să ne adresăm. În lista dintâi erau cei despre care credea că trebuie să intre „fără îndoială toți”, iar în lista a doua cei despre care mă întreba dacă trebuie să le cerem colaborarea, dându-și seama că „este o treabă foarte delicată”. Reproduc aici cele două liste cu titlu de document, fiindcă ele ne arată care erau acum 40 de ani, după părerea unui director de revistă, scriitorii români consacrați și care erau povestitorii de mână a doua. În lista dintâi figurau: N. Gane, D. Zamfirescu, I. Slavici, B. Delavrancea, I. L. Caragiale, Al. Vlahuță, S. Nădejde, I. Gorun, I. A. Bassarabescu, Brătescu-Voinești, Sadoveanu, V. Pop, C. Sandu, Constanța Hodoș, V. Crăciunescu, Ciru Oeconomu, V. Onițiu, Iacob Negruzzi, Carmen Sylva. În lista a doua erau trecuți: Rădulescu-Niger, Teleor, V. Ranta-Buticescu, Pop-Reteganul, Emilgar (E. Gârleanu), Z. Bârsan, V. E. Moldovan, A. Ciura, S. Secula, I. C. Panțu, I. Rusu-Șirianu.

Numai o parte din scriitorii cărora ne-am adresat au răspuns la apelul nostru. Din numărul „Luceafărului” care conține aceste răspunsuri se vede că listele lui Tăslăuanu nu coincideau cu lista pe care am întocmit-o eu.

În scrisoarea dela 6 Aprilie 1905 îmi comunică despre numărul dedicat lui Coșbuc, că V. Cioflec va scrie despre Coșbuc intim, că a izbutit să obțină fotografii inedite și date interesante biografice și îmi cere un articol despre poet. Alte două numere speciale erau plănuite. Unul dedicat „Tinerimii artistice”, cu frumoase reproduceri după pânzele și sculpturile expuse la București de tinerii artiști, care izbutiseră să formeze o grupare ce se impunea din ce în ce mai mult. Astfel publicul ardelean ajungea să cunoască prin revista care apărea în capitala Ungariei nu numai pe cei mai de seamă scriitori din Țara veche, ci să admire și tânăra școală de pictori români.

Al doilea număr avea să fie dedicat lui Cipariu, căruia Astra îi pregătea o aniversare în stil mare la adunarea generală din 1905. Eu trebuia să scriu un articol despre activitatea filologică a marelui erudit blăjan.

În scrisoarea aceasta se găsesc două observări interesante, una despre Agârbiceanu și a doua despre Iorga. Citez textual pe a doua: „Iorga, nu știu cum să zic, a fost nedrept și m'a jicnit foarte mult. E absurd să ceară dela noi să scoatem spada și să tăiem în bucățele pe Ovid (Densusianu) cum a făcut de pildă *Emilgar* (Emil Gârleanu)... Ovid... nu e nu știu cine ca să-l iei numai așa la refec. Poți să nu fii de părerea lui, dar într'o discuție urbanitatea e de strictetă”. Este ținută rezervată a Ardelenilor față de polemicile duse cu prea mult temperament la București. În Transilvania lumea era prea mândră de fiecare om mare și nu voia să-l știe micșorat prin critici adesea nedrepte; se ferea mai ales să între ea însăși în asemenea polemici, pe care le regreta. El, Tăslăuanu, nu se simțea încă „destul de lămurit” asupra principiilor literare profesate pe de o parte de „Sămănătorul” și pe de altă parte de „Viața Nouă”, găsind că fondul național era același la cei doi directori de revistă.

La 15 Mai 1905 îmi cere o „foaie răsleață” despre Anghel și îmi comunică că va veni la Viena, unde mă găseam eu, împreună cu Goga „ca să mai punem ceva la cale”. Goga adaugă pe carta poștală: „Peste câteva zile pornim cu Tăslăuanu la Viena. Aducem planuri și gânduri bune, la care cerem și statul chibzuinții tale”.

Între timp au început să apară și cărți în editura „Lucefărului”. Lovitura cea mare a fost dată cu poeziile lui Oct. Goga, care au stârnit un val nemăi pomenit de entuziasm la București. Maiorescu a coborât din înălțimile lui olimpice și a scris despre ele. D-na Marghiloman în saloanele căreia Goga a avut prilejul să cunoască lumea mare din București, a cumpărat 1000 de volume. Despre intrarea triumfală în capitală a lui Goga, cu care mă găseam împreună călător la București,

voiu publica cu altă ocazie unele amintiri. Aici rezum conținutul foarte interesantei scrisori din 23 Nov. 1905, după ce O. Tăslăuanu, s'a întors la Budapesta dela București. El își aduce aminte de începutul „Luceafărului”, când Goga își publica „Rapsodia” și de discuțiile pasionate din lungi nopți în redacția revistei, despre direcția naționalistă în poezie, spre care Tăslăuanu îl îndemna cu tot dinadinsul pe cel ce publica versuri încă sub pseudonimul Nic. Otavă. Acum directorul „Luceafărului” se teme că Bucureștii vor înghiți pe poet sau cel puțin îl vor abate dela căile urmate până acuma și mă roagă să-i aduc aminte, în darea de seamă ce am s'o public despre volumul lui, de tot ceea ce-l leagă de „Luceafărul”. Cu îndreptățită satisfacție îmi comunică că în editura „Luceafărului” vor apărea în curând „Ramuri” de Zah. Bârsan, „Iliada” tradusă de Murnu, „Mara”, romanul lui Slavici și „Divina Comedia” în traducerea lui Coșbuc. Se anunță astfel o mare editură românească în capitala Ungariei, unde cu 100 de ani în urmă apăreau calendarele lui Șincai, pe care le ceteau cu atâta însuflețire boierii moldoveni.

În scrisoarea din 8 Iunie 1906 îmi cere un articol despre Ibsen și o fotografie după placheta în bronz făcută de arhitectul vienez Cesar Poppovits, pe care Dr. Sterie Ciurcu, Cesar Poppovits și cu mine am prezentat-o, în numele coloniei române din Viena, Regelui Carol I, ca omagiu la împlinirea celor 40 de ani de domnie.

Tăslăuanu îmi anunță un eveniment deosebit de important din viața lui, căsătoria lui cu simpatica scriitoare Adelina Olteanu, care sub pseudonimul A. O. Maior avea să publice întâile volume de poezii pentru copii.

Scrisoarea dela 8 Nov. 907 e trimeasă din Sibiu, unde Tăslăuanu ocupase postul de al II-lea secretar la Asociație, alături de primul secretar Oct. Goga și îmi era trimisă mie la Cernăuți, unde între timp fusesem numit profesor universitar la catedra de Limba și literatura română, îndată după ieșirea la pensie a lui I. G. Sbiera. „Luceafărul” mergea acum bine și avea mulți cetitori cărora dorea să le dea regulat și informații din Bucovina; îmi cerea să-i recomand un colaborator. Stăpânirea nu vedea însă cu ochi buni această prosperare a revistei: „Procurorii... ne-au luat la ochi și în fiecare săptămână ne așează câte o rămurea de spini pe frunte — până ne montează de-abinelea martiri. Mai ales Goga”.

De societatea din Sibiu, pe care o aștepta de sigur mai entuziastă pentru manifestări culturale, este desamăgit. „Atmosfera socială din Sibiu e foarte indiferentă pentru orice mișcare culturală”.

Oferindu-mă să-i strâng din Bran obiecte de valoare pentru Muzeul etnografic din Sibiu, el acceptă propunerea mea. Găsesc delicios și caracteristic pentru vremurile și împrejurările de atunci următorul pasagiu din scrisoarea lui dela 25 Iulie 1910: „Deși anul acesta ni s'au epuizat fondurile, totuși te autorizez să aduni și pe seama noastră obiecte rare și *de o deosebită valoare artistică sau etnografică în valoare de una sută coroane*“.

Din biblioteca Asociației, pe care voiam s'o răspândesc și în Bucovina, numerile 1, 2 și 3 tipărite în câte 10 000 exemplare, erau epuizate. Pentru cele nouă tirajul s'a urcat la 15.000. Citez aceste cifre din scrisoarea dela 12 Aprilie 1911, părându-mi-se interesante și mai dau între ghilimele un pasagiu din aceeași scrisoare: „Eu sunt înhămat al dracului la teleaga culturii naționale și trag de-mi pârâie oasele și-mi sticlesc ochii. Noroc că firea noastră de *ciobani odihniți în copilărie*, nu se dă cu una cu două. Când suntem mai necăjiți, îi tragem câte-o doină lângă un păhărel de vin și a doua zi iară ne așternem pe lucru. Și teleaga se mișcă...“

O lungă corespondență urmează cu privire la Istoria literaturii vechi pe care am publicat-o în revista „Transilvania“ (și în volum separat) în editura Asociației. Alături de grijile revistei „Transilvania“, cu a cărei reorganizare se ocupa mereu, Tăslăuanu se gândea mereu la „Luceafărul“, pentru care îmi cerea un articol despre Alexandrescu și articole comemorative la moartea lui Cerna și Iosif.

Pentru 1914 Astra organizează la Sibiu o serie de conferințe. Despre literatura română aveam să vorbesc eu. În locul meu a ținut conferința Alexandru Bogdan, talentatul profesor dela liceul din Brașov. Peste câteva luni, încă în toamna aceluiași an, Sandi Bogdan a căzut ca unul din întâii ofițeri români din armata austro-ungară. În aceeași toamnă s'a întors din Galiția, bolnav Oct. Tăslăuanu, la Sibiu. Eu eram cu o baterie la Cisnădie lângă Sibiu. Mi-a povestit grozăvii despre cele ce avusese să suporte în războiu. Peste câteva zile a dispărut din Sibiu. Trecuse vama cucului în „Țară“ și eu i-am pierdut urma patru ani.

În Octomvrie 1918, când în Bucovina ne-am rupt de Austria, întâia grijă mi-a fost să i-au contact pe de o parte cu Ardelenii rămași în Austro-Ungaria, pe de altă parte cu Ardelenii și Bucovinenii trecuți în România. Curierul trimis la Iași și Chișinău avea instrucții dela mine să-l caute și pe Tăslăuanu, pe care știindu-l la marele Cartier General, îl rugam să insiste ca armatele române să treacă neîntârziat în Bucovina. Citez textul scrisorii primite dela el cu data de 6 Noemvrie 1918:

„În sfârșit am cetit iară scrisul tău. L-am cetit cu lacrimi în ochi. Am ajuns, Sextile, și vremurile acestea. Am satisfacția sfântă de a ne vedea visurile întrupate, visuri pentru care am luptat și noi, cât ne-au ajutat puterile. Chestiunea Bucovinei acum este rezolvată. Trupele înaintează și când vei primi aceste rânduri vei aparține României Mari. În Ardeal mai e de lucru. Trebuie să luați și voi acolo contact cu ei. În curând Ardelenii de aici vor trece la fapte. Le poți trimite vorbă. Voi din Bucovina țineți-ne la curent cu tot ce se întâmplă. Am un centru de informațiuni politice pentru conducătorii de aici. De aceea îndreptați toate știrile la mine (Str. V. Alecsandri 3)“.

Scrisoarea următoare vine dela București și are data de 22 Febr. 1919. Atmosfera capitalei îl sufocă și se bate cu gândul să se întoarcă în Ardeal. Totuși îl ține pe loc „Luceafărul” care începe să reapară la București. Ar dori un corespondent din Bucovina, căci revista și-o imaginează a tuturor Românilor, cu cronici documentate dela toți Români. A trecut prin Ardeal și a combătut „particularismul” Ardelenilor. Îmi comunică că e vorba ca în curând să se deschidă „marele sfat național” la Sibiu și-i e teamă „să nu se incurce limbile și să nu izbucnească nemulțumirile care clocotesc“.

Dela 4 Noemvrie 1919 datează ultima scrisoare primită dela el, în care-mi vorbește despre tipografia și Institutul de editură „Ardealul” dela Cluj, întemeiate de el. Se gândea să scoată și la Cluj o ediție a „Luceafărului” și să facă din revistă „ceea ce nu s'a mai văzut la noi“.

Apoi l'a furat și pe el politica. A fost și ministru. Apucat pe căile încalcite ale politicii de partid, s'a depărtat tot mai mult de cel ce-a rămas în camera lui de studii. Când ne întâlneam, din când în când, dar din ce în ce mai rar, ne aduceam cu drag aminte de tineretea noastră legată atât de strâns de „Luceafărul“.

SEXTIL PUȘCARIU

TOPONIMIE UNGUREASCĂ IN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

În ultimele studii ale vecinilor noștri dela apus având ca subiect istoria Românilor, se repetă necontenit — încât devine o obsesie — că numele localităților din Ungaria în care sunt semnalăți Români în în cursul Evului Mediu sunt, în majoritatea cazurilor, nume ungurești. Aceasta ar dovedi, după istoriografia maghiară, prioritatea elementului unguresc în părțile locuite de Români ale Ungariei.

Dar fenomenul răsbotezării localităților de către cutropitori ducând la schimbarea vechii toponimii cu alta, de alt caracter lingvistic, și adoptată de locuitorii mai vechi, se întâlnește în mai multe regiuni ale Europei. Să semnalăm cazul Elveției, unde cuceritorii Germani „als die herrschenden“, cum zice răposatul maiestru al filologiei romănice, W. Meyer-Lübke (în *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg 1920, § 282), au dat nume germanice satelor, pe când numele vechi romanice au dispărut. În Elveția, în unele regiuni, satele au nume germanice, pe când numele topice de pe moșia satului sunt romanice. Meyer-Lübke o explică aceasta prin faptul că satele au fost răsbotezate pe vremea cuceririi, pe când locurile pe care arau și semănau Romanicii au păstrat în gura acestora din urmă numele cele vechi care au fost apoi împrumutate prin contact pașnic de Germani. „In der Schweiz dagegen dürften die einwandernden Deutschen die Dörfer besetzt und als die herrschenden z. T. neu benannt haben, wogegen sie die von den Romanen benannten und bearbeiteten Fluren erst nach und nach auf friedlichem Wege übernahmen, ...“

La întrebarea, care populație e mai veche, se poate răspunde, după Meyer-Lübke, că acolo unde numele topice (nume de văi, dealuri, câmpuri, ogoare, etc.) sunt de o origine, iar numele de localități (sate, orașe), de altă origine, acestea din urmă sunt din limba populației venite

mai recent, pe când cele dintâi sunt din limba populației mai vechi. „Von Wichtigkeit ist bei diesen Fragen auch das Verhältniss von *Flurnamen und Ortsnamen*. Wo sich ein Gegensatz zwischen beiden findet, da besteht er in weitaus der Mehrzahl der Fälle darin, dass die letzteren zu der Sprache der späteren Bevölkerung passt, die ersteren zu der älteren.“

Același lucru poate fi observat și la noi în Ardeal, fapt semnalat mai demult de profesorul ieșan Iorgu Iordan (în *Rumänische Toponomastik*, Bonn-Leipzig 1924, pag. 4). Și la noi adeseori satele au nume de origine maghiară, pe când numele topice sunt românești. Prin urmare numele ungurești ale satelor ardelenene nu sunt o dovadă pentru prioritatea elementului unguresc în Ardeal. Mai degrabă numele topice românești din apropierea satelor cu nume ungurești sunt o dovadă pentru prioritatea elementului românesc.

Să luăm un exemplu. Numele mai vechiu al satului Petreștii-de-Jos din jud. Turda, situat la intrarea în renumita Cheie a Turzii, lângă Petreștii-de-Mijloc și Petreștii-de-Sus, era, înainte de 1920, *Petrid* (*Petridul-de-Jos*). Toponimicul acesta e de origine ungurească — *Peterd* — și e format din numele de botez *Péter*, la care s'a adăugat sufixul *-d*. *Peterd* însemnează — sau a însemnat — ungurește exact același lucru ca românescul Petrești, adică satul întemeiat sau stăpânit de un oarecare Petru. Unii, întemeindu-se pe numele de origine ungurească *Petrid*, vor zice deci că întâii locuitori ai acestui sat au fost Unguri. Românii au venit mai târziu și au învățat dela Unguri numele așezării. Se pare că resturile din populația veche ungurească s'au păstrat până astăzi: în anul 1930 erau în Petreștii-de-Jos 957 Români și 25 Unguri.

În cursul unei șederi mai îndelungate în acest sat pentru a-i studia graiul în vederea întocmirii Atlasului Linguistic Român, am notat — poate toate — numele topice de pe întreg hotarul satului. Iată câteva dintre ele: *Valea Neagrului*, *Părăul Lăptoșii*, *Valea Mare*, *Valea Indolului* (*Indol* e numele unui sat vecin), *Valea Șchiopilor* (și *Șchiopi* e de asemenea numele unui sat vecin), *Negoteasa*, *Părăul Izvoarelor*, *Hăjdate* (părău), *Deasupra Satului*, *Su Munte*, *Fața Negoteșii*, *La Berc*, *Zăpodie* (*zăpodie* „o depresiune mai mică”), *Groapa Crucii*, *Pe Butucei*, *Țuclutu*, *Șăușa*, *Tabără*, *Treuășu*, *Timiteu*, *Pe Pleș*, *Pe Grohotă*, *Zúier*, *Pe Zerdea*, *Pintre Țigle*, *Celeciúg*, *Pe Gropi*, *Capul Muntelui*, *Coasta hei Mare*, *Groapa Varului*, *Groapa Buturilor*, *Coasta Țăfălii*, *Groapa Vidului*, *Groapa Ciulichii*, *La Gura Sărcăzii*, *Pe Piatra*, *Fața la Valea Indolului*, *Pe Șes*, *Dealul Mărătorii* (*mărătoare* „fântână cu apă sărată, slatină”), *Pe Sărătură*, *După Pădure*, *Poiana Ferii*, *Pricca*, *Între Păduri*, *Tufele Blăgoaie* (formă arhaică în loc de *Tufele Blăgoaiei*), *Păhuiu*

Popii (păhuju „stejar ce se lasă pentru sămânță, sămânțar“), Strâmtură, Între Iazuri, Su Coastea Țâfălii, Șoșoieta, Prilogul Lat, La Moară, Părăul Mare, Calea Roșie, Su Pădure, Pe Rât (rât „livadă“), Groapa Stânjânului, Tăul lui Român, etc., etc.

Caracterul românesc al acestor nume topice e evident. Câteva din ele sunt mai greu de identificat din cauza că sunt formate din nume de persoane: *Coastea Țâfălii (Țâfălea), Groapa Vidului (Vidu), Groapa Ciulichii (Ciulică), Poiana Ferii (Ferea), Zerdea, Pricea, etc.* Altele sunt obscure. Din tot materialul de nume topice adunat (și dintre acelea pe care nu le-am trecut în lista de mai sus), prezintă dificultăți în explicație *Șăușa, Treuașu, Zúier, Celeciug, La Gura Sărcăzii și Hăjdate*. Printre acestea par a fi ungurești *Șăușa* (ung. *sós* „sărat“), *Celeciug* (ung. *cselédség* „servitorime“), *Gura Sărcăzii* (ung. *szarka* „coțofană” + suf. *-d*), *Hăjdate* (ung. *hasadat* „crăpătură, răpă, cheie între munți“), *Căpâlna* (ung. *kápolna* „capelă, paraclis“), *Zúier* (ung. *az uj ér* „canalul cel nou“). Din vreo 80 de nume topice, șase pot fi deci de origine ungurească.

E adevărat că vreo câteva nume topice au la bază elemente ungurești existente în limba română. Acestea sunt, firește, formații românești (*Pe Rât, La Berc, Timiteu, Tăul lui Roman*), căci cuvinte ca *rât, berc* „pădure“, *timiteu* „cimitir“, *tău* sunt apelative românești. Românii pot forma sute de nume topice cu astfel de elemente de origine maghiară sau cu altele de origine slavă (*zăpodie, iaz, groapă, var, pleș, grohotă, etc.*) de aceea numirile tot românești rămân.

Multe din cele vreo 80 de nume topice din Petridul-de-Jos vor fi recente. E probabil de exemplu că acelea formate din apelative de origine ungurească sunt mai recente decât epoca în care au intrat aceste elemente ungurești în graiul din Petrid. Totuși, *Tăul lui Roman, Timiteu, etc.* pot fi și vechi; înaintea influenței maghiare s'au putut chema *Lacul* sau *balta* sau *iezerul lui Roman, Morminte, Morminți* „cimitir“, etc. Tot așa de recente pot fi de altfel și cele ungurești. Partea din moșie lucrată de argățime a putut fi dată de vreun proprietar nobil spre folosire argaților acum 2—3 secole. Proprietarul va fi numit aceste pământuri (*a*) *cselédség (földjei)* „pământurile argățimei“. Din graiul proprietarului, sau al proprietarilor (căci erau mai mulți), și al membrilor familiilor lor, precum și din acela al argaților lor unguri, a fost împrumutat acest nume topic relativ recent de iobagii români din sat.

E sigur însă că printre cele vreo 80 de nume topice românești înșirate mai sus sunt și de acelea care existau înaintea venirii Ungurilor în depresiunea Hăjdatei.

Când s'au așezat Ungurii în această vale și câți au putut fi? La întîia întrebare putem răspunde numai atât că unde se află azi satul Petridul-de-Jos a fost situată proprietatea unui Ungur numit *Péter* atunci când așezarea a devenit o unitate administrativă. În documente apare întîia dată cu acest nume (*Peturd*) în anul 1297. (De fapt la 1278 moșia e numită *Terra Hasadad* după Cheia Turzii.)

La anul 1407 erau trei Petriduri, ca astăzi: *tres possessiones videlicet Peterd hungaricalis* (cel de jos) *et duae Peterd volachorum* (cel de mijloc și cel de sus). Mai târziu (de ex. la 1483) cele trei sate apar cu numele *Magyar Petherd*, *Kezepszew Olah Petherd*, *Felsew Olah Petherd* (adică Petridul unguresc, Petridul de mijloc românesc și Petridul de sus românesc). (V. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, p. 725). Numele topice înșirate mai sus sunt din fostul *Magyar Petherd*. Cât a putut să fie de unguresc acest *Magyar Petherd*? Aici se găsea cu siguranță casa proprietarului (un proprietar nobil ungur a locuit în sat până în anul 1918) și vreo două-trei case de slugi unguri (poate și câțiva iobagi unguri). Pe moșia satului, prin poieni, și-au păscut vitele și au lucrat pământul României adăpostiți prin cătunuri și case izolate. Din aceștia s'a recrutat majoritatea iobagilor așezați mai târziu în centru, la Petrid, în jurul casei proprietarului; tot ei au constituit locuitorii Petridului-de-Mijloc și ai celui de sus când proprietarul și-a mărit „întreprinderea agricolă” creând încă două sate pe lângă cel vechiu.

Prin urmare în centru, la *Petrid*, vor fi fost o mână de Unguri (proprietarul cu suita lui de slugi), dar în locurile ferite, mai la deal (Petridul-de-Jos e situat în partea cea mai joasă a întregii depresiuni a Hăjdatei, la intrarea acestui părau în Cheia Turzii), stăteau din vechime României, de pe timpul când au fost nevoiți să cedeze locurile joase cuceritorilor. Cum spune Iorgu Iordan: ... „in dieser Gegend (Siebenbürgen) besetzten die Rumänen, die ursprüngliche Bevölkerung, die entlegenen, in der Regel auch höher gelegenen Orte, die Ungarn die gewöhnlich in der Ebene liegenden Mittelpunkte: die alte Bevölkerung musste sich vor den Einwanderern zurückziehen” (*op. cit.*, p. 4).

De altfel retragerea în locuri mai deluroase se va fi făcut nu numai sub presiunea Ungurilor, ci și a altor cutropitori mai vechi. Astfel lângă Petreștii-de-Jos, tot în vale, se află satul *Indol* (astăzi foarte nepotrivit numit *Deleni*, locuit de 702 Români, un Ungur, un Rus și 6 Țigani) al cărui nume e de origine slavă (forma slavă auzită de Români cel mai târziu în sec. XI era aproximativ — să întrebuițăm grafia românească — *iândol* „vale, depresiune” din care numai României puteau face *Indol*, căci Ungurii ar fi trebuit să zică *Jandal, v. „Tran-

silvania" anul 73, Nr. 11, p. 872; „Dacoromania”, X, p. 236, 246). Forma românească dovedește că, înaintea Ungurilor, alți cuceritori, anume Slavii au silit pe Români să părăsească valea și să se aciuze mai la deal. Slavii vor fi venit pe la sfârșitul secolului VI și începutul secolului VII în Transilvania. Românizarea lor completă s'a făcut abia în sec. X sau XI, cam pe timpul când au cucerit Ungurii Ardealul (v. „Transilvania”, *ibid.*).

Forma românească *Indol* a fost împrumutată de Unguri dela Români. În anul 1310 e amintit întâia dată satul sub forma *Indol*, scrisă mai târziu de Unguri *Indal* (a. 1360). E probabil că satul e mai vechiu decât 1310. Dar chiar dacă ar fi fost nou la acea dată, e sigur că toponimicul *Indol* exista, ca nume topic, cel puțin din sec. XI, căci numai atunci au putut lua Români dela Slavii ce se romanizau forma cu nazala păstrată (v. „Dacoromania”, X, p. 236, 246). La locul numit *Indol* (în slavă „vale, depresiune”) a fost întemeiat mai târziu un sat. În sec. XV Români aveau un cnez în *Indol* (v. Csánki, *op. cit.*, V, p. 710).

Prin urmare *Indol*, înainte de a fi fost întemeiat un sat cu acest nume, a fost un nume topic. Acesta cu siguranță e mai vechiu decât toponimicul *Peterd*, căci nu poate fi mai nou decât sec. XI, iar fonetismul lui arată că numai Români l-au putut împrumuta dela Slavi.

Nu numai analogia cu starea de lucruri din Elveția, amintită la începutul acestui articol, ci și vecinătatea *Petridului* cu *Indolul* — care a fost un nume topic slavo-român din sec. XI înainte de venirea Ungurilor — ne îndreptățește să presupunem că unele din numele topice românești din hotarul *Petridului* sunt mai vechi decât numele unguresc al satului.

Cazul *Petridului* și al văii Hăjdatei se repetă de sute de ori în Ardeal, Banat, Crișana, Sălaj și Maramureș. Și în alte părți numele topice sunt românești, pe când numele satelor sunt ungurești. După cum am văzut, *numele ungurești ale satelor nu sunt o dovadă că Ungurii au fost în regiunea respectivă înaintea Românilor*, ci cel mult că proprietari nobili au creat centrele în jurul cărora s'au așezat iobagii români care mai înainte trăiau izolați pe pământurile pe care le lucrau sau unde își pășteau turmele.

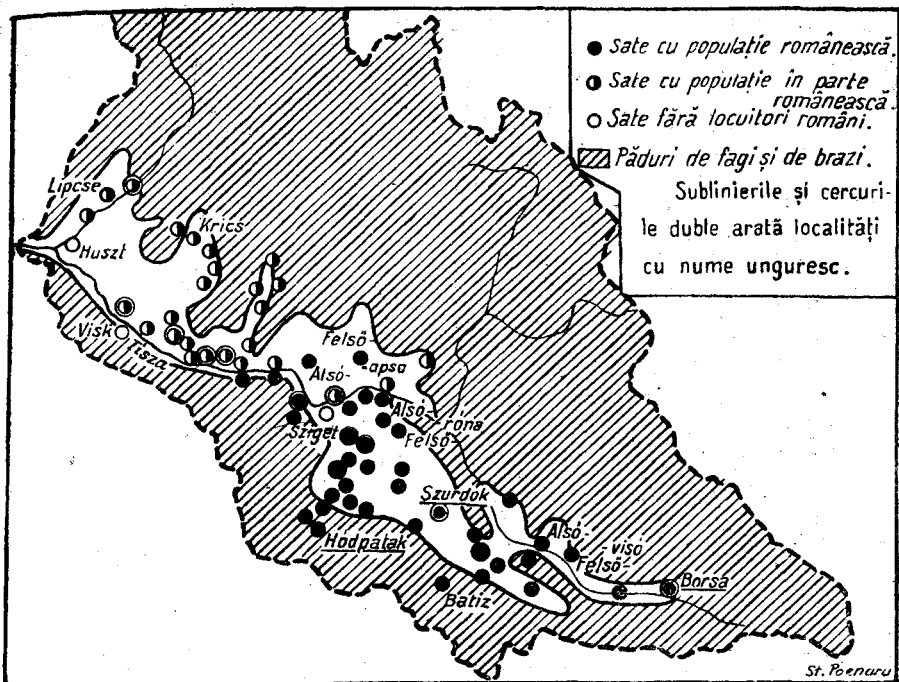
Istoriografia vecinilor noștri dela Apus consideră însă ca dovedită prioritatea Ungurilor nu numai atunci când toponimicele (numele de sate) românești sunt de origine ungurească (ca în cazul *Petridului*), ci și atunci când toponimicile românești sunt de origine românească, dar, în același timp, Ungurii, sau mai de grabă oficialitatea ungurească, posedă toponimice de origine ungurească corespunzătoare celor românești.

Astfel în Maramureș există de obicei două nume pentru fiecare localitate, unul românesc și unul unguresc :

<i>Strâmtura</i>	<i>Szurdok</i>	<i>Ferești</i>	<i>Fejérfalva</i>
<i>Vad</i>	<i>Farkasrév</i>	<i>Budești</i>	<i>Budfalva</i>
<i>Valea-Porcului</i>	<i>Disznópataka</i>	<i>Sârbi</i>	<i>Szerfalva</i>
<i>Breb</i>	<i>Hódpaták</i>	<i>Biserica-Albă</i>	<i>Fejéregyház</i>
	(forma mod. <i>Bréb</i>)		
<i>Câmpulung</i>	<i>Hosszúmező</i>	<i>Iapa</i>	<i>Kabalapataka</i>
<i>Peri</i>	<i>Körtvélyes</i>	<i>Văleni</i>	<i>Mikolapatak</i>
<i>Dragomirești</i>	<i>Dragomérfalva</i>	<i>Crăcești</i>	<i>Krácshalva</i>
<i>Bărsana</i>	<i>Barczánfalva</i>	<i>Hărnițești</i>	<i>Hernécs</i>
			(<i>Hernichhaza</i> , a. 1360) ^h
<i>Nănești</i>	<i>Nánfalva</i>	<i>Desești</i>	<i>Desze</i>
			(<i>Deszehaza</i> , a. 1360)
<i>Oncești</i>	<i>Váncsfalva</i>	<i>Călinești</i>	<i>Felsőkálinafalva</i>
<i>Corni</i>	<i>Somfalva</i>	<i>Crăciunești</i>	<i>Tiszakarácsonyfalva</i>
<i>Berbești</i>	<i>Bárdfalva</i>	<i>Slătioara</i>	<i>Izasópatak</i>
<i>Ginlești</i>	<i>Gyulafalva</i>		etc.

Harta alăturată, luată din *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta 1941, p. 69, arată situația etnică a Maramureșului dinaintea de anul 1400. Vedem că partea răsăriteană a ținutului era românească. Din această parte sunt și toponimicele înșirate mai sus. Fiind regiunea așa de românească, iar toponimia prezentându-se sub două forme, una românească și una ungurească, se naște întrebarea : Cum trebuie explicată această dublă toponimie ?

În prealabil, trebuie însă să constatăm că cele două toponimii se traduc una pe alta : *strâmtură* = *szurdok* „ravin, vallon encaissé” ; *câmpul lung* = *hoszú mező* ; *valea porcului* = *disznó pataka* ; *Dragomirești* = *Dragomérfalva* ; etc. E singur că una dintre cele două toponimii e ulterioară și traduce pe cea originală. Traducerea s'a făcut, după cum poate constata oricine, sistematic. Pentru aceasta trebuie să presupunem existența unei voințe conștiente. E greu de conceput așa ceva la o populație de păstori și de plugari cum au fost Românii din Maramureș. Să amintim cele spuse de Augustin Bunea (*Încercare de istoria Românilor până la 1382*, p. 116) : „Românii niciodată n'au tradus numele de localități întemeiate și denuminate de Unguri”. De câte ori prin urmare, un toponimic se prezintă sub formă românească și ungurească, e sigur că forma din urmă e ulterioară și traduce pe cea dintâi sau o înlocuiește cu o formație ungurească independentă. Numele de localități sunt niște etichete. E natural ca clasa dominantă și administrația care o reprezintă să aibă tendința de a lucra cu etichete cu care este familiarizată și nu cu forme care i se pot părea rebarbative. Nobilimea ungurească sau maghiarizată și administrația ungurească au practicat maghiarizarea toponimiei în tot cursul Evului Mediu.

MARAMUREȘUL ÎN SEC. XIV

Hartă reproducă din *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta 1941, p. 69. Localitățile cu nume „unguresc” au de fapt nume românești maghiarizat de oficialitate.

(v. S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările streine în Bănat*, în „Anuarul Inst. de Ist. naț. din Cluj”, VI—1924/25, p. 276; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București 1933, p. 234, 308). Așa a făcut și în Maramureș. În documentele medievale, ca în toate actele ungurești de mai târziu până în ziua de azi, apar numai toponimicele ungurești.

Aci, în Maramureș a existat, înaintea venirii Ungurilor în acel ținut prin sec. XIII, o organizație primitivă românească, un voivodat românesc. Dar organizația superioară feudală s'a făcut exclusiv după model unguresc. Când voievozii și cnejii români au început să se ridice dela nivelul social și cultural al conașionalilor lor păstori și plugari, când, mai târziu, au început să fie înnoșiți, când au organizat comitatul Maramureșului după modelul celorlalte comitate ungurești (a. 1385), le-au făcut toate acestea fiind conduși de exemplul nobilimei ungurești (*Documenta Valachorum, op. cit.*, p. XXVI—XXVII). Nobilimea aceasta românească în devenire și mai cu seamă cea constituită și organizată în comitat a imitat întru toate nobilimea ungurească. A

fost printre membrii ei o adevărată întrecere care să vorbească mai bine și mai mult limba ungurească. E semnificativ că întâiul testament scris ungurește și cea mai întinsă corespondență în limba ungurească între membrii unei familii la începutul secolului al XV sunt semnalate în familia Drágffy, urmașii lui Drag din Maramureș. (*Documenta Valachorum*, op. cit., p. XXXVII și 180). Traducerea toponimicelor românești în ungurește s'a făcut deci prin sau cu ajutorul acestei „elite” românești grăbită să se maghiarizeze.

Altfel văd istoricii care au editat *Documenta Valachorum* (op. cit., p. 68, nota 2) nașterea toponimicelor ungurești din Maramureș: ... „il faut noter que leur [des Roumains] première colonie *Zurduky*, c'est-à-dire *Szurdok*, porte un nom hongrois très caractéristique (cf. *szurdok*, *szurdék* „ravin, vallon encaissé”) qui fait allusion à la configuration du terrain. Il s'ensuit que les premiers colons étaient des Hongrois”. După ce mai înșiră câteva toponimice ca *Brebu—Hódpaták*, *Câmpulung—Hosszúmező*, etc., aceiași editori continuă: „Pour expliquer leur nom [des villages] hongrois, il faut admettre que leur premiers colonisateurs fussent des Hongrois”.

Dimpotrivă, pentru a explica numele românesc al acestor sate e nevoie să admitem că Românii au fost primii lor colonizatori, căci numele unguresc se explică prin traducerea și maghiarizarea sistematică a toponimicelor nemaghiare. Adică *Strâmtura* (răsbotezată ungurește *Szurdok*) nu poartă un nume foarte caracteristic românesc? ¹⁾ Dar *Breb* (vechiul rom, *breb* = „castor”), *Câmpulung*, *Vad*, *Valea-Porcului* (maghiarizat sub forma *Disznópataka*), *Corni*, etc. nu sunt tot așa de caracteristic românești? Istoricii care au publicat *Documenta Valachorum* s'au grăbit să explice de ce au satele maramureșene nume ungurești. Dar de ce au și nume românești nu se întreabă, ci îl lasă pe cetitorul din Europa occidentală să deducă singur că acestea din urmă au fost traduse după cele ungurești. Am văzut mai sus că o traducere așa de sistematică n'a putut fi făcută decât de o cancelarie cu o rutină bine stabilită.

Traducerea sistematică a fost aplicată de altfel și numelor topice de pe hotarul satelor. Cum spune N. Drăganu (op. cit., p. 484, nota 2): „Tendința de a maghiariza numele topice a fost dela început foarte mare, așa de mare că s'a întins până și la părțile de hotar, care au rămas netraduse numai când nu erau înțelese”. Astfel de ex. într'un document din anul 1390 referitor la delimitarea moșiei *Bârsana* din Maramureș a comiților Maramureșului, Românii Balc și Drag, se amintesc nume topice ca *rivulus Saaspatak*, *rivulus Sospatak*, *rivulus Zaruasheg*, *rivulus Zaruasatak*, *rivulus Raduanforrasa*, etc.

¹⁾ De altfel *surdac* există și la Români cu același înțeles.

Editorii documentelor referitoare la Românii din Ungaria (*Documenta Valachorum*, p. 386) s'au grăbit să atragă atenția cetitorului din țările occidentale că aceste nume „sont des noms purement hongrois. Aucun des noms n'est d'origine roumaine”. Mihályi (*Diplome maramureșene*, p. 108) a arătat că acestor nume topice le corespund azi nume românești având același înțeles. E sigur că și în sec. XIV numele populare erau românești, identice cu cele de astăzi. Cele ce apar în documente erau numele oficiale, traduse după cele românești: *Valea Trestiei, Valea Slătioara, Dealul Cerbului, Valea Cerbului, Valea Rădeasca*, etc.

Pentru felul cum traduceau numele topice românești e interesant cazul muntelui *Wegsaghauasa alio nomine Nedele* (a. 1373, *Documenta Valachorum*, p. 249; Mihályi, *op. cit.*, p. 67). Astăzi se numește *Cornu Nedei*. Istoricii care au editat *Documenta Valachorum*, fără să explice pe *Wegsaghauasa*, spun că numele de *Nedele* poate fi explicat cu ajutorul limbii românești. De fapt aici e vorba de petrecerea păstorilor numită *nedeie* ce se ține vara pe vreun munte, la Sf. Ilie sau la altă sărbătoare. E renumită nedeia dela *Vârful lui Petru* (aproximativ 2000 m.) din Munții Sebeșului. Tot astfel de nedei sunt și târgurile din Munții Apuseni (cel de fete dela Găina și cel dela Călineasa). Numele acesta de munte e o dovadă că au existat astfel de nedei și în Maramureș. În sec. XIV trebuie să fi fost viu obiceiul, căci altfel nu-l traduceau scribii unguri. Forma modernă a numelui unguresc ar fi *Vigsághavasa* (*vigság* „petrecere”, *havas* „munte”). E sigur că nu o populație de păstori unguri serbau nedei prin munții Maramureșului. Numele topic unguresc este deci tradus ca toate celelalte nume topice din documentele maramureșene sau din alte regiuni românești și nu invers cum pretind istoricii Unguri (*Documenta Valachorum*, p. 127, Nr. 89, nota 4).

O altă dovadă că în Evul Mediu cancelaria ungară traducea toponimia românească ne-o oferă înșiși editorii acestor *Documenta Valachorum*. Pe harta Maramureșului alăturată au indicat prin subliniere sau prin cerc dublu satele al căror nume îl consideră la origine unguresc. Acestea sunt *Szurdok—Strâmtura, Hódpaták—Breb, Farkasrév—Vad*, etc. (v. *op. cit.*, p. 68).¹⁾ Satele *Dragomirești, Nănești, Oncești, Berbești, Budești, Desești, Călinești*, etc., adică toate care au nume format cu sufixul *-ești* (pe harta alăturată sunt aproape toate acelea indicate cu un cerc negru plin) nu le consideră ca având nume de

¹⁾ Numele de *Borșa* nu e de origine ungurească, ci e un nume de persoană obișnuit la Slavi (v. Drăganu, *op. cit.*, p. 390).

origine ungurească. Prin aceasta înșiși istoricii care au publicat aceste *Documenta Valachorum* recunosc implicit că toponimicele au fost la origine românești și că prin urmare *Dragomérfalva*, *Nánfalva*, *Bárdfalva*, *Budfalva*, *Krácsfalva*, *Kálinfalva*, etc. sunt maghiarizări, traduceri de ale numelor românești.

Pe întemeietorii, cnejii, acestor sate i-a chemat *Dragomir*, *Nanu*, *Oancea*, *Barbu*, *Budu*, *Cracea*, *Călin*, *Desea*, *Harnic*, *Crăciun*, *Giula*, *Feier*. Cele două din urmă par a fi ungurești. Totuși *Giula* era un nume românesc de origine pecenegă sau cumană (v. Drăganu, *Românii în veac. IX—XIV*, p. 518) și era obișnuit și în Moldova și Muntenia unde sunt cinci sate cu numele *Giulești* în județele Baia, Roman, Ilfov și Vâlcea. Acel *Giula* dela care și-a primit satul *Giulești* din Maramureș numele e amintit de mai multe ori în documente (1349, 1360, 1364, 1368), v. *Documenta Valachorum*, *op. cit.*, p. 115, 116, 144, 151, 171, 215. *Gyulafalva—Giulești* apare întâia dată în documente la 1349.

Al doilea nume e de origine ungurească. Personajul care l-a purtat e amintit, la anul 1361, astfel: *Stan dictus Fejyr*. Cnezul acesta român avea deci o poreclă ungurească. Influența nobilimei maghiare a început prin urmare să se exercite asupra „elitei” românești formată din cnejii. Se știe că numele de persoane sunt mai ales supuse modei. (V. în „Transilvania”, anul 73, Nr. 11, p. 870 cele spuse despre moda la Români de a da copiilor nume slave). Mai târziu cnejii români deveniți nobili vor avea numai nume ungurești. Numele unguresc *Fejér* (ung. *fehér*, *fejér* „alb”) va deveni foarte obișnuit la nobilii români din Evul Mediu nu numai în Maramureș. Foarte multe familii românești de origine nobilă se chiamă și astăzi *Fehér*, *Fejér* (cf. *Documenta Valachorum*, *op. cit.*, p. 115). Și aici suntem de altfel în prezența unei traduceri din românește în ungurește. Bunicul sau străbunicul acestui *Stan* va fi avut porecla *Albu*. Urmașii nobili ai acestui cnez au păstrat tradiția că sunt descendenții unuia *Albu*, deoarece își ziceau *Alb de Fejérfalva*¹⁾ (v. Mihályi, *op. cit.*, p. 50).

Revelator pentru felul cum se maghiarizau toponimicele ungurești e numele unguresc al satului *Hărnicești*: *Hernichhaza* (a. 1360), mai târziu *Hernécs*. E sigur că numele de persoană din care e format toponimicul *Hărnicești* era *Harnic*. Prin adăugarea unui *-háza* sau *-falva*, din numele de persoană *Harnic* Ungurii ar fi trebuit să facă *Harnik-háza*. Dar numele unguresc n'a fost creat pe teren; la *Hărnicești* și în satele vecine nu erau Unguri care să-l fi cunoscut pe acel *Harnic* care a întemeiat satul. Forma ungurească a fost construită în cance-

¹⁾ *Ferești* apar întâi în documente la anul 1405 (*Feyerfalwa*).

larie după o rețetă simplă: în locul sufixului românesc *-ești* se va adăuga *-háza* sau *-falva*, de ex. *Bud-ești* — *Budfalva*, *Crăc-ești* (ceea ce noi scriem c înaintea lui e este de fapt un ci, ceea ce Ungurii au scris *ch* sau *cs*, astăzi *cs*) — *Krácshalva*, *Năn-ești* — *Nánfalva*, etc. Prin urmare lui *Hărnic-ești* (c românesc = cs unguresc) trebuie să-i corespundă *Hernicsháza*, scris *Hernichhaza* în a. 1360 (ă românesc e redat de Unguri de obicei prin e).

Putem deci conchide că *pretinsa toponimie medievală unguerească este în unele regiuni pe de-a ntregul construită de scribi în birouri în felul lui Hernicsháza* (și în felul celorlalte toponimice din Maramureș traduse după cele românești).

Din fericire satele românești din Maramureș s'au menținut până astăzi având neîntrerupt o populație românească din Evul Mediu până acum, așa că numele românesc li s'a păstrat. Dacă însă Românii ar fi dispărut sau, dacă ar fi dispărut satele, noi n'am fi știut astăzi care le-a fost numele românesc. Astfel satele din jud. Caraș și Hunedoara dispărute azi ca *Gergelyfalva* (1343), *Fintafalva* (1343), *Nekcsfalva* (1376), *Stroyafalva* (1366), etc., etc. (astfel de sate sunt cu sutele prin documente) au avut, fără nicio îndoială, nume românești ca *Grigorești*, *Fintești*, *Necsești*, *Stroiești*, etc. (*Documenta Valachorum, op. cit., p. XIX și 59*). Numele lor oficiale unguerești din Evul Mediu (ca și cele latinești, de ex. *Villa Nowak*, a. 1370, *Nowakfalwa*, a 1433, azi *Glimboca*, jud. Severin) nu dovedesc absolut nimic: sunt simple traduceri ale numelor populare românești. Le putem numi *nume moarte* (*Nowakfalwa* a fost un nume tot așa de mort ca și *Villa Nowak*, căci numele viu în gura populației locale era *Novăcești*).

E adevărat că și în Maramureș numele românesc al unor localități e de origine maghiară (*Sighet* < *Sziget*, *Sarasău* < *Szarvaszó*, etc.), mai ales în partea apuseană a județului, în valea largă a Tisei. În schimb și unele toponimice unguerești din partea răsăriteană a județului sunt luate, fără a fi traduse, din românește: *Felsőszelstye* < *Săliște*, *Izszacsal* < *Săcel*, *Bréb* (vechiul *Hódpaták*) < *Breb*, *Sajópolyána* < *Poieni* (tradus în timpul din urmă: *Sajómező*), etc. Pentru *Sighet*, *Sarasău* și alte localități cu nume românesc de origine unguerească din valea Tisei s'ar mai putea admite ca întâii coloni să fi fost Unguri, căci Românii au trăit mai ales în poienile munților. Am văzut însă mai sus, în legătură cu *Petridul-de-Jos*, câtă crezare se poate da toponimelor unguerești chiar dacă au fost adoptate și de Români.

Obiceiul de a traduce sau de a maghiariza sistematic toponimia populară nemaghiară a avut-o nobilimea și administrația maghiară și

în alte regiuni. Astfel în județul Hunedoara, spre miazăzi de Hațeg, toponimicele *Râu-de-mori*, *Râu-Bărbat*, *Rea*, apar în documente sub forma tradusă ungurește: *Malomvize*, *Borbátvize*, *Gonoszfalu* (forma modernă *Rea*), etc. (Sunt de remarcat formele arhaice de genitiv: *Râu-de-mori* în loc de *Râul-morilor*, *Râu-Bărbat* în loc de *Râul-lui-Bărbat*; la fel e și numele topic amintit mai sus *Tufele Blăgoaie* din hotarul satului Petreștii-de-Jos în loc de *Tufele Blăgoaiei*. Într'un stadiu mai vechiu de dezvoltare a limbii române, ideea de posesiune se exprima prin juxtaponere: *Râu-Bărbat*, ca de ex. în toponima franceză: *Bourg-Saint-Maurice*, *Bourg-la-Reine* în loc de *le bourg de Saint-Maurice*, *le bourg de la reine*. De asemenea prepoziția *de* era mult mai întrebuintată ca astăzi la formarea genitivului.)

În jud. Severin, pe lângă *Mărul* — *Almafa* (în sec. XIX *Mörul*), *Var* — *Mészfalva* (în sec. XIX *Vár*), etc., e interesant cazul lui *Teglauar*, despre care documentul spune: *Teglauar vulgariter secundum vero Olachos Charamida* (anul 1371). Și cazul acesta e o dovadă că administrația traducea toponimicul nemaghiar. Editorii documentelor privitoare la Români amintesc (*op. cit.*, p. XVIII) că acest *Charamida* e un toponimic românesc, dar nu se întreabă care e explicația că toponimicului românesc îi corespunde unul unguresc. Probabil și în cazul acesta presupun că Românii au tradus toponimicul unguresc, dacă judecăm după afirmația pe care o fac des în introducere la *Documenta Valachorum* și în notele de sub multe documente. Astfel la p. LIII se spune că toate toponimicele românești din Ardeal formate din apelativul românesc *piatră* „(comme *Subpiatră* — *Kőalja*, com. de Bihar, etc.) ne sont que les traductions des dénominations hongroises correspondantes”. Dar *Dupăpiatră* — ung. *Dupapiáttra* (jud. Hunedoara), *Petroasa* — *Petrosz* (jud. Bihor), *Petroasa* — *Petrosza* (jud. Severin), *Petroasa* — *Petrosza* (jud. Hunedoara, cătun al orașului Deva), *Petros* — *Petrosz* (jud. Hunedoara), *Petroșeni* (greșit *Petroșani*) — *Petrosény* (jud. Hunedoara), *Piatra* — *Kőfarka* (jud. Someș) și nenumăratele nume de munți, ca *Piatra-Mare*, *Piatra-lui-Craiu*, *Piatra-Roșie*, *Piatra-Coziei*, *Piatra-Albă*, *Piatra-Oablă*, *Pietrile*, *Pietrosul*, etc., etc.? La p. 5 se pretinde că toponimicul *Găinari* (scris greșit *Găinar*) e tradus din ungurește *Tyúkos*. La p. 36 se explică toponimicul *Gurasada* — *Guraszáda* (a. 1292 *Zad*) prin contopirea unui cuvânt românesc (*gură*) cu unul unguresc (*szád* „gură, orificiu”), elementul dintâi românesc fiind traducerea celui unguresc. Forma adevărată populară a acestui toponimic este însă *Gura-Sadului* (ca *Gura-Honțului*, *Gura-Dobrii*, *Gura-Văii*, *Gura-Humorului*, *Gura-Râului*, etc.). Toate aceste toponimice arată intrarea dinspre șes într'o vale îngustă sau locul unde se varsă un

affluent într'un râu mai mare. Toponimicul *Sad* e de altfel de origine slavă (*sadŭ* „loc plantat, loc sădit, grădină“).

N'au fost mai norocoși editorii documentelor privitoare la Români, improvizați în specialiști în toponomastică, nici când spun (p. 147) despre *Gunuzfolu* (a. 1360) din jud. Hunedoara (astăzi *Rea*): „Son nom roumain (cf. *rău*, *rea* „mauvais“) est la traduction de l'ancienne dénomination hongrois [sic] (cf. *gonosz* „méchant, mauvais“)“. Dacă aici este traducere, e sigur că n'a fost făcută de Români. Numele satului nici nu pare a fi românesc. Ceea ce se scrie oficial *Rea*, se pronunță de fapt de localnici *Réia*, în două silabe, cu accentul pe *e*. Numele acesta n'are nimic de a face cu adjectivul *rău*, fem. *rea* (forma feminină pronunțată într'o singură silabă). În documente această formă apare la 1443: *possessio nostra [regis] walachialis Reye*. La 1453, 1457, 1496, 1500 e scrisă *Reya*, iar la 1456, 1494, 1511, *Rea* (v. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, p. 130—131). Grafia *Rea* s'a păstrat până astăzi atât la Unguri cât și la Români. Nu cunosc etimologia lui *Reia*. Atâta e sigur că scribul dela 1360 a făcut o așa zisă „etimologie populară“, adică l-a înțeles pe *Reia* ca și când ar avea la bază adjectivul românesc *rea* și a construit la repezeală forma unghurească *Gunuzfolu*. În cazul că *Gunuzfolu* nu poate fi identificat cu *Rea*, „etimologia populară“ au făcut-o specialiștii în toponomastică editori ai documentelor. De altfel forma *Gunuzfolu* apare o singură dată.

Cred că nu mai e nevoie să aduc și alte exemple luate din notele lui *Documenta Valachorum*. Din cele spuse până acum se poate oricine convinge că e o aberație să pretinzi, contra bunului simț și evidenței, că toponimicele românești au fost traduse după cele unghurești și nu invers.

E adevărat că dintre cele două nume ale vreunui sat, cel unghuresc apare în documente, pe când cel românesc adeseori nu e atestat decât pe la începutul sec. XIX: *Poiana* (jud. Alba) — *Nyirmező* (a. 1331), *Vad* (jud. B. hor) — *Rév* (a. 1425), *Preuteasa* (jud. Sălaj) — (*Füzes*) *Paptelek* (a. 1481), *Hurez* (jud. Sălaj) — *Bagolyfalva* (a. 1481), *Lazuri* (jud. Sălaj) — *Ujvágás* (a. 1481), *Pomi* (jud. Satu-Mare) — *Remetemező* (a. 1424), etc., etc.

Totuși în unele cazuri documentele dau și forma românească: *Masthakon* (a. 1467) (*Mesteacăn*, jud. Severin) — *Nyires* (a. 1501), *Waar* (a. 1485) (*Var*, jud. Severin) — *Mezfalva* (a. 1411), *Dragoteneșth* (a. 1464) (sat dispărut în jud. Severin) — *Dragotenfalva* (a. 1470), *Dragsinyest* (a. 1454) (jud. Severin) — *Draxinfalva* (a. 1454), etc. (v. Csánki, *op. cit.*, II, p. 50, 35).

Traducerea și maghiarizarea nu s'a aplicat de altfel numai toponimicelor românești, ci și celor slave. Faptul acesta constituie de altfel o *dovadă peremptorie* că Românii n'au avut obiceiul să traducă sau să româneze toponimicele, pe când Ungurii traduceau. Toponimicul slav tradus de Unguri îl regăsim în gura populației localnice românești: *Bălgrad* (slav. *běľŭ* „alb”, *gradŭ* „cetate”) — (Gyula)*fehervár* „cetatea albă”, *Târnava* (slav. *trŭnŭ* „spin”) — *Küküllő* („râul porumbrelor”). *Zlaști* (sat și părau în jud. Hunedoara) (slav. *zlato* „aur”) — *Aranyas* „păraul care poartă aur” (sat pe păraul Zlaști), *Cozla* (jud. Sălaj) (slav. *kozŭle* „ied”, *kozŭľŭ* „țap”) — *Kecskés* (*kecske* „capră”), *Bistra* (afluentul principal al Sebeșului, jud. Sibiu) (slav. *bystra* „repedea”) — *Sebes* (*sebes* „repede”), *Valea Bistrei* (părau în Maramureș) — *Sebuspatak* (a. 1353, v. Mihályi, *op. cit.*, p. 32), *Cernavoda* (râu în jud. Sibiu), (slav. *cerna* „neagră”, *voda* „apă”) — *Feketeügy* („apa neagră”), *Belareca* (râu în jud. Severin) (slav. *běla* „albă”, *rěka* „râu”) — *Feyerwiz* (a. 1436) „apa albă”, *Rechitova* (jud. Hunedoara) (slav. *rakyta* „răchită” + suf. slav *-ova*) — *Reketyefalva* (*reketye* „răchită”, *falva* „sat”), *Racova* (jud. Satu-Mare) (slav. *rak* „rac” + suf. slav *-ova*) — *Rákosterebes* (*rákos* „cu raci”), *Craiova* (jud. Alba) (slav. *kraljevo* „al regelui sau al unuia care se chiamă *Kralj* = Craiu”) — *Királypatak* „păraul regelui”, *Ruscova* (jud. Maramureș) — *Orozfalu* (a. 1390, v. *Documenta Valachorum*, p. 379), etc.

Și la toponimicele slave, adeseori toponimicul unguresc care face pereche cu cel slav nu e o traducere, ci o formație ungurească independentă, e deci un toponimic paralel. Și în cazul acesta Românii au păstrat toponimicul mai vechiu, slav: *Bozna* (jud. Sălaj) (slav. *boźna* „cu soc”) — *Szentpéterfalva*, *Jabenifa* (jud. Mureș) (slav. *žaba* „broască”) — *Görgénysóakna*, *Cerna* (râu în jud. Hunedoara) (slav. *cerna* „neagră”) — *Egregy* „râul arinilor”, etc. *Nu cunosc niciun singur caz în care Ungurii să fi păstrat toponimicul slav, iar Românii să-l fi tradus.*

Cercetătorul toponimicelor de origine slavă din Câmpia Tisei, Elemér Moór, în *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, VI, p. 20, explică numele satului și al păraului *Derna* (jud. Bihor) din slav. *drŭnŭ* „glie ruptă dintr'o pajiște”. Deoarece păraul *Derna* e afluentul păraului *Gyepes*, care înseamnă același lucru, E. Moór presupune că *Gyepes* e traducerea lui *Derna* slav. La început ambele brațe ale păraului s'au chemat *Derna*. Cel mai mare, cel mai din câmpie, a fost răsbotezat de Unguri, pe când numele slav a rămas numai la munte. E. Moór crede că și numele de *Gyepes* al unui afluent al Crișului-Repede e tot tradus din slavă, cu toate că forma slavă nu s'a păstrat.

Un caz analog cu *Derna—Gyepes* este acela al lui *Bistra—Sebes* din județele Alba și Sibiu. Și aici *Bistra* va fi fost atât numele râului cât și al afluentului. Ungurii așezați în valea largă a Mureșului au tradus pe *Bistra* cu *Sebes*, pe când Românii au păstrat numele slav pentru afluentul Sebeșului. De altfel cursul superior al Sebeșului, situat mai la munte decât afluentul *Bistra*, se cheamă *Frumoasa* (cf. *Crasna* care în slavă însemnează „frumoasa”). Acesta va fi fost numele cel mai vechiu al râului, care a fost înlocuit de slavi cu un nume nou paralel, fără legătură cu cel vechiu. Deoarece în Ardeal, Banat și Crișana sunt o mulțime de râuri numite *Sebes*, e posibil ca toate acestea să traducă pe un mai vechiu *Bistra*, *Bistrița*, iar acestea din urmă pe un *Repedea*, cum e cazul cu *Bistrița* din jud. Năsăud (v. *Transilvania*, anul 73, Nr. 11, p. 869.)

Obiceiul de a traduce sau a maghiariza l-au avut Ungurii și față de toponimicile dinafara fostei Ungarii. *Biograd na moru* din Dalmația (în documentele latinești medievale *Alba Maritima*) devine *Tengerfehervár* (*tenger* „mare”), *Belgradul* Sârbiei devine *Nándorfehervár*, *Viena — Bécs*, *Iasi — Jászvásár*, *Roman — Románvásár*, *Câmpulung* (Muscel) — *Hosszumentő*, *Târgu-Neamț — Németvásár*, *Crăciuna* (cetate, azi ruină, în jud. Putna) — *Karácsonkő*, etc.¹⁾

E evident prin urmare că numele ungurești, din documentele medievale, ale satelor românești nu pot fi considerate ca o dovadă a anteriorității unei populații ungurești în aceste localități: nici atunci când localitățile sunt numite și azi de Români cu un nume de origine ungurească și cu atât mai puțin când Românii au pentru satele lor nume de origine românească sau slavă, nume care au fost maghiarizate (prin traducere sau printr'o numire paralelă, independentă de cea românească sau slavă) de stăpânirea și clasa dominantă maghiară sau ma-

¹⁾ De altfel istoricii Unguri deduc — risum teneatis? — din numele „ungurești” ale unor orașe din Moldova și Muntenia, ca *Hosszumentő*, *Németvásár*, *Karácsonkő*, etc., că acestea au fost întemeiate de Unguri, v. Gáldi—Makkai, *A Románok Története*, Budapest, s. a., p. 39.

Cazul *Câmpulungului* din Muscel are și a doua latură comică. Acest toponimic apare în documentele slavonești ale voevozilor munteni sub forma *Długopole* (slav. *dług* „lung”, *pole* „câmp”). Grămăticii munteni au tradus toponimicul popular în limba cancelăriei. S'au găsit totuși învățați bulgari care să susțină că *Câmpulungul* a fost la origine o așezare bulgărească, căci numele îi este bulgăresc.

Dar „alle gute Dinge sind drei”. *Câmpulungul* apare în documentele emenate dela magistrații sași ai Brașovului sub forma *Langenau*. S'au găsit, natural, și istorici care să afirme că acesta a fost numele originar al orașului, căci se susține că Sașii au întemeiat multe orașe din Muntenia și Moldova, între care și *Câmpulungul*.

ghiarizată. Lucrul acesta a fost știut de toți istoricii români și de aceia dintre străini care cunoșteau stările dela noi, ca de ex. Jung. În *Römer und Romanen in den Donauländern* (Innsbruck 1887, p. 352, nota 4), acum trei sferturi de secol, a spus: Dacă nomenclatura documentelor medievale din Transilvania e mai cu seamă ungurească, această se datorește faptului că Ungurii „wie heute schon damals von ihrer Sprache einen umfassenden Gebrauch machten”.

Știind care era starea de fapt în ce privește toponimicele „ungurești” din Ungaria medievală, ce crezământ putem de editorilor colecției intitulată *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* când, din numele ungurești ale satelor în care sunt semnalati mai întâi Românii, deduc că Românii erau proaspăt veniți din Peninsula Balcanică pe aceste meleaguri. Căci de fapt toată argumentația lor se bazează pe toponimice. Întregă colecția de documente este o lucrare de toponomastică. Documentele — date în rezumate sumare — sunt numai pretext pentru ca în note, întemeindu-se pe toponimice ungurești, slave și germane, să repete, până la sațietate, câteodată de mai multe ori pe aceeași pagină, că Românii s’au așezat în Ardeal după Slavi, după Unguri și după Sași. Volumul impunător de vreo 700 de pagini, în loc să fie o bună ediție de documente, nu e în realitate decât un prost studiu de toponomastică. Și partea introductivă are același caracter: concluziile istorice se bazează pe datele toponomastice.

De altfel, chiar admitând că în satele cu nume „slav”, „unguresc” sau „german” Românii s’ar fi așezat ultimii, aceasta tot n’ar fi o dovadă că Românii sunt ultimii veniți în țară. Înșiși editorii documentelor spun: „Les pâtres roumains étaient des montagnards. D’après le témoignage de nos chartes, les animaux élevés par eux indiquent qu’il s’agit dans leur cas d’un élevage d’animaux en haut pâturage ou dans le bois...” (*op. cit.*, p. XII); „... il va sans dire que les établissements formés par les cabanes dispersées des pâtres [sic] roumains ne passaient point pour des villages, qu’ils n’avaient pas de noms et que les autorités ne tenaient pas compte d’eux et cela d’autant plus [que] les pâtres changeaient constamment [sic], au cours de leurs migrations, leurs lieux de domiciles [sic]. Ce fait explique, pourquoi nous ne connaissons, avant 1283, aucun nom des premiers établissements provisoires des Roumains” (*ibid.*, p. XIV). Dacă Românii erau munteni, păstori care își pășteau turmele pe pășunile alpine ale munților Transilvaniei sau în poienile codrilor, dacă locuiau în colibe și în cătunuri fără nume oficial de care nu țineau socoteală autoritățile, de ce trebuie accentuat neconținut că satele unde sunt semnalati Ro-

mâinii au nume slave și ungurești, ba chiar germane? Românii au trăit la munte. Prin urmare în văi au putut să întemeieze sate Slavii, Ungurii, Sașii și să dea în limba lor nume acestor sate. Toponimicele slave, ungurești sau săsești din văi nu sunt o dovadă că la munte n'au trăit Români veacuri de-a-rândul înaintea apariției acestor toponimice.

Dar toponimicele românești nu lipsesc chiar așa de complet în văi precum pretind istoricii dela Budapesta. A arătat-o N. Drăganu în cartea sa *Românii în sec. IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*. (Vezi și articolul nostru *Continuitatea daco-romană și Slavii*, „Transilvania”, anul 73, Nr. 11). Am văzut cum trebuie înțeleasă toponimia ungurească din Maramureș care nu e decât o traducere, o maghiarizare a celei populare românești care nu apare în documente, dar s'a păstrat în gura poporului până astăzi.

Totuși e probabil că, din văi, populația românească — sau mai de grabă româno-slavă (vezi articolul *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „Transilvania”, anul 73, Nr. 2—3) — a fost alungată la munte de invazia maghiară. În *Documenta Valachorum* (p. XVI) se spune, despre marea invazie mongolă (1241—1242), următoarele: „... l'invasion des Mongols eut un résultat des plus funestes [pentru populația maghiară din văi]: des centaines de villages furent complètement dévastés, leurs habitants massacrés ou faits prisonniers par l'ennemi; ceux qui restèrent en vie, se réfugiaient dans les forêts et dans les montagnes”. Dar invazia maghiară în Ardeal n'a putut fi mult deosebită de cea mongolă. Adică totuși era o mare deosebire: Mongolii au plecat și populațiile refugiate la munte au coborât iarăși la vetrele lor, pe când Ungurii au ocupat toate șesurile și văile până la marginea pădurilor, deoarece pentru păstoritul extensiv pe care îl practicau aveau nevoie de mari întinderi. Pe aceste întinderi aproape complet golite de locuitorii mai vechi fugiți la munte (v. Bunea, *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, p. 152—153), au creat o toponimie ungurească, adeseori traducând vechile toponimice care uneori s'au păstrat în gura Românilor (cazul lui *Bălgrad, Târnavă, Bistra*, etc.). După creștinare și după adoptarea unei organizații de stat occidentale, când proprietarii șesurilor și văilor (căci munții au fost proprietate regală), urmașii vechilor cuceritori, au început să practice tot mai mult agricultura, deci când au simțit tot mai mult lipsa brațelor de muncă, atunci coborîrea înceată dela munți și din locuri mai ferite a vechii populații — de data aceasta românească, căci Slavii se asimilaseră prin sec. X, XI și XII — a luat proporții impunătoare. Așezarea aceasta a Românilor ca iobagi pe moșiile — natural cu nume unguresc, nume care s'a păstrat și în gura Românilor până astăzi — ale nobililor unguri poate fi urmărită

in documentele secolului XIII și al XIV. Aceasta explică de ce în părțile centrale ale Transilvaniei sunt regiuni curat românești, dar având o toponimie ungurească.

La munte însă, în depresiuni mai mici, în văi mai înguste, toponimia este și, cu siguranță, a fost și în trecut — în ciuda traducerii toponimicelor din partea nobilimii și a administrației — românească sau slavo-română: Astfel în munții Banatului, Valea Bistrei și mai ales a Bigheiului (regiunea Făgetului) din jud. Severin, regiunea Muntenilor și Pădurenilor din jud. Hunedoara, Țara Hațegului, Valea Jiului, poalele munților Sebeșului și ai Sibiului, Țara Oltului, poalele munților Bârsei, munții Gurghiului, ai Călimanului și ai Năsăudului, Maramureșul, Țara Oașului, Chioarul, Munții Codrului din jud. Satu-Mare, Munții Sălajului, Munții Apuseni cu bazinele superioare ale celor trei Crișuri, dar mai ales ale Crișului-Negru și Crișului-Alb. Cuceritorii unguri au pătruns, e adevărat și aici, au clădit cetăți cărora le-au dat nume unguresc și în serviciul cărora au fost puși mulți Români. Mai târziu, regele a făcut și donații din imensul domeniu regal locuit de Români unor nobili sau înnobilați — adeseori de origine românească. Acești nobili și administrația au introdus unele toponimice ungurești care au fost adoptate și de Români, dar mai ales au tradus toponimia românească sau slavă, nereușind însă să o facă uitată de vechii locuitori. Totuși și cazul acesta a putut să se întâmple, dar n'aveam mijloace să o dovedim. E probabil că o mulțime de *Sebes*, *Feketeügy*, *Nyires*, etc., și nume terminate în *-falva* sunt traduceri ale unor nume ca *Bistra* sau *Repedea*, *Cernavoda* sau *Râul-Negru*, *Mestecăniș* și a toponimicelor terminate în *-ești*. Cu timpul populația românească a adoptat numirile oficiale: *Sebeș*, *Fechetig*, *Nireș*, *Ghiurfalău*, etc.

E. PETROVICI

DACIA FELIX — DACIA FERICITĂ ?

Expresia *Dacia Felix*, întrebuințată adeseori în manualele noastre școlare de istorie națională, atunci când se vorbește de începutul neamului românesc, a devenit foarte răspândită în marele public care a trecut prin învățământul primar și mediu. De obicei se dă imediat și traducerea adjectivului, *Dacia Felix — Dacia Fericită*, sau numai forma românească, încetățenită și ea cu accepțiunea curentă în limba noastră, exprimând, adică, o stare de mulțumire sufletească.

Ea este pusă în legătură cu epoca de după cucerirea Daciei de către Împăratul-Intemeietor, când provincia, datorită bogățiilor ei naturale, organizării și siguranței de care se bucura și sub împărății care au urmat în secolul al doilea, a ajuns la o stare de înflorire și prosperitate, aducătoare de adevărată fericire locuitorilor ei. Astfel, formula *Dacia Felix — Dacia Fericită* este folosită pentru a exprima în chipul cel mai cuprinzător și pregnant binefacerile stăpânirii și ale păcii romane. În adevăr, nici un termen n'ar putea caracteriza mai bine situația Daciei în această perioadă de timp, situație care s'ar potrivi, de altfel, întregului Imperiu, căci, după cum spune un istoric al Antichității, dacă ar fi chemat cineva să fixeze epoca din istoria universală în care neamul omenesc a fost mai fericit și s'a bucurat de o mai mare prosperitate, acesta ar numi, fără să stea nici o clipă la 'ndoială, pe cea cuprinsă între moartea lui Domițian și urcarea pe tron a lui Commodus, cu alte cuvinte, secolul al II-lea al erei noastre.

Uneori epitetul de *felix* dat Daciei a fost pus în legătură exclusiv cu bogățiile subsolului ei, și în special cu aurul. S'a ajuns chiar să se susțină că însuși cuvântul *Dacia* era sinonim cu „bogată în aur“. Fapt este că această expresie cu accepțiunea ei curentă, bazată pe un temei sau altul, a ajuns foarte frecventă pe buzele și în scrisul tuturor oamenilor cu o formație culturală mijlocie, a fost exploatată de multe ori

de diletanții trecutului nostru îndepărtat, ba s'a strecurat, uneori, chiar și în lucrările specialiștilor.

Sfâșietoarele evenimente — cele mai grozave dela năvălirea barbarilor incoace — care s'au abătut în ultimii ani asupra unei părți din vechea Dacie au făcut ca acest evocator epitet de *felix* să fie folosit, în cuvântări ocazionale, conferințe și articole de presă, prin contrast cu actualitatea îndurerată. Cuvântul a ajuns să capete o accepțiune pur afectivă, pentru a caracteriza o epocă luminoasă a trecutului în opoziție cu cea sumbră din prezent, o stare sufletească de exuberanță și seninătate față de deprimarea de azi: *Dacia felix — Dacia tristis*...

Dar o examinare mai amănunțită a expresiei *Dacia Felix* va pune conținutul și semnificația epitetului într'o lumină cu totul diferită de cea îndeobște cunoscută. Înainte de toate, subliniem faptul că provincia noastră nu figurează însoțită de *felix* în nici un monument literar-istoric din Antichitate — cel puțin din cele care au ajuns până la noi — ci numai pe monete, care au fost bătute în a doua jumătate a secolului al III-lea. Această epocă este cea mai sbuciumată din istoria Daciei antice: neîncetatele asalturi ale barbarilor năvălitori nu mai pot fi stăvilite de forțele militare ale Imperiului, slăbit și el de rivalitățile generalilor care se succed la tron la scurte intervale, așa încât istoricii antici vorbesc în mai multe rânduri despre pierderea provinciei, unii împărați sunt numiți restauratori ai Daciei, până ce Aurelian o părăsește oficial, întemeind o altă provincie cu același nume în Sudul Dunării. În aceste împrejurări, se înțelege că epitetul de *felix — fericită* dat Daciei, care-și trăia cele din urmă zile, apare ca un paradox, ca o ironie a unui destin tragic, ca o sfidare a unei realități cumplite.

Socotind, așa dar, că accepțiunea curentă de *fericită* dată adjectivului *felix* este improprie, am făcut cercetări pentru stabilirea sensului său adecvat. În scopul acesta, am studiat mai întâi istoria cuvântului însuși, adică am examinat schimbările de sens și diferitele valori pe care *felix* le-a luat — sau i-au fost impuse — de-a-lungul întregii latinități scrise, schimbări și valori determinate de evoluția mentalității și de dezvoltarea instituțiilor politice și religioase ale Romanilor. În rândul al doilea, a fost necesară o analiză amănunțită a împrejurărilor istorice în care acest adjectiv apare ca epitet al Daciei.

Urmând ca elementele acestei cercetări, însoțite de o bogată documentare științifică, să apară în întregime într'o publicație de specialitate (*Anuarul Institutului de Studii Clasice* al Universității din Cluj, vol. IV, actualmente sub tipar), aici ne vom mulțumi să dăm, pentru

cercurile mai largi de cititori intelectuali nespecialiști, cărora le este însă familiară de pe băncile școlii accepțiunea curentă a expresiei *Dacia Felix*, numai rezultatele la care am ajuns.

În ceea ce privește istoria cuvântului, *felix* a avut o evoluție semantică din cele mai interesante, căci s'a dezvoltat paralel, atât cu sens concret, cât și cu sens abstract, figurat, apoi și-a îmbogățit conținutul cu unele elemente de natură politică, administrativă și militară.

Cu sens concret, cuvântul a însemnat la început „roditor”, „îmbelșugat”, „bogat”, și ca atare îl găsim întrebuițat pe lângă nume de regiuni întinse de pământ, țări și continente. Mai cunoscută este *Arabia Felix*, prin care era designată, din punct de vedere geografic, tocmai partea cea mai fertilă a Arabiei, spre deosebire de *Arabia Deserta* și *Arabia Petraea*. Deci, prin analogie cu acest caz, am putea conchide că și *felix* din *Dacia Felix* face aluzie la bogățiile țării noastre, adică ar fi pe deplin justificat punctul de plecare al formării opiniei generale curente. Dar, cum spuneam mai sus, dat fiind că epitetul apare într'o epocă în care numai de belșug și bunăstare nu se poate vorbi în Dacia, această accepțiune nu se menține valabilă.

Cu sens abstract, figurat, *felix* apare într'o serie de formule referitoare la practicile religioase primitive, rituri sau superstiții, însemnând „sfințit, ocrotit, favorizat, plăcut zeilor”. El mai figurează și ca epitet al zeilor, arătând atributele lor de ocrotire, protecție, priință și bunăvoință.

Dela zeii propriu-ziși termenul a trecut la unele personificări abstracte divinizate, mai ales este frecvent pe lângă *Fortuna*, Norocul, care poate fi și el ocrotitor, binevoitor, favorabil. *Felix* capătă, astfel, un sens pasiv, adică „ocrotit de soarte”, „norocos”. Cu sensul acesta trebuie să-l înțelegem când face parte din numele unei persoane, cum este întrebuițat foarte adesea în onomastica romană.

Ca nume de persoană, *felix* își îmbogățește conținutul, începând cu Sulla (sec. I dinaintea erei noastre) și cu un germene de natură politică, alături de cel de natură mistică-religioasă. Luându-și epitetul de *Felix*, Sulla arată că are conștiința unui destin mai înalt și proclamă în chip solemn situația de superioritate față de restul omenirii. El se consideră trimisul zeilor spre a salva poporul roman de cea mai mare primejdie. Persoana lui, precum și toate faptele îndeplinite de el sunt mai presus de lucrurile omenești. Purtătorul acestui epitet ajunge în rândul zeilor, dat fiind că își atribuie calități pe care nu le au în permanență decât nemuritorii; deci Sulla este însemnat cu pecetea divinității. El devine, astfel, inițiatorul la Roma al ideii monarhiei de drept

divin, idee care va avea o carieră îndelungată în istoria romană, căci, începând cu Commodus (sfârșitul sec. al II-lea), toți împărații vor purta în titulatura lor și epitetul de *Felix*. Împăratul este pus sub protecția zeilor, dela care emană dreptul de a governa și puterea de a ocroti pe supușii săi.

Protecția zeilor și, poate mai curând, a norocului o arată *felix* și atunci când este întrebuițat în legătură cu războiul și mai ales ca epitet al unor legiuni și a altor corpuri de trupă mai mici, ca distincție pentru vitejia și bravura de care au dat dovadă în luptele împotriva dușmanilor externi. În cazul acesta *felix* înseamnă „norocos în războaie”, „viteaz”, „învingător”.

Ca epitet al orașului Roma, *felix* pare să aibă, pe lângă conținutul militar, de „învingătoare” și un sens politic, „Roma stăpâna, ocrotitoarea”. Același sens îl are, fără îndoială și când apare ca epitet al Italiei. În schimb, atunci când însoțește numirile unor localități din Italia sau din Imperiu, după ce acestea au fost ridicate la rangul de colonie, *colonia*, în accepțiunea politică și administrativă a cuvântului, el înseamnă „ocrotit” de puterea romană.

După ce am trecut în revistă diferitele întrebuițări ale lui *felix* și după ce am văzut mai ales elementele nouă introduse de instituțiile politice ale Romei, credem că avem toate datele pentru a da accepțiunea adecvată *Daciei Felix*. Trebuie să mai subliniem și amănuntul că dintre toate provinciile Imperiului numai Dacia figurează cu acest epitet, iar legenda *Dacia Felix* apare mai întâi pe câteva monete de pe timpul împăratului Decius (248—253), una este de pe timpul lui Claudius al II-lea Goticul (268—270) și două datează dela Aurelian (270—275).

Faptul că dintre toate provinciile Imperiului singură Dacia apare pe monete cu acest epitet și faptul că monetele cu legenda *Dacia Felix* se eșalonează de-a-lungul unei perioade de timp care cuprinde două decenii, dau adjectivului o accepțiune la stabilirea căreia contribuie în cea mai mare parte unele evenimente istorice de o deosebită importanță, cu repercusiuni incalculabile, petrecute în cursul acestui timp la frontiera de Nord-Est a Imperiului. E vorba de amenințarea tot mai mare a acestei părți a Imperiului, care pune în discuție menținerea sau părăsirea Daciei.

În adevăr, după atacuri anterioare izolate, Dacia este atacată pe la jumătatea sec. al III-lea, din toate părțile de către valurile de barbari. Pentru eforturile ce le-a făcut de-a apăra provincia și pentru victoria repurtată împotriva năvălitorilor, Împăratul Decius este numit *Dacicus Maximus* și *Restitutor Daciarum*. Atacurile au fost reluate

puțin timp după aceea, de vreme ce istoricii antici vorbesc chiar de o părăsire a provinciei de către împăratul Gallienus, iar urmașul acestuia, Claudius al II-lea Gothicul, câștigă o victorie strălucită împotriva Goților în anul 269, salvând încă odată Dacia. Dar nici victoria lui Claudius și nici succesele răsunătoare ale urmașului său Aurelian nu pot schimba destinul Daciei, care-și va termina viața oficială romană, fiind retrase legiunile, funcționarii, populația orașelor și foarte probabil și o bună parte din burghezia rurală.

Istoricii străini care s'au ocupat cu evenimentele în mijlocul cărora a apărut legenda *Dacia Felix* au încercat să-i dea o explicație, dar, de cele mai multe ori, această explicație a fost parțială, adică s'a referit numai la câte unul din cei trei împărați amintiți. Astfel, cea mai veche explicație o găsim în marele Dicționar latin al lui Forcellini, unde se spune că Dacia s'a numit *felix* pentru că a fost salvată de năvălirile barbarilor de către împăratul Decius; deci, ea se referă numai la prima serie de monete. Unii cercetători, mai ales Ungurii, partizani ai teoriei că Dacia a fost părăsită pe timpul împăratului Gallienus, explică apariția acestei legende pe monetele lui Claudius și ale lui Aurelian ca un program politic al acestor împărați de a readuce Dacia între frontierele Imperiului.

În istoriografia românească cel dintâi care se ocupă cu legenda *Dacia Felix* este canonicul dela Blaj Timotei Cipariu. În răspunsul pe care-l dă criticilor aduse de un istoric ungur la discursul ținut la inaugurarea „Astrei” în 1861, Cipariu se ocupă și cu această legendă. Anume, istoricul ungur îi reproșase că, în discursul amintit, el a numit Dacia rece și înghețată, susținând că, dimpotrivă, ea era bogată și înfloritoare, fapt pentru care a fost numită *Dacia Felix* — *Dacia Fericită*. La această obiecțiune, Cipariu, referindu-se la monetele de pe timpul lui Decius și Aurelian, spune textual: „Cari inscripțiuni nu însemnează mai mult decât că acești împărați, bătând pe barbari, au scăpat Dacia pe câtva timp de incursiunile lor”.

Această explicație este importantă pentru precizarea sensului pe care trebuie să-l aibă *felix*, dat fiind că sunt amintite luptele împotriva barbarilor. Ea marchează un pas înainte față de ceea ce se spune în amintitul dicționar al lui Forcellini, unde se face mențiune numai de monetele de pe timpul lui Decius. Contribuția personală a lui Cipariu este mai mare decât se pare la prima vedere: Învățatul canonic este după cunoștințele pe care le avem până acuma, primul Român care încearcă să dea o explicație justă legendei *Dacia Felix*, stabilind legătura de cauzalitate dintre monetele lui Decius și ale lui Aurelian.

Dar este meritul profesorului Clujan C. Daicoviciu, o autoritate în problemele generale ale Daciei, de a fi adăugit un nou element explicației date de Cipariu, element sugerat exclusiv de studiul aprofundat al evenimentelor care au dus la părăsirea Daciei. După D-sa, provincia este numită, în momentul urcării pe tron al lui Aurelian, *Dacia Felix* tocmai ca o manifestare a intenției orgolioase, izvorită dintr'un spirit războinic, de a o *păstra*, adăugind, împotriva altor explicații, că aceasta este singura explicație plauzibilă și a legendei de pe monetele lui Decius și Claudius al II-lea. Deci, n'ar fi vorba numai de faptul împlinit al înlăturării primejdiei barbare de pe timpul lui Decius, ci, sub Claudius și Aurelian, și de străduința, dictată de înalte interese politice și sprijinită pe forța armată, de a *păstra și apăra această provincie și pe viitor împotriva tuturor atacurilor dinafară*.

În favoarea acestei interpretări mai pledează un element, care n'a fost pus până acum în valoare, și anume: reprezentarea plastică a provinciei de monetele respective și atributele pe care le are. Semnificativ este faptul că tipul personificat al *Daciei Felix* este același pe toate monetele cu această legendă: Provincia este reprezentată stând în picioare și ținând în mână un stindard militar. Aceasta înseamnă că toate se referă la evenimente identice, petrecute pe timpul celor trei împărați, iar interpretarea lor nu poate fi alta decât aceea pe care o impun aceste evenimente, adică lupte și războaie purtate *pentru apărarea provinciei*.

Datele evenimentelor istorice sunt, astfel, coroborate cu faptele de limbă pe care le-am trecut rapid în revistă mai sus, așa că pentru *felix* din *Dacia Felix* am putea adopta o accepțiune complexă. Ca epitet al unei provincii romane, el cuprinde un element de natură politică-administrativă, cum am văzut în cazul coloniilor. Se pare însă că prevalează elementul de natură militară și, ca atare, îl putem apropia de epitetul dat legiunilor, dar cu sens pasiv, adică „ocrotită de puterea legiunilor” care vor salva-o de primejdiile externe. Și, fiindcă legenda *Dacia Felix* apare tocmai în vremuri de grea cumpănă pentru existența provinciei, am mai putea adăugi și un element de bun augur: *boni ominis causa*.

Din toate acestea reiese că epitetul *felix* din *Dacia Felix* nu poate fi luat în accepțiunea lui concretă; el nu se referă la bogățiile naturale ale provinciei, după cum nu se referă nici la starea de prosperitate și înflorire aduse de organizarea și pacea romană. Cuvântul a evoluat spre o accepțiune derivată, abstractă, figurată, după ce și-a îmbogățit conținutul cu elemente împrumutate din domeniul politic și

militar. În cazul special al Daciei, împrejurările istorice și geografice locale, dimpreună cu consecințele lor de o deosebită amploare și gravitate, i-au dat o semnificație cu totul unică.

Dacia Felix — Dacia Fericită, da, dar în sensul că în momente de primejdii externe era ocrotită de maiestatea Zeiței Roma, reprezentată pe pământ prin persoana sacro-sanctă a Împăratului, care-și concretiza *voința* de ocrotire prin puterea legiunilor victorioase și norocoase în războaie.

Ceva mai mult; dela această valoare figurată ne-am putea ridica la o semnificație simbolică: *Dacia Felix — Dacia Fericită*, în sensul că din bastionul împrejmuit de munți al Transilvaniei, Roma făcuse un focar de civilizație, o puternică fortăreață a romanității — cea mai înaintată în spre barbariile Nord-Estului — care trebuia să fie apărută și salvată de către slujitorii ei, împărați și legiuni. „Cucerirea Daciei — spune profesorul Daicoviciu — n'a reprezentat pentru Roma o mărire de teritoriu, impusă de un imperialism orb și lacom. Ea era pentru Imperiu un *punct de sprijin*, un *centru de rezistență*, spre a-și *păstra* intactă stăpânirea asupra Dunării de jos. Acest *propugnaculum* trebuia să fie o adevărată forță romană, o sentinelă fidelă și puternică în fața barbariei.”

În accepțiunea aceasta am putea-o numi și astăzi *Dacia Felix — Dacia Fericită*; căci, dacă *voința* oamenilor și puterea armelor au fost zdrobite de valurile cutropitoare, sigiliul cu litere de foc al Romei, după cum n'a putut fi smuls nici atunci, nici în secolele care au urmat, nu va putea fi smuls, chiar dacă legiunile n'au salvat-o sau vor părăsi-o din nou, atâta timp cât întunerecul nu va putea învinge lumina.

NICOLAE LASCU

CRONICI

GRIJI DE ASTĂZI

Invățătorii războiului

Sunt așezat cu rosturile mele în lume ca la o strungă, pe unde foarte mulți trebuie neapărat să treacă. N'am decât să întreb, ca să aflu, ce se petrece la Apus și la Răsărit, la Miazănoapte și la Miazăzi. În cele mai ascunse sate de pe coastele Munților Apuseni sau dela malul mării, depe Nistru sau din câmpia Banatului, știu ce gândesc oamenii, dacă au avut porumb sau cartofi destui astă toamnă, dacă au copiii opincuțe ca să vie la școală, dacă mai merg și alții decât babele la biserică. Se găsește o casă acolo, în mijlocul celorlalte, care caută cu ochii ei mari la tot ce se întâmplă, și se pricepe să povestească. Sunt 10 sau 12.000 de asemenea case în toată țara și aproape 50.000 cei ce le gospodăresc, o școală aici și alta peste deal, un învățător la una și doi, trei la vecina ei, oriunde își poartă cineva pașii, din graniță în graniță. Când se mișcă ei spre noi, mânați de o treabă sau de alta, sunt ca o hartă vie a României, care se desfășoară încet și cu nesfârșite amănunte înaintea noastră. Harta aceasta vorbește și dă de gol un suflet, pe care nu știam altfel unde să-l descoperim. Oamenii cred că nu și-au călcat pragul decât ca să-ți ceară niscaiva lucruri de trebuință pentru învățământ, în singurătatea unde au fost trimiși să lucreze, și nici nu bănuie că lasă îndărăt mult mai mult decât iau cu ei. Ferestrele, prin care școala privește satul, sunt la noi în odae. N'avem decât să ne uităm.

Li cunoșteam pe învățătorii din timp de pace. Când eram obosit și simțeam că-mi pierd încrederea, plecam la întâmplare, la vreuna din aceste școli de țară. Uneori le înconjura viscolul, șuerând și cu ace de ghiață. N'am să uit niciodată cum am intrat într'o iarnă în școala din Mumcil, un cătun dintre Balcic și Teke. Ne abătuserăm din șoseaua cea mare cu o trăsură cu cai, ținuserăm un drum negru de câmp, mai căutaserăm în dreapta și în stânga, dar nu-l găseam. Ieșiserăm până la creasta de unde se vede în fund Marea, ca o liniște albastră. De întreat pe cineva, n'aveam pe cine și tocmai întorseserăm să plecăm, când am auzit niște chiote de copii. Ne-am luat după ele

și am dat la doi pași de un pâlcc de colibe, adăpostite într'o scobitură. Dacă n'ar fi fost o așezare tătărăscă, am fi zis că s'a cuibărit acolo de teama Turcilor. Poate numai de a vântului, care încerca să ne răstoarne și pe noi și săgâlția colibele, parcă venise anume ca să le ia cu el. Copiii fuseseră lăsați puțin afară, între ore, cu niște căciuli albe dintr'o oaie întreagă, și izbucniseră numai decât în legea lor. Ei ne puseseră pe cale. Când ne-au zărit, au tăcut ca la poruncă și s'au strâns împrejurul nostru. Speriat de tăcere, a ieșit și învățătorul, care s'a luminat tot atunci la față, bucuros de oaspeți. N'avea decât o singură sală de clasă, pentru cei patru ani. Un rând de bănci era o clasă, alt rând altă clasă. Unii din școlari lucrau teme date, alții ascultau sau dădeau răspunsuri. Cât am stat înăuntru, s'a arătat și soarele. Cădea cu lumina lui, când pe o clasă, când pe cealaltă. Era ca învățătorul, care lăsa sau scotea din umbră, după voie, acum pe unii, acum pe alții. Trecerea lui se vedea, dela cei mai mici, încă neînmlădiați, ca niște iezi sburdalnici, cu ochi de răs și de șteargărie, și până la cei mari, luători aminte și simțiți la locurile lor. Dacă ar fi fost fiecare în încăperi deosebite, ne-am fi dat mai greu seama. Printre Tătărășii vechi, erau mulți Aromânași. Ridicau mâna smucit, ca să spună că știu, ca și cum ar fi aruncat cu praștia. Era o lume nouă acolo, la care frământa învățătorul, ca un lucru dela sine înțeles. Până când alt vânt, mai năpraznic decât cel ridicat din Mare, s'a involburat odată și a smuls școala aceea și pe puii de Aromâni cu ea. În școala din Mumcil, ridicată de noi și unde nu era altă casă de zid, trebuie să răsune astăzi o limbă străină. Hărțile pe care le aduseserăm noi, au căzut din pereți, împreună cu granițele pe care le arătau.

Astăzi, în timp de războiu, cei mai mulți învățători sunt pe front. Le caut și acum școlile, ca să vadă ce fac în lipsa lor. Scriu, de-acolo, de unde sunt, și întreabă cu dragoste și cu grijă, dacă se țin cursurile, dacă vin copiii, dacă s'a făcut și anul acesta cantină școlară. Dau sfaturi învățătoarei, care le ține locul. Uită uneori să scrie acasă, dar nu uită să scrie la școală. Am fost zilele trecute într'un sat din Transilvania. Era înainte la 400 de kilometri de graniță și e acum numai la 14. De pe dealul din marginea satului se vede în altă țară. Am ajuns dimineața după 10 și am intrat de-a-dreptul în clasă, fără să apuc să stau de vorbă cu cineva. Mai fusesem pe acele locuri, și copiii mă cunoșteau. De rândul acesta m'au primit, cum mi s'a părut, cu oarecare răceală. M'am așezat în banca din fund și i-am lăsat să-și vadă mai departe de treabă. Dar lecția nu voia să meargă. Învățătoarea șovăia și ea. Copiii întorceau mereu capul la mine și uitau să răspundă. Așteptam și nu înțelegeam. Atunci femeia s'a scuturat ca de-o povară, și-a sculat clasa în picioare și i-a zis: „Să arătăm oaspelui nostru colțul eroilor!” Fiecare școală primară și-a așezat într'un perete vederi din războiu și alte amintiri, care să-i vorbească despre vremea de vitejie și de cumpănă de astăzi. Școala mea avea și ea un asemenea perete, pe care îl văzusem alte dăți. Lucrurile de pe el se înmulțiseră însă cu două și am rămas și eu de piatră, ca toată clasa, înaintea lor. Între scenele de luptă și chipurile de conducători de State sau de oști, se găsea o scrisoare deschisă, îmbrăcată în tricolor, și fotografia unui

ofițer. M'am dat aproape să le văd. Nu-mi credeam ochilor. În același timp, îndărătul meu a izbucnit un mare hohot de plâns. Nu m'am întors la el. Trebuia acum să mă știu ca să nu fac la fel. Învățătorul căzuse la un atac, undeva la marile ape din stepele rusești. Scrisoarea lui, în care întreba de școală și de școlari, sosise după ce venise vestea că nu se mai află printre cei vii. Era ca o solie din lumea de dincolo, de unde ar mai fi putut să fie trimise și altele. Cel din urmă gând al omului fusese la catedra și la copiii lui. Nu s'a mai ținut lecție în ziua aceea, dar pricina era o lecție mai adâncă decât ar fi putut să fie orice lecție de carte. Ne-am dus cu toții sus pe deal, ca să ne uităm de acolo în altă țară, și știam, copii și oameni mari, că învățătorul se afla și privea alături de noi.

La acest loc, unde îmi petrec zilele, se prefiră fără intrerupere învățători. Unii sunt, ca totdeauna, în straele de-acasă, dar alții sunt în uniformă. Nici nu mă dumiresc numai decât cine mi se oprește înainte, bătând călcâile. „Am onoarea să mă prezint locotenentul Spulber Vasile, din regimentul opt grăniceri, compania a treia.” Au uitat că sunt oameni ai școlii și că vin la Ministerul lor, ca să facă o cerere. Odată cu haina, au luat și firea și vorba soldatului. Sunt numai în treacăt aici, între plecarea și întoarcerea la unitate. Capătă câteva zile învoială, ca să se ducă la ai lor. Au pornit dela Volga, acum patru sau cinci zile, călătorind pe tancuri sau în trenuri încărcate. Au totdeauna pe cineva drag, într'un sat la celălalt capăt al țării. De atâtea ori le-ar fi mai de-a-dreptul dacă n'ar trece prin București. Nu pot să se fie să nu dea întâiu pe la noi, ca să ia ceva pentru școală, niște tablouri de istorie sau de științe naturale, corpuri geometrice, hărți geografice, cărți pentru copii și pentru sat. Nu vor să se ducă la școală cu mâna goală. Școala e pentru acești oameni, cari au fost în locurile unde se sparg împuscând moarte granatele, ca o ființă dragă. Întâiul lor gând este la ea. Pe unde au fost, ori de câte ori au intrat într'un sat, au alergat la școală. Știu să-mi spună, de ce au găsit acolo. Eu mai știu din cărți sau dela alți oameni, trimiși anume ca să cerceteze organizarea și înzestrarea învățământului din țara dușmană, și pot să-i întregesc sau să-i îndrept. Sunt insumi înconjurat de manuale aduse dela școalele, maicuseamă cele moldovenesti, și de material didactic luat de probă de peste Nistru. Vorbim ca niște cunoscători. Mă uit la ei, cum stau în fața mea în haină de războiu și se înfierbântă pentru probleme pedagogice, uită că nu trăiesc decât în răgazul de-o clipă dintre două lupte, și sunt numai oamenii meseriei și menirii lor. Îmi pare rău că nu-i pot întrerupe ca să le strâng mâna și să le mărturisesc deodată cât îmi sunt de dragi. Mă tem că nu m'ar înțelege. Li s'ar părea, te pomenesti, o dulcегărie de bipezi dela partea sedentară, răsfățați de belșug și de lipsă de mișcare. Se încarcă singuri cu pachetele pe care le primesc, atunci când ar putea să lase să le fie trimise cu trenul, și pleacă veseli, poate pe drumuri fără întoarcere. Se pregătesc să urce, ca în acel sat din Transilvania, în colțul eroilor, pe care și l-au înjghebat împreună cu școlarii lor.

Bucovina lui Ștefan cel Mare

A ieșit în limba germană și italiană răspunsul pe care d-l Nistor, fostul profesor și rector al Universității din Cernăuți, l-a dat memoriului ucrainian, înaintat încă din Septemvrie 1941, reprezentanților de autorități germane din capitala Bucovinei. Ar trebui să traducem vorba din vorbă acest răspuns, ca să putem da o părere, atât de grozăvia din cererea Organizației naționalistilor ucraineni din Bucovina și Basarabia, cât și de temeinicia dovezilor aduse împotriva. Ne vom mulțumi numai cu o fugară punere în lumină. (Antwort an die ukrainische Denkschrift; Riposta al memoriale ucraino del 15 Sett. 1941).

Cunoaștem de mult, încă din zilele stăpânirii austriace, care ea a făcut cu puțință aceste visuri nebune, planurile de împărțire, dacă nu de înstrăinare în întregime a Bucovinei. Pământul cuprins între Nistru, Ceremuș și Suceava ar fi o prelungire a câmpiei ucrainene. Orice hartă spune altceva, celui care se pricepe s'o citească și mai cu seamă orice drum prin acele inverzite ținuturi. Am umblat de atâtea ori, pe toate cele trei văi, dela Vatra Dornei până la Câmpulungul de pe Ceremuș și dela Cosmeni sau Coțmani până la Siret, prin Storojineț și Rădăuți și n'am întâlnit nicăieri o asemenea legătură cu Galiția vecină. Bucovina se leagă numai de Moldova, din care face parte. Populația ruțeană, care s'a scurs din miazănoapte mulțumită stărilor din marea ruprietate poloneză și politicii austriace, de slăbire a unui popor din împărăție prin altul, este de curândă vreme și primită ca oaspe, într'un pământ ei străin. Orașele bucovinene sunt înființate de Români, iar așa zisă limbă ucrainiană întrebuintată de Domni și de biserică, n'are cu ea nimic și este slavona dela Curtea, atât a Țării Românești, cât și a Moldovei. Tot cu atâta îndreptățire Bulgarii ne cred, în ceasurile lor de bunăstare, Bulgari și Sârbii Sârbi. Cele trei popoare slave ar trebui să se înțeleagă întâi între ele ca să știm în slârșit căruia din trei ar fi să i cădem zestre. Nu mai vorbim de primejdia îmbucătățirii unor provincii, care, atât din punct de vedere geografic pe cât din punct de vedere istoric, alcătuiesc un tot. Jumătatea trecută, prin voia întâmplărilor și nu prin învoiala țării, uneia din părți, o cere de-a doua zi și pe cealaltă. Cei care se trezesc astfel că o cer, ca să-și apere partea luată pe nedrept, nu sunt stăpânii adevărați de ieri, ci tocmai ceilalți. Noi, Românii, dacă socotim și Bucovina și Basarabia, împărțite la 1940 și 1856, dar intoarse cu puterea în 1941, sângerăm din cinci asemenea răni, dela intrarea Dunării pe pământ românesc, până la țărnul mai cald al Mării Negre și la podișul brăzdat de văi al Transilvaniei. Să nu ni se vorbească de judecăți ale lui Solomon, cu sabia care taie în două, făpturi vii. Trebuie să ne punem toate puterile pentru că provinciile noastre cele mai dragi să ne rămână întregi.

D-l Nistor cercetează și respinge rând pe rând cele 12 puncte ale Memoriului anonim, cu aceeași liniște științifică, de om stăpân pe dovezile lui. O singură dată supărarea dă pe dinafară și întierează, când redactorii acestor urzeli nu spun nici mai mult nici mai puțin decât că fruntașii Românilor din Bucovina și-au părăsit pe ai lor și pământul țării, trecând în timpul războiului din 1914 în România.

Această plecare, nu din drepturi, ci pentru scăparea vieții, s'a făcut însă tocmai de răul semnătorilor acestui Memoriu și al celor în numele cărora cred că vorbesc, rând pe rând mari Ruși sau mari Austriaci, după cum o armată sau alta năvălea în Bucovina și părănd pe Români și onora și altora. Trebuie o îngăduință într'adevăr românească pentru ca asemenea memorii să fie cu putință între noi, de oameni cu care ne lovim pe stradă și au slujit la toți stăpânii, văzându-i fără pă sare pe fiecare. Mi-aduc aminte că urma acestor uneltiri am găsit-o într'un sat de pe Ceremuș, acum câțiva ani și am făcut atunci haz. Recunosc, în fața acestui Memoriu, că trebuia făcut altceva. La Recensământul trecut, populația huțulă de acolo, niște munteni de treabă, care habar n'aveau de planurile naționaliștilor ucraineni din vale, ascultând de un cuvânt de ordine de peste hotare, a dat declarații de naționalitate intradevăr de haz. Agenții recensori erau trei: preotul, învățătorul și notarul. Cele scrise în dreptul fiecărui locuitor erau părerile lor, nu ale locuitorului. Treimea de populație căzută în seama preotului s'a declarat rusă. Preotul, care după mărturisirea lui făcută mie, este Român din tată în fiu, dar ieșit teolog din școala ruteană, s'a trecut el însuși Rus. Aceasta înfățișa o propagandă politică. Treimea incredințată învățătorului a ieșit ruteană. Altă propagandă politică. Treimea notarului s'a declarat huțulă. Erau adică un pumn de oameni lucrați de trei propagande deosebite și trași de aceea în trei părți. De s'ar putea vorbi măcar de o mutare a acestei populații rutene, așa cum ne gândim să aducem noi în Basarabia pe Moldovenii de peste Bug, dar destui membri ai ei sunt Români desnaționalizați! Unii, ca preotul din satul de pe Ceremuș, nici nu și-au părăsit limba strămoșească și amintirile.

Găsesc în versiunea germană o greșală de traducere, care strică înțelesul. Zice într'un loc d-l Nistor: „In fața acestei stări, cărturarii Români, denunțați de memoriul din 15 Septembrie 1941 și puși astfel între ciocan și nicovală, nu puteau să facă altceva decât să fugă în România”. E vorba de refugiul din 1914—1918. Versiunea italiană e bună și din ea luăm înțelesul cel adevărat, pentru că textul românesc nu-l avem:

„Dinanzi a questa situazione, posti fra l'incudine e il martello, che cosa avrebbero potuto fare gli intellettuali romeni, denunziati nel memoriale di 15 Settembre 1941”. In schimb versiunea germană păcătuiește: „Angesichts dieser Lage konnten die rumänischen Intellektuellen, nachdem sie durch die Denkschrift vom 15. September 1941 denunziert waren und sich jetzt gewissermassen zwischen Hammer und Amboss befanden, nichts anderes tun, als sich nach Rumänien zu flüchten”. Adică, Românii bucovineni, abia după ce fuseseră denunțați prin memoriul dela 15 Septembrie 1941, ar fi fugit în România în 1914: A fost o scăpare din vedere, din distracție, a traducătorului.

Răspunsul d-lui Nistor vine la timp și înseamnă o mare faptă națională. Toți Românii stăm îndărătul lui. Ne-am învățat să privim Bucovina ca pământul lui Ștefan cel Mare și Domnul s'ar putea, după obiceiul lui, auzind ce se pune la cale, să scoată sabia și să ție scaun aspru de judecată.

NOTE MARGINALE LA PERSONALITATEA LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU

Implinirea a jumătate de veac dela moartea lui Mihail Kogălniceanu, a prilejuit comemorarea solemnă a covârșitoarei sale personalități, în ședința din 20 Iunie 1942 a Academiei Române. Cu acea ocazie, prin cuvântul autorizat al d-lui Profesor Andrei Rădulescu, — străduințelor științifice ale cărui, se datorește luminoasa cercetare și interpretare a atâtor instituții juridice și momente istorice din trecutul nostru, — Înaltul Așezământ a adus un pios omagiu unuia dintre ctitorii României și a reactualizat odată mai mult, contribuția sa hotărâtoare, la înălțarea edificului statal al României, din secolul XIX-lea.¹⁾

Dar dacă comunicarea comemorativă a d-lui Andrei Rădulescu a prezentat lăbule mari ale personalității lui Mihail Kogălniceanu, astfel cum ea a fost conturată prin evenimentele istorice ale veacului trecut, din epoca Renașterii Naționale, a Unirii și a Regalității, ea a adus deopotrivă prețioase întregiri la înțelegerea acestei uriașe personalități — căci nu trebuie uitat, că Mihail Kogălniceanu a fost un spirit enciclopedic, în care omul politic, se găsește dublat de preocupările istoricului și academicianului, ale ziaristului și oratorului, ca și ale juristului, preocupări multiple puse în slujba unui acelulași ideal, — și a formulat inovatorii interpretări asupra rolului pe care marele moldovean le-a avut, în desfășurarea actelor istorice contemporane.

Dintru început, d-l Profesor Andrei Rădulescu respinge teza originii italiene a familiei Kogălniceanu, — înclinățile ce se manifestă la acea epocă și la Alexandri și la Negri, — și afirmă originea sa moldovenească (și trage numele dela râul Kogălnic, din Basarabia). Intru aceasta, aduce mărturia lui Mihail Kogălniceanu însuși, scoasă din „Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valachiei”: „De pe tată și de pe mamă, din moși și strămoși, mă fălesc dară că sum Român moldovan și cu mândrie recunosc că familia mea nu a căutat niciodată originea sa, în Țări și în neamuri străine”. Dar moldovenismul său, se găsește totdeauna subordonat în concepția istorică și politică a „Omului Unirii”, conceptului de român. În ședința istorică a Divanului Ad-Hoc al Moldovei, din 7 Octombrie 1857, el pronunță — se pare pentru prima dată, — cuvântul de *România*, pe care îl voește ca denumire a noului Stat, ce va rezulta din Unirea celor două Țări: „... Că așa cu toții să fim o singură nație: Nația română; că așa cu toții să avem și să apărăm o singură Patrie: Frumoasa Românie”. Căci pentru el, nu mai erau moldoveni sau munteni; toți erau Români și aceasta constituia un titlu de mândrie: „*Români* suntem și *Români* să murim” (pag. 29). Și deși accentulază câteodată asupra moldovenismului său, dominat însă de ideea mai largă și cuprinzătoare a *românismului*, Mihail Kogălniceanu va înțelege — în opoziție cu unii contemporani, geloși de trecutul istoric al lașilor și îngrijorați de viitor, — să militeze pentru ideea, ca *Bucureștii* să fie Capitala României. Căci — preciza el în Comi-

¹⁾ Andrei Rădulescu. Mihail Kogălniceanu. (Din „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III. Tomul XXIV. Mem. II.) București 1942.)

siunea Centrală, — „Bucureștii sunt capul orașelor românești, sunt inima României, fie administrativ unită, fie despărțită“ (pag. 29).

Dar această puternică conștiință românească, care depășește pe cea a provinciei sale de origine, este la Mihail Kogălniceanu, fructul unei educații și culturii temeinice, dobândită la început în Franța, la Lunéville, — unde împreună cu cei doi fii ai Domnitorului Moldovei Mihail Sturza, s'au bucurat din partea Abatelului Lhommé, cărui fususeră incredințați, de o îngrijire „cum în casa părintească n'am fi putut fi mai bine tratați“, — și mai târziu la Berlin, centru al rededeptării naționale germane. Acolo mai ales, sub influența istoricului Ranke, a juriștilor Savigny și Gans, și-a însușit acele idei de bază, — istorico-juridice și de cultură generală, — ce-l vor călăuzi toată viața. Idei ce-și găseau sintetizare, în Imperativul „necesității unității politice a națiunilor și a dezvoltării lor organice, într'o atmosferă de libertate precum și ridicarea claselor desmogenite“ (pag. 4). El însuși recunoaște de altfel, — în Discursul său de la Academia Română, din 1 Aprilie 1891, — binefacerile spiritului german în desăvârșirea personalității sale: „... Da, Universității din Berlin, a doua mea mamă, exemplul pe mi l-a dat amorul pentru Patria germană și pe care l-am găsit în toate părțile societății germane; fie nobilime, fie burghezime, datoresc eu amorul pentru Patria română și spiritul liberal, care m'au însuflețit în toate actele vieții mele“.

Viața sa întreagă, manifestările sale publice, activitatea sa publicistică și concepția sa istorică, s'au găsit intradevăr dominate în fiecare moment, de această nesdruncinabilă influență. Ea se afirmă astfel, în preocupările sale publicistice din tinerețe; în „Romänische oder walachische Sprache und Literatur“ (a. 1837), în „Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens“ (a. 1837), acele „interesante lucrări, menite să aducă la cunoștința străinilor, părți din ceea ce se află în Țările noastre“ (pag. 5). Apoi, după întoarcerea sa în Moldova, aceeași influență se manifestă în fondarea — la 1840 — a „Arhivei Românești“, destinată publicării de documente și cronici, menite să desvălute trecutul nostru istoric; ca și în celebra lecțiune de deschidere a Cursului său de Istoria Românilor la Academia Mihăil-ană, din 24 Noiembrie 1843, „... în care preamărește trecutul nostru și care a rămas ca model de patriotism și prețuire națională“ (pag. 7). Și același influențe deopotrivă, dar și temeinicel cunoașteri a trecutului și a sensului organicele evoluții naționale, urmează să se atribue lupta sa plină de avânt și de patriotism, pentru realizarea și desăvârșirea „Unitii“ din 1859 și 1862; ca și contribuția sa hotărâtoare, la noua așezare, politică, socială și economică a Țării, în urma loviturii de Stat din 2 Mai 1864. Intradevăr, această perioadă din viața sa, hărăzită în întregime cauzei naționale, nu reprezintă altceva, decât valorificarea pe tărâmul treburilor publice, a unor concepții adânc împământenite din tinerețe, din faza formării personalității sale adică, în structura sa spirituală. Ele și-au găsit exprimare și în acea răsunătoare broșură: „Dorințele partidei naționale din Moldova“, întocmită la 1848, în numele naționaliștilor moldoveni, refugiați în Bucovina în urma nezbânzilor revoluției din Moldova. Ele pot fi urmărite în sfârșit, mai departe: în formularea entuziastă a dorințelor partidului unionist, în ședința memorabilă a Divanului Ad-Hoc

al Moldovei, din 7 Octombrie 1857; în patriotica sa desinteresare cu ocazia alegerii „Domnului”, în virtutea prevederilor Convenției dela Paris, din 7 August 1858. Căci atunci, — deși „... cu însușirile lui superioare, cu talentul oratoric, avea dacă nu toate, dar foarte multe șanse de izbândă” (pag. 11) — Kogălniceanu a cerut să fie șters de pe lista candidaților la Domnie și exemplul său influențând pe mulți dintre cei ce doreau să fie aleși, a înlesnit în chip deosebit, proclamarea lui Alexandru Ioan Cuza. Vederile largi ale omului politic s’au evidențiat în acel moment istoric și ele și-au găsit impresionantă manifestare în Cuvântarea sa către noul Domn, rostită la 5 Ianuarie 1858. În acea Cuvântare, în care se afirmă și „juristul” ce el era, prin formularea temelurilor de drept a noului Domnii: „La legi nouă, oameni noi”... „Fă ca legea să înlocuiască bunul plac. Fă ca legea să fie tare. Fă ca Domnia Ta să fie o Domnie de pace și de dreptate”. Cu drept cuvânt astfel, — accentulază d-l Andrei Rădulescu, — „... rolul lui Kogălniceanu a fost mare și cu acest prilej; el apare ca sufletul cel mai înflăcărat pentru Unire și conducătorul luptei pentru înfăptuirea ei” (pag. 12). Iar complexul formațiunii sale spirituale — de om politic, de istoric și de jurist, — se manifestă deopotrivă: „Pentru tot ceea ce susține sau face, caută un temei juridic” (pag. 26).

Întrădevar, măsura exactă a personalității lui Mihail Kogălniceanu, o dă rolul hotărîtor pe care el l-a avut în pregătirea actului „Unirii” și în desăvârșirea sa. Dacă până la 1848 el desfășură „... mai ales activitate literară, istorică sau de avocat, de acum înainte predomină activitatea politică” (pag. 9). Dotat cu deosebită înțuițe a fenomenului politic, Kogălniceanu a înțeles astfel mai mult ca oricare altul dintre contemporani, că alegerea Domnului din 15 Ianuarie și 24 Ianuarie 1859, în aceeași persoană, — creatoare în spiritul Convenției a unui regim de „Unire personală”, dar cu specifice caractere, — era numai un simbol al „Unirii”, fără a fi încă „Unirea definitivă”. El a înțeles deopotrivă, că înfăptuirea unui mare act istoric implică adeseori jertfe, nu numai personale, dar și din partea obștel, în ceea ce privește anumite interese, sau tradiții; ca și o deosebită abilitate politică și diplomatică. Ca urmare, activitatea sa de Prim-Ministru al Moldovei, a fost consacrată în primul rând, realizării Unirii întregi a Principatelor. A fost aceasta, „... o nouă perioadă de muncă grea, pentru realizarea Unirii. Kogălniceanu este totdeauna prezent, acolo unde sunt greutățile mai mari” (pag. 12). Și dacă ea și-a găsit înfăptuire la 24 Ianuarie 1862, — fără ca Europa ce întocmise Convenția dela Paris, cu acea „jumătate de Unire” să ia poziție, fără ca puternicii vecini interesați la menținerea unui echilibru instabil la Dunărea de Jos să intervină, fără ca Turcia ce presimțea apropierea momentului când „suzeranitatea” ei va fi doar o amintire a trecutului, să reacționeze, — toate acestea se datoresc de sigur înțelepciunii politice a lui Alexandru Ioan I, dar și abilității diplomatice și patriotismului luminat al lui Kogălniceanu, care pregătise calea. Astfel „moldovanul” Kogălniceanu, călăuzit totdeauna de

comandamentele „românismului” său, a devenit în adevărat înțeles al cuvântului, „Omul Unirii”. Căci de ideea „Unirii” se găsește călăuzită cea mai prețioasă din activitatea sa politică: „În politica internă, cea mai mare dorință i-a fost *Unirea deplină și definitivă a celor două Principate*” (pag. 29). Iar în politica externă, „*visul i-a fost libertate și drepturi pentru neamul românesc*” (pag. 28). Dar gândurile și năzuințele sale mergeau mai departe: „*El vedea mai departe, mai departe, până la granițele neamului întreg*” (pag. 30). Încă cu mult înainte, în lecția sa de deschidere dela Academia Mihăileană (a. 1834), Kogălniceanu dezvoltase concepția sa asupra *unității naționale depline*: „... Eu privesc ca Patria mea, toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Moldovei întregi, înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania”. Iar în altă ocazie, spunea: „Țara pe care Bălcescu a cântat-o și în care Șincai a plănuit lucrări de sânge, scriind hrisoave de înaltă mîntre a neamului nostru, Țara care românească a rămas în curs de 1000 de ani, deși asupra ei s'a prefiat și apoi s'a oprit tot ce Asia a aruncat mai barbar și mai crunt peste Europa, Țara aceasta nu este menită să fie decât *românească*”.

Dar un Stat nou nu poate fi viabil, fără înfăptuirea unor mari reforme, de ordin social, economic și politic. Acest adevăr — valabil pentru împrejurările și stările pe care le punea „Unirea”, — de nimeni nu era mai adânc înțeles, alături de „Domoul Unirii”, ca de Mihail Kogălniceanu. Și nimeni altul ca el, nu era în măsură să sprijine și să desăvârșească, transformări de înfăptuire „revoluționară” pentru societatea românească a timpului. De aceea, când cu sistemul electoral restrictiv al Convenției, — și după repetate încercări neizbutite — s'a impus ideea unei „lovituri de Stat, prin care regimul constituțional în ființă să primească „desvoltările” poruncite de momentul istoric, Mihail Kogălniceanu s'a impus ca „omul potrivit pentru realizările” proiectate. Idelle sale înaintate, spiritul său generos, concepția sa socială „la temella căreia stau *dreptatea și egalitatea pentru toți*” (pag. 31), îl recomandau pentru noi răspunderi și mari înfăptuiri. El fu chemat la 11 Octombrie 1863 să constituie guvernul. Și „... Cuza n'a greșit în alege, *căci epoca glorioasă a Domniei sale, a fost aceea când Kogălniceanu a fos Prim-Ministru*” (pag. 13). Atunci — prin înțelegerea comandamentelor ceasului, — Kogălniceanu a devenit intradevăr, „Omul dela 2 Mai 1864”.

În pagini luminoase, — pe baza materialului documentar cunoscut, pus adesea într'un nou relief, ca și a unor date inedite, — arată d-l Profesor Andrei Rădulescu rolul covârșitor al lui Mihail Kogălniceanu în înfăptuirea marilor reforme: secularizarea averilor mănăstirești când „Kogălniceanu nu s'a înfricoșat, ci a lucrat cu mult curaj și a izbutit”, cu toată „... îndrăsneala călugărilor greci, care se știau protejați de Rusia” (pag. 13); promulgarea „Statutului” din 2 Mai și a legii electorale; legea rurală, — acea piatră de încercare, — și pregătirea unificării legislative, prin care „... s'a căutat a se desăvârși unitatea și organizarea Statului, în diversele domenii” (pag. 15). Dar legea rurală, a cărei punere în aplicare se hotărâse pentru data de 23 Aprilie 1865, a dat loc la complicații. Ca adeseori în regimul constituțional și par-

lamentar, îngrijă și dușmanii s'au ridicat împotriva celui ce prezidase marea reformă; acea reformă ce era de altfel expresiune a „... ideli care l-a stăpânit, l-a urmărit din tinerețe mai mult ca orice, și care a fost *improprietărea țărănilor clăcași*” (pag. 32). Și s'a ajuns astfel la momentul, când „Domnul Unirii” s'a găsit înstrăinat de „Omul de la 2 Mai”. A urmat atunci demisia sa din 26 Ianuarie 1866 — cu puțin înainte adică, de intrarea în realitățile sociale și economice românești, a binefăcătoarelor prescripții ale legii de improprietăre a țărănilor, — în care Mihail Kogălniceanu comunica Domnului său, că în lege să „... se retragă cu desăvârșire în viața privată, punând piatră pe cărara sa publică, dar adăuga, să nu creadă că va intra în rândurile opoziției ca alții, căci între el și aceștia este o prăpastie” (pag. 15). Și deopotrivă, cu demnitate punea în lumină conflictul ce-l despărțea de Domnul său: „... Și apoi, Prea Înălțate Doamne, v'am ajutat a vă crela o autoritate, astfel încât nu aveți a vă mai îngriji de opozițiunea nimănu. Prin demisionarea mea, eu mă pedepesc însumi, de orice din parte-mi ași fi putut continua a vă face să uitați o oră întreagă, că unul Domn îl este permis tot, afară de insultă, pe simpla rațiune că insultatul nu poate răspunde”.

A treia parte a vieții lui Mihail Kogălniceanu și nolle contribuții ale personalității sale pe tărâmul treburilor publice — sub regimul nou al Domniei lui Carol — este deopotrivă luminos prezentată și interpretată, în această Comunicare comemorativă a d-lui Profesor Andrei Rădulescu. Se arată astfel, cum popularitatea acestui mare bărbat de Stat rămâne întreagă, și cum dragostea sinceră a țărănimii române față de „reformatorul” din vremea lui Cuza Vodă, fac ca prin alegerile din 1866 să fie trimis în Constituantă, de către două județe, iar mai apoi, — după votarea Constituției *moderne* din 1866 —, prin noule alegeri, de către trei județe. Și dacă în Constituantă „... înverșunării lui adversari au reușit să-l invalideze alegerea, mai ales pe motiv că a călcat Constituția la 2 Mai 1864” (pag. 16), a doua oară „dușmanii nu au mai izbutit, deși a fost din nou atacat cu furie, și i s'a cerut invalidarea”. Apărat atunci de mari personalități politice, — dintre care unul adversari ai actului dela 2 Mai, — rămâne acea împrejurare ca „un exemplu demn de toată lauda, care arată cum oamenii superlori știu să se înalțe deasupra altor considerațiuni, și să aprecieze personalitățile mari și serviciile ce acestea pot aduce Țării” (pag. 16).

Datorită acestei prețuri — și din partea Domnitorului Carol, — a fost chemat să intre în Guvern, încă în 1867. Și numai fiindcă nu s'a putut înțelege cu colaboratorii, a refuzat. Dar îl găsim ca Ministru de Interne, în 1868, apoi — mai târziu — în 1876. Un rol deosebit de greu și important îi revine însă, ca Ministru de Externe, după 4 Aprilie 1877. Kogălniceanu stăruie și izbuteste — în această nouă calitate — să se înscrie în proiectul de Convenție dintre noi și Rusia, clauza garantării integrității noastre teritoriale. Și — remarcă cu îndreptățire d-l Profesor Andrei Rădulescu, — „... de acum poartă toate greutatele rolului ce și-a luat, atât pentru proclamarea Independenței, cât și pentru

apărarea drepturilor noastre, și se conduce în chip strălucit în tot timpul războiului. Activitatea din această epocă, este altă parte mare a vieții lui Kogălniceanu" (pag. 17). Îi este dat totuși, ca și întregii națiunilor române, ca alături de succese de politică externă, să încerce „marea sa durere”, a reluării de către Ruși „aliat”, a Basarabiei sudice. În acele grele împrejurări, „... chiar când simte că dreapta noastră cauză este pierdută, are încă speranțe. Merge cu Ioan Brătianu înaintea Congresului dela Berlin; aci încearcă să obțină schimbări, și tot mai crede în izbândă. În fața reprezentanților Europei vorbește cel dintâiu, cu toată căldura, dar și neajmura indigenă a celui care-și vede trupul Țării sfâșiat de un aliat. Iar la sfârșitul acelei ședințe a nedreptății, când delegații Românelor au fost întrebați de Bismarck dacă mai au ceva de adăugat, Kogălniceanu cu o îndrăneală puțin diplomatică, dar izvorită dintr-un suflet chinat de nesocotirea dreptății, a cerut voie să depună pe masa Congresului Convenția subscrisă de Împăratul tuturor Rușilor și prin care acesta garanta integritatea teritoriului Românelor...” (pag. 18).

Noul contribuțiu a adus apoi Kogălniceanu la opera de zidire a Statului român „suveran” și la proclamarea Regatului. Dar fiind trimis între timp, ca Ministru al Românelor la Paris, nu a putut fi prezent la constituirea îndelungatei și patrioticele sale strădănițe, în ziua de 10 Mai 1881. „Sufletul i-a fost însă covârșit de emoții, căci acest eveniment (al încoronării Regelui Românelor), era și încununarea generației lui, pentru atâta muncă și sacrificii. În acea zi, în capela din Paris, îngenușca — alături de Doamna Elena, văduva lui Cuza, — și lacrimi dutoase de bucurie și recunoștință către Cel de sus, le-au brăzdat obrajiți înfrigurăți. Era o zi de măreție pentru cei ce știau unde eram cu câteva decenii mai înainte și unde ne înălțasem. Și Kogălniceanu i-a simțit mai bine ca toți, farmecul și splendoarea” (pag. 18).

Dar în calitatea sa de reprezentant diplomatic la Paris, Mihail Kogălniceanu nu poate rămâne inactiv, atunci când politica austro-ungară urmărea aservirea Dunării, intereselor și ambițiilor Monarhiei bicefale și în dauna Românelor, devenită Stat depîn „suveran”. Căci pentru istoricul și omul politic Kogălniceanu, de problema Dunării rămânea adânc condiționată propășirea Statului român. „De la soluținea acestei chestiuni atârna chiar existența Românelor ca Stat independent”, scrie el. Căci „de la moși și strămoși există în poporul român instinctul că fără Dunăre România nu poate fi și n'ar avea rațiune de a fi”, accentulază deopotrivă. De aci opoziția sa, — trecând și peste instrucțiile Ministrului de Externe de atunci (V. Boerescu) — împotriva proiectului la care aderaseră Marile Puteri, de prezidenție perpetuă a Austro-Ungariei în Comisiunea mixtă a Dunării. De aci și lupta sa în Parlament, după reîntoarcerea în Țară, împotriva Convenției dela Londra din 10 Martie 1883, care extinzând fără temelii de drept competența Comisiunii europene pe porțiunea Galați—Brăila, aducea o nouă atingere suveranității Românelor. Același hotărâtă afirmare a personalității sale, s'a înregistrat și în acele împrejurări. Întrădeavăr, „în această îndrăneală românească, Kogălniceanu a avut cel mai important rol... el nu s'a îndoit din teama de cei mari, ci a luptat cu curaj și cu încredere în Dumnezeu și în Dreptate. Numele lui a rămas strâns legat și de această

chestiune, cea din urmă din cele mari la care a participat" (pag. 20). Și lupta desfășurată de Kogălniceanu, a împiedecat aducerea la îndeplinire a hotărârii Europei, în privința regulamentulului dunărean proiectat, ce însemna pentru noi o nouă „capitulă deminutio", pe lângă ceea ce se stipulase în Convenția de la Londra, într-o chestiune ce ne privea de aproape, dar fără adevărata noastră. De altfel și în acea ocaziune, Kogălniceanu se afla pe linia credințelor sale de totdeauna. Precum răspundea mai târziu adversarilor săi: „Nu mi-am făcut decât datoria. N'am făcut decât a apăra la bătrânețe, ceea ce am apărât din tinerețe: drepturile și neatârănarea Țării mele".

Mai târziu, între anii 1887—90, îl găsim pe Mihail Kogălniceanu *Președinte al Academiei Române*, al cărui membru era încă din 1868. La aniversarea a unui sfert de veac de dănuire a Academiei, la 1 Aprilie 1891, lui — ca unul dintre cei mai vechi membri, — îi revine onoarea de a vorbi în numele Instituției, în prezența Suveranilor și a Principelui moștenitor. Și în cuvântarea sa festivă, reda personale interpretări și întregiri asupra evenimentelor din istoria contemporană a României, la a căror îndrumare și făurire el însuși jucase un rol covârșitor. Peste puțin timp însă, la 20 Iunie 1891, murea la Paris „*cea mai mare minte și cel mai mare om de cultură, cel mai mare orator, cel mai mare cugetător politic*", precum îl caracterizează N. Iorga.

Punând astfel în lumină rolul de frunte al „omului politic" în zidirea României moderne, d-l Profesor Andrei Rădulescu aduce prețioase interpretări asupra „actelor politice", în desăvârșirea cărora contribuția lui Mihail Kogălniceanu a fost hotărâtoare; și respinge în același timp, acele critice izvorâte din patimă politică sau neînțelegere, cu care unii contemporani au căutat să întunece afirmările strălucitoare ale personalității sale (pag. 34—44). Dar cercetarea academicianului Andrei Rădulescu are și acest merit deosebit, de a înmănunchea într'un tot diferitele manifestări ale variatelor sale preocupări, puse toate însă în serviciul aceleiași mari cauze: *ridicarea neamului și a Țării sale*, și cunoașterea peste granițe a legiților ei revendicări. Socotim astfel ca fiind cu deosebite interesante și prețioase acele manifestări ale „juristului" Kogălniceanu, „... o activitate pe care puținii o cunosc și mai ales o prețuiesc" (pag. 23); căci „el a fost și *jurist* și încă un mare *jurist*" (pag. 24). Discipol odinioară la Berlin, al marilor juristsconșulți Gans și Savigny, el a folosit deopotrivă cultura sa juridică și armele *dreptului*, pentru triumful „marel cauze" naționale. Și — precum accentulează d-l Andrei Rădulescu — „... *în genere, în toate manifestările sale, se simte influența binefăcătoare a studiilor juridice. Aceasta i-a întărit și i-a dezvoltat și mai mult spiritul critic*. Necontestat că această pregătire l-a făcut să fie superior atâtor altor oameni politici" (pag. 26). Și la aceeași superioritate a sa față de alți oameni politici, va fi contribuit de asemenea și talentul său oratoric. El a fost întradevăr, cel dintâiu la noi, care „... a dat ideea, de ce este elocința parlamentară. Era numit *privighetoarea Moldovei* (pag. 27). Maloiescu însuși îl caracteriza mai târziu, ca „adevărat orator politic în toată puterea cuvântului".

Analizând astfel „omul” și opera” sa, cu deplină îndreptățire termină d-l Profesor Andrei Rădulescu cercetarea sa, cu această caracterizare: „Fără urmă de îndoială, Kogălniceanu a fost bărbatul de Stat, care a avut o foarte întinsă cultură, un mare talent oratoric, un profund spirit critic, un minunat cunoscător al realităților românești, o scilpitoare inteligență și un puternic simț politic” (pag. 49). Este o întemeiată caracterizare, ale cărei date se desprind impresionant de-a-lungul frumoaselor pagini consacrate acestui pilon al României, din jumătatea a doua a veacului trecut. Pentru cel ce le citește, personalitatea lui Mihail Kogălniceanu apare mai drept și mai precis conturată, iar actele sale de valoare istorică se găsesc situate pe planul, pe care ele îl merită. Și prin aceasta, d-l Profesor Andrei Rădulescu — cărula știința dreptului și cunoașterea instituțiilor trecutului nostru îi datorează atât de mult, — aduce o nouă și prețioasă contribuție științifică, în descifrarea „adevărului”.

GEORGE SOFRONIE

ARHIVA DE FOLKLOR A ACADEMIEI ROMÂNE

CU PRILEJUL APARIȚIEI ANUARULUI VI ¹⁾

S'au implinit, în 1940, zece ani dela înființarea Arhivei de Folklor a Academiei Române. Acest prim deceniu de existență a trecut fără un îndreptățit popas, în care să se facă o privire retrospectivă asupra drumului parcurs, pentru o atentă examinare a înfăptuirilor și pentru a trage cuvenitele învățăminte din experiența trecutului. Anul prăbușirilor a trecut fără comemorări. În locul unei sărbătoriri de zece ani, conducerea Arhivei de Folklor ne-a prezentat, cu o explicabilă și justificată întârziere, un nou volum din Anuar, al VI-lea, în care a avut fericita idee de a publica bogate materiale, cele mai multe culese dela Români subjugăți sau nedesrobiți.

Pentru rolul, deosebit de important, pe care îl are această modestă instituție în știința românească, credem că vor fi binevenite câteva însemnări asupra ei.

Cine a răsfoit revistele, ziarele sau chiar gazetele pentru popor, atât cele care apar în zilele noastre, cât și cele din a doua jumătate a secolului trecut, ușor și-a putut face convingerea, că numărul folkloriștilor cu o supărătoare lipsă de înțelegere pentru producțiunile populare a fost și continuă să fie, îngrijorător de mare. E adevărat, că și folklorul, știință relativ recentă, a întârziat să-și delimiteze cu precizie obiectul de cercetare. De aci, de multe ori nelămuriri, sau chiar confuzii și asupra materialelor folklorice, dar și asupra valorii lor. Totuși, nu putem aduce o acuză modeștilor intelectuali ai satelor, preoților și învățătorilor — aceștia au fost cei mai numeroși culegători de

¹⁾ București, 1942, M. O. Imprimeria Națională, 8°, 425 pag + 10 planșe și hărți. Lei 350.

folklor — pentru pregătirea netemeinică. Dimpotrivă. Fiindcă între a prezenta un obicei necunoscut, de exemplu, sau de a-l trece sub tăcere, din cauza incertitudinii valorii lui, preferăm întâia alternativă.

Cele dintâi culegeri sistematice de poezii populare s'au făcut, la noi, pe la jumătatea veacului al XIX-lea. Numărul lor, precum și al culegerilor producțiilor folklorice de alt gen, a crescut foarte repede. Hărnicia începutului a dus la exagerări. Cel mai mare neajuns era metoda de lucru însăși. Nenumărate versuri populare au fost „adunate și întocmite”, iar „întocmirea” sau „îndreptarea” nu era deloc o scădere,

Tot mai mult se simția nevoia unui îndreptar în această privință, care nu putea veni din altă parte, cu autoritatea necesară, decât din sânul celei mai înalte instituții de cultură a țării, Academia Română. Academicianul Alecsandri se arată bine orientat, la 1882, în acest domeniu. O dovedește cu prilejul discuțiilor ivite la prezentarea spre publicare a colecției lui Iarnik-Bârseanu. Și cu această ocazie și cu numeroase altele, Academia își precizează punctul de vedere față de culegerea acestui fel de materiale. În primul rând prețuiește autenticitatea versurilor populare și sprijinește culegerea lor.

În 1908, Academia Română înființează o colecție aparte pentru publicarea materialelor folklorice: „Din viața poporului român”. Noua colecție își găsește o îndreptățită justificare prin culegerile tot mai numeroase care se înaintează Academiei spre publicare, dar care nu mai puteau fi lăsate fără a vedea lumina tiparului. Din cele 40 de volume, câte au apărut în această colecție, mare parte cuprind valoroasele și bogatele materiale ale lui Tudor Pamfile. Apariția colecției este întreruptă în timpul războiului mondial, pentru ca pe urmă, să continue cu aceeași regularitate.

Războiul mondial pune probleme nouă pentru folklor, a căror rezolvare se impunea în mod imperios. În rândul întâi trebuiau scăpate dela pieire vechile obiceiuri, literatura și credințele. Acțiunea de salvare trebuia întreprinsă cu atât mai de vreme, cu cât procesul de înstrăinare a patrimoniului popular grăbea dispariția acestora.

Încă în 1920, Ovid Densusianu propune reorganizarea colecției „Din viața poporului român” pe alte baze. În 1924 revine cu propuneri nouă. Reorganizarea radicală se face însă, abia după șase ani, în 1930, prin înființarea „Arhivei de Folklor a Academiei Române”.

Noua instituție începe să funcționeze la Cluj, în localul Muzeului Limbii Române, sub supravegherea profesorului Sextil Pușcariu. Personalitatea acestuia era o garanție suficientă pentru seriozitatea lucrului care urma să înceapă. Dar Arhiva de Folklor a mai avut norocul să aibă, chiar dela început, în fruntea ei, pe omul cu temeinice studii de specialitate, urmate atât în țară, cât și peste hotare. Întrădevar, încă în luna Septemvrie, a aceluiași an 1930, d-l Ion Mușlea este încredințat cu conducerea Arhivei. D-sa fusese, de altfel, cel ce prezentase Academiei, încă în 1929, într'un memoriu amănunțit, motivele temeinice și scopul pentru care credea necesară înființarea instituției: de a aduna

și conserva literatura, obiceiurile și credințele poporului român, ca pe cel mai de preț patrimoniu național.

Programul de activitate al Arhivei este schițat de directorul ei, în primul volum al Anuarului („Academia Română și folklorul” p. 6—7):

1. Culegerea metodică și pe baze științifice, a materialelor folklorice.
2. Copierea acelorasi materiale, din reviste și ziare și punerea lor la dispoziția cercetătorilor.

3. Intreținerea de legături științifice cu instituțiile similare din străinătate.

4. Publicarea „Anuarului Arhivei de Folklor a Academiei Române”, care să cuprindă, pe lângă studii și cercetări și o bibliografie folklorică.

5. Intemeierea unei biblioteci de specialitate.

6. Iar, într'un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, alcătuirea unui atlas folkloric cu repartizarea geografică a motivelor.

Ca să ai curajul să începi o asemenea activitate, când nu dispui de personalul necesar, bine pregătit, trebuie să ai o energie și o putere de voință cu totul aparte. Și conducătorul Arhivei a avut energia trebuincioasă, fiindcă seriozitatea studiilor i-a făcut cu putință să vadă limpede modul de realizare a punctelor fixate în program.

1. Dela început a fost adoptat sistemul străngerii materialelor prin chestionare trimise corespondenților, iar aceștia au fost aleși dintre intelectualii satelor: preoții, dar mai ales învățătorii. O foarte serioasă piedică se ivește chiar delà început: formarea corespondenților cu un minimum de cunoștințe absolut necesare. De aceea, Arhiva trimite, deodată cu chestionarele, și instrucțiuni amănunțite pentru culegeri, care, dacă sunt observate cu strictețe, ușurează munca și duc la evitarea străngerii de material-balast.

La sfârșitul anului 1930 și în 1931, Arhiva lansează un „Apel către intelectualii satelor”, trimis la peste 600 de persoane, împreună cu întâiul ei chestionar: „Calendarul poporului pe lunile Ianuarie-Februarie”. Prin „Apel” se cer răspunsurile la chestionar, precum și trimiterea, pentru a fi păstrate la Arhiva de Folklor, a materialelor mai vechi, pe care, eventual, le-ar avea corespondenții. Cel mai bun îndemn îl constituie chiar răspunsurile la acest prim chestionar, neașteptat de numeroase. Urmează, la scurt interval de timp, al doilea: „Obiceiurile de vară (Călușeri, Sânziene, Secerig)”, care a fost trimis învățătorilor și prin Revizoratele din Ardeal. Rezultatul este la fel de îmbucurător. La sfârșitul anului 1931, se cerea corespondenților să răspundă la chestionarul al III-lea: „Animalele în credințele și literatura poporului român”. Și apoi, neîntrerupt, au fost trimise alte și alte chestionare, cerându-se relații asupra „Obiceiurilor de primăvară”, relative la: „Credințe și povestiri despre duhuri, ființe fantastice și vrăjitoare”, „Naștere, botez și copilărie”, „Calendarul poporului pe lunile Octomvrie-Decemvrie”, „Pământul, apa, cerul și fenomenele atmosferice”, „Moartea și înmormântarea”, „Casa, gospodăria și vieța de toate zilele”, etc.

Cele dintâi piedici încep să fie învinse. Dar lucrul nu s'a terminat cu intrarea materialului în depozitul Arhivei. Acum începe munca de laborator: despoierea răspunsurilor, copierea la mașină, clasarea ma-

terialului după cuprins, întocmirea fișelor topografice, a indicelui general, fișe alfabetice ale corespondenților pentru evidența răspunsurilor la chestionare, etc.

Arhiva lucrează nu numai prin chestionare, ci și prin circulare. Corespondentul este rugat să facă cercetări și să ceară răspunsuri asupra unei singure chestiuni.

Pentru a stimula munca și a stabili o emulație între corespondenți, cele mai bune răspunsuri la chestionare sunt răsplătite cu premii în bani. Cele dintâi premii se acordă în anul 1932.

Culegerilor basarabene, Arhiva le dă o importanță deosebită, fiindcă folklorul din această regiune era mai puțin cunoscut. La început, învățătorii basarabeni trimit puține răspunsuri, de aceea Arhiva se îndreaptă cu o grijă deosebită spre această parte a țării și își formează corespondenți de încredere. Se acordă o atenție specială elevilor normaliști, pentru a fi bine pregătiți, chiar de pe băncile școlii. Între cei dintâi premianți ai Arhivei este și un elev dela Școala Normală din Cetatea Albă. Din grija Arhivei pentru folklorul basarabean, au văzut lumina tiparului valoroasele cercetări folklorice ale profesorului Petre V. Ștefănuță, publicate — în parte — chiar în Anuarul Arhivei.

După zece ani de activitate, răspunsurile la chestionare, primite din toate regiunile românești, au trecut cu mult de o mie. În acest fel, Arhiva a reușit să strângă un neprețuit tezaur folkloric, care nu a rămas un material mort. A fost clasat pe specialități, după cum am arătat mai înainte, și pus la dispoziția cercetătorilor, români și străini. Notăm numele câtorva învățați străini cărora Arhiva le-a dat informațiuni privitoare la folklorul românesc: Walter Anderson, prof. univ. în Tartu (Estonia), Prof. Dr. Gurnay Champion (Londra), Oscar Loorits, directorul Arhivei de Folklor din Tartu (Estonia), Mario Ruffini (Milano), Prof. Carl Herter (Londra), Prof. Iovan Erdeljanović (Belgrad), Prof. John Meier, directorul „Volksliedarchiv”-ului german (Freiburg), Prof. G. Rohlfis (Tübingen), Ionas Balys, directorul Arhivei de Folklor din Kaunas (Lituania), etc.

Unele regiuni ale țării prezintă, prin situația lor geografică, o importanță deosebită din punct de vedere folkloric. Acolo, precum și în locurile din care s'a cules puțin material, Arhiva își propune să facă anchete de proporții mai vaste, care apoi — în măsura putinței — să fie publicate sub formă de monografii. Cea dintâi monografie de acest fel a fost făcută de însuși directorul Arhivei și publicată în primul ei Anuar: „Cercetări folklorice în Țara Oașului” (Anuarul I, 1932, pp. 117—237). Aceasta a servit ca model tuturor cercetărilor similare, făcute mai târziu, din încredințarea și cu sprijinul moral și bănesc al Arhivei. Dintre aceste cercetări monografice unele s'au și publicat, iar celelalte se păstrează la Arhivă.

2. Un esențial punct programatic al Arhivei a fost copierea și strângerea la un loc a materialului folkloric risipit prin reviste și ziare. O astfel de acțiune a întreprins, mai demult, Ovid Densusianu, cu ajutorul studenților săi, iar rezultatul, cuprins în zeci de volume, se păstrează la Arhiva de Folklor. Dacă o activitate mai de seamă, în

această direcție, nu a putut fi întreprinsă, din cauza lipsei de personal, copierea a fost reluată din nou în ultimul an.

3. În 1931, învățatul folklorist estonian dela Universitatea din Tartu-Dorpat, Walter Anderson, publică un voluminos studiu asupra „snoavei despre femeia necredincioasă”. Motivul românesc, cules de Români, îi lipsește; concluziile la care ajunge, în ceea ce ne privește pe noi, sunt uneori eronate. Despre culegerea materialelor folklorice din unele țări și, de sigur, și dela Români, are cuvinte puțin măgulitoare. Amintim acest fapt, pentru a scoate în evidență o altă latură a activității Arhivei de Folklor și anume: legăturile ei științifice cu străinătatea.

Indată după apariția studiului respectiv, profesorul estonian primește răspunsul convenit prin Anuarul II (1933), pp. 195—216 („Variantele românești ale snoavei despre femeia necredincioasă” de Ion Mușlea) și III (1935), pp. 169—176. În aceste articole, autorul răspunde apelului lansat de către Anderson, de a i se atrage atențiunea asupra lacunelor stadiului său, și corectează unele afirmațiuni ale acestuia. Autorul român utilizează nu mai puțin de 43 de variante, dintre care 40 descoperite prin anchetele Arhivei. Walter Anderson cunoștea numai două, ambele culese din Ardeal, de către străini. Și, fiindcă a venit vorba despre legăturile științifice cu străinătatea — am spus mai înainte că Arhiva a răspuns cererilor învățaților străini trimițându-le, pe cale de corespondență, informații asupra folklorului românesc, — observăm că, prin apariția Anuarului, Arhiva a menținut tot timpul astfel de legături cu țările nordice și baltice și a primit, ca schimb, publicațiile instituțiilor similare din țările respective. În nicio țară din Europa, înafară de Germania, studiile de folklor nu au luat o dezvoltare atât de însemnată ca în țările menționate. Menținerea legăturilor științifice cu aceste țări, pentru promovarea studiilor comparative, era o datorie, la care Arhiva de Folklor a Academiei Române a fost prezentă. Dar Arhiva a întreținut legături științifice și cu alte țări europene. Astfel, directorul ei a pregătit, an de an, cu începere din 1928, bibliografia folklorică românească pentru publicația internațională: „Volkskundliche Bibliographie” (care apare fără întrerupere din anul 1917).

4. După abia doi ani de existență a Arhivei, apare cel dintâi „Anuar al Arhivei de Folklor a Academiei Române”, Cluj, 1932. Astfel, noua instituție își vede împlinit un alt punct din programul ei de activitate. Aici își publică Ion Mușlea „Cercetările din Țara Oașului” care, după cum am mai spus, au servit de model monografiilor similare, întocmite mai târziu. Tot în acest volum sunt înmănușiate, un istoric al revistei „Șezătoarea” de Artur Gorovei, trei studii — unul al lui Petru Caraman și două ale regretatului V. Bogrea, precum și o bibliografie amănunțită a folklorului românesc pe anul 1930.

Critica de specialitate a fost unanimă în a recunoaște și prețui valoarea publicației nou apărute.

La intervale destul de regulate au urmat apoi: Anuarul II (Buc. 1933), III (Buc. 1935), IV (Buc. 1937), V (Buc. 1939), VI și cel mai recent (Buc. 1942).

Anuarul Arhivei de Folklor va publica, în mod regulat, pe lângă studii, monografiile folklorice și o bibliografie a folklorului românesc, căutând să ușureze, cât mai mult cu putință, munca cercetătorului în acest domeniu. Anchetele folklorice au fost făcute an de an, iar rezultatele lor publicate în Anuar. Așa au apărut: studiul profesorului Emil Petrovici „Folklor din valea Almăjului (Banat)” (Anuarul III, pp. 25—158), „Cercetări folklorice în Valea Nistrului-de-Jos” ale lui P. V. Ștefănuță (IV, pp. 31—227), „Folklor dela Moții din Scărișoara” de Emil Petrovici (V, pp. 111—175), „Cercetări folklorice în Ugocea românească (jud. Satu-Mare)” de Vasile Scurtu (VI, pp. 123—300), „Folklor dela Români din Valea Mlavei (Sârbia)” de Emil Petrovici VI, pp. 43—75).

De bună seamă, că nu toate anchetele de acest fel au putut fi publicate. Majoritatea lor — păstrate la Arhivă — așteaptă să vadă lumina tiparului.

Prin studiile publicate, Anuarul a adus însemnate contribuții la lămurirea problemelor de folklor. Autorii lor, chiar dacă nu au spus, întotdeauna, ultimul cuvânt, dar, prin datele nouă pe care le-au prezentat sau prin felul de interpretare a anumitor chestiuni, asupra cărora au proiectat o lumină nouă, lucrările lor s'au bucurat de o dreaptă prețuire.

În această ordine de idei trebuie să amintim studiile d-lui Ion Breazu: „Versuri populare în manuscrise ardeleni vechi” (V, pp. 79—110), apoi, Ion Diaconu „Psihologie și creație populară” (III, pp. 7—23), D. St. Petruțiu „Mironosițele. O dramă religioasă din ținutul Săliștei” (IV, pp. 13—29).

Una dintre cele mai mari greutăți ale cercetătorului-folklorist era lipsa unei bibliografii de specialitate. În urmărirea unei anumite probleme, era nevoit să răsfoiască o sumedenie de reviste, iar rezultatul, de atâtea ori, era și timp pierdut și lipsa datelor pe care le căuta. De aceea, cea dintâi grijă a Arhivei de Folklor a fost întocmirea unei bibliografii folklorice. În cel dintâi Anuar apare: „Bibliografia folklorului românesc pe anul 1930” (pp. 241—249). E adevărat, nu e decât o bibliografie de titluri, însă umple în literatura noastră folklorică un gol simțit. Cu anul 1938 s'a făcut un pas înainte în această direcție. Conducerea Arhivei, dându-și seama de lacunele pe care le are o simplă bibliografie de titluri, s'a străduit să o întocmească pe alte baze. Astfel, în Anuarul VI, (pp. 385—422) a apărut cea dintâi bibliografie analitică și critică: „Bibliografia folklorului românesc pe anul 1938”. Arhiva a făcut un real serviciu științei, făcând să apară, pe lângă aceste bibliografii anuale și: „Bibliografia lucrărilor cu caracter folkloric și etnografic publicate de Academia Română (1877—1929)” (II, 221—227), întocmită de Ion Mușlea, apoi: „Contribuție la bibliografia studiilor și culegerilor de folklor privitoare la Români din Basarabia și popoarele conlocuitoare, publicate în periodicele rusești” de P. V. Ștefănuță (III, 177—188) — amândouă de cea mai mare utilitate.

5. Biblioteca de specialitate a Arhivei s'a înghebat și ea încet. A început modest, cu o primă achiziție de 28 volume, pentru ca numărul acestora să sporească din an în an, fie prin cumpărături, fie prin donații sau prin publicații primite, ca schimb, pentru Anuar.

Am încercat să schițăm mai sus, în linii mari, rodnică activitate a Arhivei de Folklor desfășurată în primul deceniu. Azi se găsește și ea în pribegie sibiană (în localul Bibliotecii Universității), dar cu amărăciunea potolită, fiindcă întreaga ei avere a putut fi salvată.

Al VI-lea anuar al ei, ieșit de sub tipar în ultimele zile ale anului trecut, cuprinde texte, în majoritate, dela Români dinafara granițelor țării „ca o închinare adusă Românilor trecuți și rămași sub juguri străine, nouă sau vechi și ca o afirmare și pe această cale — de publicare a unor texte folklorice din ținuturile lor — a drepturilor sfinte ale neamului nostru...”, cum spune în prefață directorul Arhivei.

D-l Vasile Scurtu, legat de Nordul Ardealului și prin locul nașterii și prin numeroși ani de profesorat în acele părți, ne-a dat o cuprinzătoare monografie: „Cercetări folklorice în Ugocea românească (jud. Satu-Mare)” (pp. 123—300. După lucrarea lui Tache Papahagi asupra folklorului Românilor maramureșeni și cea a lui Ion Mușlea, care s'a ocupat de Români din Țara Oașului, lucrarea d-lui Scurtu este a treia, în ordine cronologică, care îmbrățișează, sub toate aspectele, folklorul dintr'o regiune fostă, până mai ieri, de hotar. După partea introductivă, unde se ocupă, pe larg, înafară de trecutul Românilor, de aspectele variate ale vieții sociale ugocene și apoi, de diferitele ramuri ale folklorului, urmează textele propriu zise.

Nu ne putem opri, în mod amănunțit asupra lucrării d-lui Scurtu, credem însă că d-sa a făcut un serviciu și științei românești, prin publicarea ei și Românilor ugoceni, rămași sub jug străin.

Dela altă margine a spațiului etnic românesc, d-l Prof. univ. Emil Petrovici ne-a dat: „Notele de folklor dela Români din Valea Mlavei (Sârbia)”, (pp. 43—75. Cu ocazia unei anchete dialectale, pe care a întreprins-o în 1937, în Sârbia orientală, a strâns și prețioase note de folklor din Valea Mlavei și anume din satul Jdrele.

Dela Români din Sârbia au mai cules literatură populară Giuglea și Vâlsan, ca să nu mai vorbim de culegerile străine. Materialul însă e departe de a fi fost epuizat.

D-l Petrovici, vechiu și priceput culegător de folklor, dă puține texte, însă de atâtea ori accentuiază că folklorul este mult mai bogat, dar nu a avut timp suficient să se oprească mai îndelung asupra lui. În urma constatărilor făcute ajunge la concluzia, că Români din Valea Mlavei fac parte din aceeași arie folklorică cu cei din Nordul Dunării și anume, din Valea Almăjului.

Tot dela Români din Sârbia sunt și materialele publicate de d-l Ion Pătruț: „Folklor dela Români din Sârbia” (pp. 329—384). D-sa a

făcut ancheta la prizonierii din armata jugoslavă, de origine etnică română, care, în primăvara anului 1941, au fost predați autorităților noastre. Folklorul prezentat de d-sa este, în mare parte, din satele de pe lângă Dunăre. E interesantă observația d-lui Pătruț cu privire la circulația motivelor, aceleași în Nordul și Sudul Dunării; ceea ce confirmă, odată mai mult — și din acest punct de vedere, — că între frații de același sânge Dunărea nu a fost decât graniță politică.

Textele nu au putut fi publicate în întregime, din cauza spațiului restrâns. Se află însă în posesia Arhivei de Folklor și asta însemnează mult.

Observația directorului Arhivei (Anuarul VI, Prefață pp. 3—4), că acest fel de cercetări sunt disproporționat de mari în raport cu celelalte studii publicate în Anuar, chiar dacă numărul textelor este considerabil redus — după cum am văzut în cazul d-lui Pătruț, — o găsim deplin justificată.

De aceea, propunerea d-sale către Academie de a publica într-o colecție, „Monografiile Arhivei de Folklor”, cercetările de această natură, este binevenită. În acest fel ar putea vedea lumina zilei și alte anchete monografice, păstrate la Arhivă și care așteaptă de mult vremuri mai bune.

La fiecare Anuar harnicul folklorist, profesorul Petre V. Ștefănuță, se străduia să trimită ceva dela Basarabeni săi. De altfel, studiile și cercetările sale, în domeniul etnografiei și folklorului, le împrăștia, cu o dărnicie rară, pe la toate publicațiile cu astfel de preocupări. Datorită lui, au ajuns să fie cunoscute atâtea aspecte ale folklorului basarabean, mai ales din Sudul Basarabiei, regiune din care s'a cules așa de puțin până la el. În Anuarul VI, ne dă un studiu: „O familie de povestitori din Iurceni” (pp. 77—100), în care urmărește fenomenul transmiterii basmelor dela o generație la alta. În afară de constatările, interesante, referitoare la transmiterea basmelor, face și judicioase observații asupra circulației și transformării motivelor folklorice.

Cu ecoul răscoalei lui Horea în literatură se ocupă d-l D. Prodan: „Versuri contemporane despre răscoala lui Horea” (pp. 5—32). Versurile nu au o însemnătate deosebită din punct de vedere istoric, au, totuși, o foarte importantă valoare psihologică. În general, poezia populară despre răscoala lui Horea este săracă (lipsa ei este înlocuită cu circulația largă a unor motive culte, devenite populare) și — poetul popular de mai târziu, — fără cunoștința limpede e evenimentelor, a atribuit aceleași fapte când lui Horea, când lui Iancu.

D-na Elisabeta Nanu prezintă: „Un manuscris cu Irozi al lui Picu Pătruț” (pp. 301—328), diacul poligraf din Sălișteea Sibiului. Studiul d-sale este o bună contribuție la stabilirea filiației literare a jocului Irozilor.

D-l Gh. Pavelescu studiază un vechiu și interesant obicei din ritualul înmormântării, răspândit în Sudul Ardealului: „Pasărea suflet”, pp. 33—41.

În afară de modestele contribuțiuni ale subsemnatului : „Preocupările folklorice ale teologilor sibiieni între 1871—1907 și bibliografia folklorică a revistei „Musa” (pp. 101—123), Anuarul mai cuprinde : „Bibliografia folklorului românesc pe anul 1938” (pp. 385—422), încheindu-se cu un rezumat în limba franceză.

Anuarul Arhivei de Folklor este — așa cum își propusese să facă dintrânsul directorul Arhivei — publicația „cea mai cuprinzătoare și reprezentativă a folklorului românesc”. Importanța lui este cu atât mai mare cu cât de un timp încoace, publicațiile periodice de folklor tângesc, în cel mai bun caz, dacă nu și-au încetat cu totul apariția.

ION MĂRCUȘ

INSEMĂRI

MUSTRAREA LUI COȘBUC

Umbra lui Coșbuc, pe care o știam senină și împăcată, s'a ridicat deodată muștrătoare în mijlocul nostru. Un redactor de gazetă fiindcă a dat spre publicare *Decebal către popor*, a infundat închisoarea pe doi ani de zile. Faptul s'a petrecut înainte cu câteva decenii... s'au cu câteva luni — n'are importanță. Atunci ca și acum procurorul s'a simțit plesnit peste obrazul lui asiatic de biciul de foc al versului lui Coșbuc, care — după cum bine a observat un excelent interpret al lui — fiindcă nu putea, în amintita poezie, să numească pe năvălitor pe adevăratul său nume, l-a numit... Roman. La câțva timp după această condamnare, bustul poetului a dispărut de pe soclul, înălțat în fața liceului care-i poartă numele. La întâia privire întâmplările n'au nicio legătură. Ele fac parte însă dintr'un sistem. Oricine a încercat să înalțe demnitatea acestui popor, trebuie șters din amintirea lui. Acest neam trebuie coborît iarăși la starea de iloși, fără conștiința, pe care a avut-o altădată, fără orizontul imperial al originii și al destinului său, pentru ca astfel să poată fi stăpânit mai bine. Zadarnică și neroadă încercare... Poți necinsti un monument, așezat undeva, în văzul tuturor, dar nu-l poți smulge din conștiința unui neam. Dimpotrivă: batjocura ta față de întâiul, înalță și consolidează pe cel din urmă.

Astfel s'a întâmplat și cu autorul *Cântecului barbar*. Necinstirea ce i

s'a adus, a ridicat dintr'odată în mijlocul nostru umbra lui muștrătoare. Ziarul *Ardealul* din București a luat laudabila inițiativă a unei colecte publice pentru ridicarea unei cruci pe mormântul, din păcate cam părăsit, al poetului; a organizat un festival de protest la Teatrul Național din Capitală; și a scos un număr omagial cu bogate și sugestive colaborări în cinstea celui ce a scris *Moartea lui Fulger*.

Dar oare e destul atât? Aceste jertfe vor împăca oare pe acest zeu ocrotitor al vetrei noastre? Nu așteaptă și alte jertfe mai mari — nu pentru el, ci pentru neamul pe care l-a inchipuit eroic, senin în muncă, dar neînfrânt în războiu, cumplit în răzbunare?

I. B.

O PLEDOARIE ROMÂNEASCĂ PENTRU TRANSILVANIA

Institutul de Istorie Națională din București, de sub conducerea d-lui prof. C. C. Giurescu a editat două mari volume (800 p. în 4°) cu titlul *Siebenbürgen*. Cartea este versiunea germană a răspunsului românesc la o [altă] carte, cu același titlu, care a apărut în 1940 cu scopul de a induce în eroare lumea științifică mondială asupra adevăratului aspect al problemei transilvane. Cetitorii noștri își amintesc că în numărul 1 din Martie 1941 al *Transilvaniei* d-l prof. Silviu Dragomir a semnalat cel dintâi falsurile acestei lucrări, prezentând într'un documentat studiu fața adevărată a pro-

blemei. Volumele editate de Institutul de Istorie din București, în admirabile condiții tehnice, discută mai amplu toate aspectele ei. Patruzeci de cercetători români și-au dat contribuția la redactarea lui. Pământul, istoria, omul, creația economică artistică și spirituală a Transilvaniei vechi și a Transilvaniei noi, intrată la 1918 în alvia ei firească de dezvoltare, atitudinea noastră față de aceia care au fost stăpânitori înaiate, consecințele situației din urmă a acestei provincii — totul e prezentat cu o bogată documentare și într'un sobru spirit științific. Cartea va apare în curând și în alte limbi de circulație mondială. Alături de ea sunt în curs de pregătire altele. Vom striga fără întrerupere, în fața întregii lumi dreptul nostru, fiind convinși că adevărul va străluci în curând în toată splendoarea lui.

T.

ARON COTRUȘ: RAPSODIE DACĂ

Epopoea de mari dimensiuni prin care poporul român își continuă drumul pe linia unei tradiții de apărători ai acestui colț al Europei, prin faptul că este împlinită cu atâta tărie și sprijinită pe resorturi adânci, în mod firesc a devenit conținutul unor forme de artă, înțeleasă ca expresie aleasă a sufletului uman. Nu intenționăm să abordăm aici problema războiului în literatură — care ne-ar duce până la teoria mult discutată a artei pentru artă și a artei cu tendință — mai ales că în critica noastră actuală, continuatoare a maioreșcianismului — a primit o rezolvare care va indica pentru mult timp drumurile literaturii noastre. Dar prin faptul că toate forțele spirituale sunt mobilizate pentru sprijinirea războiului care a ocupat primul plan al preocupărilor noastre, se deschide o porțiță de valorificare extraestetică pentru toți acei care se cred posesorii unui ~~drum~~ de putere versificatoare. Nu de aceea vrem să vorbim, pentru că timpul singur îi va așeza la locurile lor. Accep-

tând teoria maioreșciană care primează azi în critica românească, trebuie să recunoaștem că și sentimentul național, când este adevărat, poate fi, ca oricare altul, subiect de literatură.

Cum era firesc Transilvania a promovat mai mult o astfel de literatură, încât însăși intransigența lui Maiorescu a cedat tocmai în critica poeziilor lui Octavian Goga.

Ca un continuator al lui Goga, apare Aron Cotruș cu poezia lui cioplită din granitul aceleiași rezistențe seculare. Din toate vöumele lui se desprinde aceeași revoltă și dărzenie. Sensul întregii istorii a Transilvaniei, închisă în forța „țărânelui de cremene cu țundră de flăcări pe umeri” din poemul *Horia* se adâncește la generația postbelică din *Țară* și triumfă în marșul întregului neam din *Rapsodia dacă*. Ceea ce în primul era individual în ultimul devine colectiv:

*douăzeci de milioane de gânduri de foc,
de foc și noroc,
de când zarea scapără și fulgeră tunul,
făcutu-s'au unul...
neam al meu,
mușcat de zile amare, mereu,
cu țundre de flăcări pe umeri.*

Focul care aprindea cu deosebire o provincie împilată, luminează acum orizonturile largi ale unei țări întinse până în marginile vechii Dacii:

*uitând de strâmbătăți și nevoi,
ca la nuntă pleacă la război
flăcăii-ți bătuți de vânturi și ploii...
parcă Dacii 'n uriaș puhoi,
în strae noi, ca arme noi,
s'ar fi întors de peste lume înapoi,
precum li-o fi în stele scris,*

*să moară
a mia și a mia oară,
pentru aibe Sarmisegetuze de vis...
pe orice petec de supusă glie,
o Dacie, ca 'n povești, învie...
Și pentru țara ce crește în crâncene spasme:
noi Decebali, coboritori din piscuri și
[bașme...*

curajul ca 'n plutoșe se 'mbracă...
 parcă au acelaș nume toți...
 se 'nfrățesc în ei străbuni și strănepoți...
 în gândul lor, pe totdeauna, se împacă
 mândria Romei și dârzenia dacă...

La intervale de mii de ani se revarsă
 din stepele Răsăritului puhoaipe pe care
 brațele noastre trebuie să le zăgăzuiască.
 Astăzi, ca și acum o mie de ani s'au
 urnit spre Soare-apune năvălitorii cu
 ochi lunatici, cu uitături de fiare și cu
 pumni de hoți. Crescuți în bezne de mii
 de ani, învăluindu-și drumul în volburi
 de scrum, năvălesc pe cai fără frâu „ca
 fășnită din măruntaie de vulcani”, să
 înghită Europa „ca pe o pâine”:

*mongolica foame nomadă,
 visul scitic fără spovadă,
 visul stepelor, de veșnică pradă,
 hoardă de hoardă îi mână,
 cu iadul sub pași, cu prăpădul în mână...*

Dar astăzi ca și atunci, îi primim cu
 aceeași tărie, schimbându-ne numai unel-
 tele morții. Dârzenia lui Horia a devenit
 azi chiotul care, dus de corbi și vul-
 turii vântului, s'aude parcă până'n fundul
 pământului. Potopul de sânge care se
 revarsă năpraznic acum, ca și atunci, se
 izbește de zidul permanențelor românești.
 Țăranul cu ținură de flăcări a fost prin
 veacuri și va fi mereu, prin furtuni și
 pârjol, pân' ce pământul se va prăbuși
 în gol, reazimul neamului nostru:

*o murmură vântul, o știe furtuna
 că suntem de-aicea din totdeauna...
 din zorile lumii, leat lung după leat
 aici ne-am bătut și-am sângerat...*

*aici ne-am deschis îndrăzneși, ca din cre-
 brațele gemene, [mene,
 și chipurile ni le-am privit, de aproape,
 în limpezi, sprintene, dacice ape...*

*cei dintâi ne-am suit, ca 'ntr'un început
 [de poveste,
 pe neatinsele Carpaților crește...
 aici am crescut, cât stejarii, la trunchi,
 și câmpia căzută 'nainte-ne 'n genunchi...*

*aici ne-am spus întâia rugăciune
 și pe cea de pe urmă tot aici ne-o vom
 [spune...*

Fiind crescuți aici, pământul ne cu-
 noaște după grai, după mers, iar pa-
 sului nostru îi răspunde alt glas 'din
 adânc, încât, cum a observat-o și Emi-
 nescu în *Scrisoarea III-a* și în poezia
 lui Cotruș, pământul, am putea spune,
 în înțeles de „categorie o organicului”
 participă în mod firesc la lupta noastră
 de apărare. Imbrăcați în neschimbata
 haină dacică, năvalnicii viteji cu pasul
 mai tare ca piatra au pornit în mers de
 uragan, ducându-și vrerea surdă pe dru-
 mul cel mai aspru și mai greu și prin
 grădini de gloanțe se războiesc cu aceeași
 misiune istorică de acum o mie de ani:

*e-aceeași războire între bine și rău,
 între lumină și hău,
 între jos și 'ntr' sus,
 între Satan și Isus...*

iar crucile de lemn încrustate cu nume
 valahe, presărate prin stepele arse, sunt
 popasuri către România visurilor noastre:

*crește în noi de pe-açum, aspră și vie,
 privelișteța fării ce va să vie...
 în mâinile noastre de flăcări și cremene
 zvăcnește unealta,
 să facem o țară mai tare ca ori care alta,
 în frumusețe doar cu raiul să semene...*

Eugeniu Todorean

DENSITATEA POPULAȚIEI TRANSILVANIEI ÎN 1930.

Primul recensământ general, care a
 cuprins pe aproape toți Români — cu
 excepția celor din dreapta Dunării, de
 peste Nistru, și din Maramureșul ce a
 aparținuse Cehoslovaciei — a fost cel
 din 1930.

Pe baza acestui recensământ s'au în-
 tocmit câteva hărți etnografice, în care
 se arată situația neamurilor care locuiau
 pământul românesc la acea dată. Despre
 cea mai obiectivă dintre ele — aceea a
 d-lui prof. Vintilă Mihăilescu — am

vorbit în Nr. 1 și 10 (ianuarie și Octombrie) al *Transilvaniei* din anul trecut (p. 70 și 811—813).

Folosind datele aceleiași recensământ românesc din 1930, d-l Prof. Tiberiu Morariu și d-na E. Hotăranu au întocmit o hartă a densității populației Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, fixând, prin curbe isometrice, repartitia geografică a populației de dincoace de Carpați.

Harta, frumos lucrată în culori, este publicată ca anexă la un studiu foarte prețios al d-lui Prof. Tiberiu Morariu (*Entwicklung der Bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840—1930*. București, M. Of. Imprimeria Națională, 1940, în — 8°, 102 p. 1 hartă), în care face și o reprivire asupra celorlalte hărți anterioare, privitoare la densitatea populației Transilvaniei (1840—1930), insistând în partea primă în deosebi asupra hărții etnografice, plină de falsuri, a contelui Teleki, hartă vestită prin acele goluri de populație, create de fantezia lui în spațiul Transilvan.¹⁾

Partea III-a a lucrării — în care autorul comentează recensământul din 1930, deci și harta alcătuită pe baza acestui recensământ — a fost publicată și în limba română.²⁾

Lucrarea, bogat ilustrată cu numeroase hărți, diagrame, statistici etc., este urmată de bibliografia consultată.

Ținând seama de condițiunile geografice (relieful cu văile largi sau înguste, solul și condițiunile agro-geologice, vegetația) precum și de factorii

economici, culturali, istorici și geografici, d-l prof. Tiberiu Morariu, distinge, în Transilvania, următoarele patru arii de densitate :

a) O arie de mică densitate (1—25 loc. pe kmp) corespunzând regiunilor muntoase;

b) O arie de densitate mijlocie (25—75 loc. pe kmp), corespunde regiunii colinare mijlocii ;

c) O arie de densitate mare (75—200 loc. pe kmp), legată de zonele de contact dintre deal, câmpie și depresiuni și

d) O arie de densitate maximă (peste 200 loc. pe kmp), corespunde centrelor industriale și urbane.

În general, unde predomină pădurea și pășunile, densitatea este mai mică, iar în regiunile agricole densitatea este mult mai mare. De asemenea exploatarea industriale (centrele industriale și miniere) au favorizat o densitate maximă.

În aria de mică densitate se pot distinge două zone :

1) una înaltă (peste 1300 m), în regiunile muntoase, unde predomină pădurea și pășunile alpine, de care este legată o viață pastorală intensă, vara fiind locuite temporal (0,4—5 loc. pe kmp), „dar locuite” și

2) a doua zonă, la altitudinea de 800—1300 m, în regiunea locuințelor permanente, care cuprinde o suprafață destul de întinsă din teritoriul transilvan, în special în regiunea „plaiurilor” din Carpații Răsăriteni, a „podurilor”, și „platformelor” din Carpații Sudici și Apuseni, aceștia din urmă formând regiunea cea mai tipică pentru stabilirea populației la înălțimi mari, platformele având o mare expansiune, în aceste regiuni, odată cu omul, din timpurile cele mai vechi, ridicându-se și arăturile (grâu și orz) până la 1200 m, dar existând și o intensă viață pastorală și exploatarea forestieră.

Ariile de mică densitate sunt legate de zona muntoasă, în primul rând din cauza terenului, (în văile înguste, im-

1) A se vedea asupra acestei hărți și : L. Somesșan, *La Transylvanie, est-elle inhabitée ? Revue de Transylvanie*, Cluj, 1936, II, Nr. 4, și *Vintilă Mihăilescu*, *Asupra hărții etnografice a contelui Paul Teleki*, în *Revista Geografică Română*, București, 1940, vol. III, p. 144—152, fig.

2) T. Morariu, *Distribuția geografică a populației Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului în 1930*, București, Tip. „Universul” 1942, în — 8°, 33 p. + o hartă. (Extras din *Revista Geografică Română*, București, 1941, an IV, p. 13—31 ; 119—131).

pădurite și umede nu se pot crea așezări; plaiurile netede, cu pante slab înclinate, atrag și favorizează stabilirea omului).

În afară de relief, mai trebuie ținut seamă și de factorii istorici și sociali; trecătorile, în special, au jucat un mare rol, „șirul Carpaților dacici, deși de înălțime mare, totuși posedă numeroase centre de atracție pentru populația lor și au avut un rol hotărâtor în schimbul de populație dintre Transilvania și Moldova sau invers”. Tot așa stau lucrurile și cu Carpații Sudici; aceștia contribuind la desvoltarea unei foarte intense vieți păstorești, oierii străbătându-i cu foarte mare ușurință. De altfel „în Carpații Meridionali s'au înjebat primele colonizări romane”.

În rezumat, Carpații au servit, datorită factorilor fizici, istorici, sociali și politici, ca centre de populație și nicidecum nu-i putem socoti ca arii nepopulate, iar cele câteva insule de mică desime din cuprinsul Transilvaniei trebuie puse în legătură, în afară de factorii geografici, cu cei sociali și economici”.

În aria de desime mijlocie deosebim tot două grupe de densitate: 1) Una (25—50 loc. pe kmp) cu o foarte mare zonă de răspândire, cuprinzând zonele pericarpatice interne și externe, și regiunile de platforme joase, adică zonele de contact între munte, colini și depresiuni, iar relieful regiunilor cu această densitate fiind în mare parte deluros (450—750), cu excepția depresiunilor. Regiuni mai caracteristice acestei arii sunt: regiunea dealurilor Săsarului și Lăpușului, apoi zona din jurul Bistriței, cu satele de coloniști Sași, regiunea cuprinsă între cursurile superioare ale Târnavelor, Ținutul săcuizate și, în special, Banatul care aproape tot este cuprins în intervalul curbilor de 50 loc. pe kmp, în regiunea periferică a Carpaților Apuseni din zona de contact cu lunca Mureșului până în Valea Arie-

sului, etc., cu așezări risipite pe culmile dealurilor, pădurile având aici o extindere mare, iar populația ocupându-se cu creșterea vitelor, exploatarea lemnului și mai puțin cu minieritul.

2) A doua grupă de densitate mijlocie (50—75 loc. pe kmp) ocupă în Transilvania și Crișana 45% din suprafață, cu o extensiune mare de-a-lungul văilor din Maramureș, apoi a Someșului mare, Câmpia Tisei de asemenea aproape că se poate delimita după curba de 75 loc. Condițiile agro-geologice și economice (solul bun pentru agricultură apoi exploatarea miniere) sunt acelea care au determinat această desime.

Ingrămădirile mai mari de populație (75—100 și 100—200 loc. pe kmp) se întâlnesc în regiuni de exploatare mixte: întreaga luncă a văii Someșului, câteva centre de exploatare din Maramureș, apoi în jurul câtorva orașe: Satu-Mare, Zalău, Carei etc., în jurul Dejului, între Reghin și Tg.-Mureș, în regiunea Albaluliei, la Vest de Arad până la frontieră. Această zonă de mare densitate este în legătură cu fertilitatea solului, cu diversitatea industriei, fabrici etc.

În fine, centrele urbane corespund densității maxime (200—500 și peste 500 loc. pe kmp), care sunt în continuă creștere prin exodul populației spre oraș. Această densitate maximă este legată, în afară de centrele urbane, și de marile centre industriale și balneare, unele formând zone suprapopulate.

În rezumat, densitatea medie în 1930 era de 54,3 loc. pe km, reprezentând 5.549.441 suflete, care locuiau în Transilvania în 2.590 comune, în Banat în 588 comune și în Crișana și Maramureș în 911 comune, în total în 4.089 comune.

Românii reprezentau la acea dată 57,6% din Transilvania, 54,4% din Banat și 60,7% din Crișana și Maramureș.

În concluzie autorul constată că „din analiza diferitelor arii de densitate, reiese că studierea lor amănunțită proiectează o puternică lumină asupra multor pro-

bleme din trecutul istoric al acestei provincii. Regiunile intens populate din zona rurală cotespund răspândirii populației autohtone românești, în timp ce, în cele colonizate cu elemente alogene, densitatea este mai mică. Ca dovadă avem următoarele județe, în care ne întâmpină majoritatea românească indiscutabilă și în care densitatea medie este mare: Alba 66,0; Brașov 64,2; Târnava

mică 71,3; Sălaj 66,0; Someș 55,6, etc. În schimb în județele cu un procent ridicat de minorități se remarcă o densitate mult mai mică: Ciuc 29,4; Treiscaune 40,9; Odorhei 43,9 etc.

„Marele procent dat de populația din județele românești se datorește natalității spornice, vitalității poporului român care a rezistat eroic tendinței de asimilare a Ungurilor”.

Teodor Onișor

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (XII)

BORZA, AL. Monumentele naturii din Ardealul central și apusean. Alba-Iulia 1942. Tip. Alba. 8. 14. p. (Extr. din „Apulum”).

BORZA, AL. Die Pflanzenwelt Rumäniens und ihr Schutz. Berlin, 1941 (Extr. din „Berichten der Deutschen Botanischen Gesellschaft” 1941).

BORZA, AL. Le ricchezze naturali della Romania e la loro protezione. Timișoara 1942. Tip. Rapid, 8. 22. p. + 4 tabl. 1 h.

BORZA, AL. Schedae ad „Floram Romaniae exsiccata” a Museo Botanico Universitatis Clusienensis (în Timișoara) editam Timișoara, 1941. Tip. Rom. 8. 50 p. (Extr. din Bul. Grăd. Bot. și al Muz. Bot. dela Univ. din Cluj la Timișoara, v. XXI—1941).

BORZA, AL. Valul roman dela Timișoara. Timișoara (1942) Tip. G. Matheiu, 8. — 8 p.

BRAHARU, DIMITRIE. Chestiunea română în Italia în timpul Memorandumului. Sibiu, 1942. Tip. „Cartea Românească” din Cluj, la Sibiu. 8. — 144 p.

CALENDARUL „TRIBUNEI” 1943. Brașov, 1942. Tip. „Dacia Traiană”. 8. — 143 p. (Îngrijit de Emil Boșca Mălin).

CIOFLEC, ROMULUS. Românii din Secuime. Cu desene de Ioana Jurgea. (Povestiri). București, 1942. Ed. Casa Școalelor. Tip. M. O. Imprimeria Națională. 8. — 180 p.

CODRU-DRĂGUȘANU, I. Peregrinul transilvan (1835—1844). Ediție îngrijită de Șerban Cioculescu. București, 1942. Cugetarea-Delafraș. 8. — XXXIX + 250 p.

COTRUȘ, ARON. Rapsodie dacă. București, 1942. Fundația Regală pentru Lit. și Artă. 8. — 28 p.

MANCIULEA, ȘT. Timoteiu Cipașiu gazetar. Brașov, 1942. Tip. Astra. (Extr. din „Gazeta Transilvaniei”) 4. — 32 p.

MIHĂESCU, ION. Despre originea limbii și a neamului românesc. Craiova, (1942). Scrisul Românesc. 46 p.

MORARIU, TIBERIU. Maramureșul în organismul etnic și politic al Țării Românești. Extras din Buletinul Societății Române de Geografie, Anul LX, 1941. Buc. 1942. M. O., Impr. Naț. 8° 23-44 p. 2 hărți.

NAGHIU, IOSIF E. Bibliografia mitrop. Alexandru Nicolescu (1882-1941). Retipărire din „Cultura Creștină”. Blaj, 1942. Tip. Seminarului. 8° 16 p.